

**Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју**

МАСТЕР РАД

Дворска канцеларија краљице Марије Карађорђевић (1934 - 1941)

Ментор: др Мира Радојевић

Студент: Марица Радојичић ИС17/21

Београд, 2018.

Садржај

Предговор	1
Питање брака	4
Проводацисање	4
Краљевина је добила краљицу	7
О краљици Марији Карађорђевић	9
Рани дани – румунска принцеза Марија Хоенцолер – Сигмаринген	9
Супруга краља Александра Карађорђевић	11
Југословенска краљица Мајка	15
Канцеларија краљице Марије Карађорђевић	18
Део канцеларије краљице Марије	21
Дворски живот	24
Свечаности	27
Краљичина путовања	30
Социо-економска структура југословенског становништва	32
Материјалне могућности	37
Култура становања и живљења	39
Пропаганда за очување народног здравља	44
Брига за нове нараштаје - труднице, породиље, новорођенчади	50
Брига о женама - мајкама, њиховој деци, старима	58
Борба против заразних болести	68
Туберкулоза	69
Против рака и осталих болести	75
Просветно – културна мисија	77
Краљичина помоћ	82
Помоћ у животним намирницама	84
Новчана помоћ	87
Питање службе – запослења	88
Лечење болесних	89

Живот краљице Марије у Лондону	92
Закључак	96
Извори и литература	98

Предговор

Ако сагледамо историјску стварност, можемо приметити, да није била реткост, да представници владарских породица делују путем извесних организација, којима су они давали лични печат, својим деловањем, а све у циљу хуманог - да се на неки начин допринесе, припомогне својој држави односно, свом народу који су предводили. Са друге стране, друштво је такав вид деловања од стране чланова владарских породица и очекивало.

Наше интересовање за Дворску канцеларију краљице Марије Карађорђевић, у основи се родило из радозналости ка личности краљице, јер Канцеларија као организација добро је сведочанство, извориште информација о животу, начину деловања супруге краља Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Александра I Карађорђевића. Желели смо да се кроз примере уверимо и оправдамо чињеницу, народног величања личности краљице Марије, зашто је важила за „југословенску мајку“. Како досадашње историографско стваралаштво није дало много простора краљичиној личности, у тој мери нам је било значајније да се упознамо са деловањем Канцеларије, како бисмо увидели ширину деловања краљице Марије, донели поједине закључке о њеним карактерним особинама којим путевима је народ долазио до ње, обраћао јој се – о чему сведочи исцрпна канцеларијска документација. Требало је увидети, косу били краљичини људи од поверења, „извршиоци њене добре воље“. Како је Канцеларија била хуманитарног карактера, требало је увидети, на којим се све пољима деловало, у којој мери, на који начин, посредством каквих организација се чинило, да се помоћ достави, где год је то могло, и у мери у којој је то било реално оствариво, као и на основу којих средстава је Канцеларија функционисала.

Истраживање је засновано на грађи Архива Југославије, и његових фондова Двора Краљевине Југославије и Централног пресбириа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије. Одабрана грађа Фонда Двора, пружила нам је низ извештаја, документације, од важности за нашу тему, док је Фонд ЦПБ, допринео богатијем садржају, сликовитијем приказу. Напоменућемо да, користећи се штампом, ми

информације до којих смо долазили нисмо стављали на терезије, већ смо хтели да их донесемо онако како је написано, као слику једног времена, стања тадашњег духа и менталитета. Свакако, на том пољу треба приступити, критичкој анализи.

Постојећа литература, иако оскудна, као и објављени извори, допринели су богатијој спознаји краљичине личности, која је потом поткрепљена архивском грађом. Успели смо да сагледамо краљичину личност, од њених најранијих дана, кроз дела у којима њој није давано превише простора, односно, она је најчешће помињана у улози супруге краља, мајке и краљице. Мали је број радова научне историографије који се баве конкретно личношћу краљице Марије, можемо рећи да их готово нема. Један од примера радова, који је посвећен самој личности краљице Марије, јесте истраживање Данице и Срђана Чоловић, *Марија Карађорђевић – краљица мајка* – на основу ког смо могли да пратимо развој хуманитарног рада и личности од румунске принцезе до краљице Срба, Хрвата и Словенаца, али морамо нагласити да је мањкавост рада што не даје критичку анализу како ни краљичине личности, а ни хуманитарног рада, већ својом концепцијом води извесној глорификацији и идеализацији слике краљице Марије. Својом формом, дело је ближе публицистици, него научној историографији. Сличног сензибилитета, јесу радови које су јој посветили историчар Дејан Николић у својој књизи *Српске краљице и царице*, и историчарка Милица Бодрожић у чланку *Краљица Марија Карађорђевић од 1922. до 1940. године*. Захваљујући делу историчара Александра Маринковића-Женидба краља Александра Карађорђевић, осликан нам је пут, краљичиног доласка за супругу краља Александра и делом смо уведени у међународну политику југословенско – румунских односа, што је додатно поткрепљено радовима проф. др Милана Ванкуа *Српско – југословенско – румунски односи кроз векове*, као и радом академика Андреја Митровића, *Разграничење Југославије са Мађарском и Румунијом (1919-1920)*. Користили смо се и биографским радовима, посвећеним краљу Александру, историчара Бранислава Глигоријевића, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, као и делом Францускиње, Клод Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, која је о животу краља писала као његов савременик, те са тим у вези доноси и личне ставове и виђења. Слика о владајућој клими у породици употпуњавана је делима попут - биографије кнеза Павла, мемоарима краља Петра II, мемоарских записа политичара Милана Стојадиновића, сећања принца Ђорђа Карађорђевића, дневничких белешки политичара Милана Јовановића

Стоимировића који је бритко сведочио о догађајима од важности за период који нас је занимао. Свакако, с обзиром да је реч о изворима у којима је доминантан субјективан став аутора, ставове и мишљења које преносимо, треба узети са резервом. Да бисмо употпунили слику живота краљице како у међуратној југословенској држави али у у југословенској емиграцији у Лондону, користили смо се махом дневничким белешкама и записима, истакнутих југословенских политичара, дипломата, академика, интелектуалаца, попут –Милана Гавриловића, Милана Грола, Слободана Јовановића, Косте Ст. Павловића, међутим, чињеница је, да је у већини ових радова једва помињана.

Да бисмо разумели потребу за постојањем садржаја Канцеларије краљице Марије, односно употпунили природу предмета који су се налазили на радним столовима Канцеларије, нужно је било да сагледамо слику друштва Краљевине Југославије, односно његову социо – економску структуру, са нагласцима на просветном, здравственом и културном пољу. У томе су нам помогли радови проф. Љубодрага Димића, извештаји Британаца о Краљевини Југославији, чијем је публикавању допринео историчар Живко Аврамовски, као и радови историчара Љубомира Петровића и историчарке Радине Вучетић. Одатле смо стекли закључке о оправданости постојања Канцеларије краљице Марије и њеног хуманог деловања.

Средиште нашег интересовања била је Дворска канцеларија краљице Марије Карађорђевић, јер смо се преко ње детаљније упознали са краљичином личношћу, као и приликама и потребама југословенског друштва, након смрти краља Александра, те је наш рад махом захватио хронолошки период од 1934. до 1941. године, али смо ради смислености целине, неретко од тога одударали.

Питање брака

У свету владарских породица, од важног значаја било је склопити добар брак. Најчешће су бракови били условљени политичким интересима, притом емоционални сегмент, неретко није узиман у разматрање. Као примарно, узиман је даљи опстанак династије, рођење наследника – зарад даље стабилности и благостања једне државе.

Краљ новонастале Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, Александар Карађорђевић, важио је за хероја свог народа, борца у Балканским и Великом рату. Дочекао је јењавање непрестаних борби, што је пружало прилику да се тек постављени темељи југословенске државе даље учвршћују.

Проводацисање

Дошао је мирнодопски период, где је главно оружје била дипломатија. Уједно то је био период, када је требало размишљати о женидби будућег краља. Испоставило се да није требало чекати много и да су се прве назнаке о могућој брачној понуди јавиле за време Мировне конференције у Паризу, јануара 1919. године када је пристигло писмо отправника послова краљевског посланства у Букурешту, Ђорђа Настасијевића. Садржај писма заснован је на теми, проистеклој на основу контакта са госпођом Пресен, супругом начелника штаба румунске војске, овлашћене од стране румунског краљевског пара, краља Фердинанда и краљице Марије, да преговара о женидби регента Александра са румунском принцезом.¹

Питање брака представљало је базу за нову регионалну политику оличену у Малој антанти. Од међународног значаја је била и чињеница што је румунска владарска породица Хоенцолерн – Сигмаринген, била у блиским родбинским везама са дворовима Енглеске, Немачке, Русије, Шпаније, Португалије², што је била добра прилика за додатну афирмацију, једне народне династије, каква је била династија Карађорђевића.

¹ А. Ђ. Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевића*, Вајат, Београд 2004, 42.

² Д. Чоловић, С. Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, Архив Србије, Београд 2001, 17.

Идеја се, од 1919. године развијала у тишини и имала своје главне пропагаторе у личности краљице Марије Румунске која је Александра Карађорђевића упознала још док је био престолонаследник, 1910. године у Лондону, за време крунисања Џорџа V.³ Важила је за жену изузетно активну у политици, надасве велике интелигенције, а која је за тада још увек регента, имала само речи хвале. Није се много спорило око тога која ће кћи бити краљица Срба, Хрвата и Словенаца, старија Јелисавета или млађа Марија. Околности су хтеле да пажња буде усмерена на Марију, јер је Јелисавета испрошена од стране грчког принца.

Како је владало послератно стање, када је требало консолидовати границе, дошло је до проблема између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Румуније, по питању разграничења⁴ (око Баната), што се одразило на питање брака, које је на кратко, пало у засенак. Захваљујући довитљивости Таке Јоанескуа, румунског министра спољних послова, страсти су стишане. Тако су се, током дипломатских преговора 1921. године који су за циљ имали формирање Мале антанте, могле начути приче о краљевој веридби, чему је сведок био посланик у Букурешту, Бошко Чолак –Антић, постављен априла месеца. Ускоро је промену климе потврдио и краљичин позив краљуда на Божић 1922. године посети Букурешт.⁵ Наводно, румунски краљевски пар, ништа о веридби, није говорио са ћерком, већ јој је „препуштено“ да сама одлучи. Двор Пелеш у Синаји, посебно је уређен, пленио је у раскоши, припремљен је да угости будућег румунског зета. Путовање краља Александра који је важио за шармантну особу, смелог погледа, посебног осмеха и поетског изражавања, наслеђеног од оца по мајци, краља Црне Горе - Николе, како је забележила Францускиња, Клод Елан, завршено је свечаним чином веридбе -трећег дана Божића, на принцезин 22. рођендан. „Самоуправа“, орган Радикалне странке, 11.01.1922. године, објавио је чланак под насловом „Краљева женидба“, у коме пише да је 9. 1. исте године, краљ Александар у Синаји, у дворцу румунског краља, верио његову лепу и добру кћер, интелигентну и ведру принцезу Марију.⁶ Био је то прави народни празник, након ослобођења. У част краљеве веридбе 12. јануара у свим црквама, цамијама било је

³ А. Ђ. Маринковић, *Нав. дело*, 45.

⁴ Опширније у: М. Vanku, *Srpsko – jugoslovensko – rumunski odnosi kroz vekove*, Beograd 2005, као и А. Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919 – 1920*, Novi Sad 1975.

⁵ А. Ђ. Маринковић, *Нав. дело*, 47.

⁶ М. Бодрожић, „Краљица Марија Карађорђевић од 1922. до 1940.“, Зборник радова X конгреса СИЈ, Београд 1998, 437.

приређено благодарење.⁷ Ускоро је уследио и црквени обред веридбе 21. фебруара, по жељи краља Фердинанда да се испоштују српски обичаји⁸, у румунском двору Котрочени у Букурешту, када је сачињен и брачни уговор, чија је коначна верзија потписана дан пред венчање од стране министра двора Мишу и Драгослава Јанковића, 7. јуна 1922. у Београду.⁹ Почеле су припреме за 8. јун. Приликом ове посете коначно је решено територијално разграничење, што је представљало основ за даљу политику.

Поводом удаје своје кћери, велико задовољство је изразио румунски двор. Кроз литературу стекао се утисак да се краљица Марија радовала што се њена кћер удаје за човека који је уважаван, поседује велику личну храброст, истакнути је војсковођа, дипломата. Такође, изражавала је наду да ће њена кћер, врлинама стеченим у свом дому постати истинска мати свог народа.¹⁰

Са друге стране према Јеши Дамјановићу, маршалу Двора Краљевине СХС, краљев избор румунске принцезе био је „најсјајнији, најсретнији и највећи добитак“.¹¹ Како је пренео председник Београдске општине, Добра Митровић, Београд је клицао „Живело њено краљевско величанство принцеза Марија“.¹²

⁷ А. Ђ. Маринковић, *Нав. дело*, 76.

⁸ Д. Николић, „*Српске краљице и царице*“, Деспотовац 2009, 266.

⁹ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 30.

¹⁰ А. Ђ. Маринковић, *Нав. дело*, 50–51.

¹¹ Исто, 75.

¹² Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 30–31.

Краљевина је добила краљицу

Престоница, Краљевине Срба Хрвата и Словенаца је имала много посла пред собом, требало је представити се у најбољем светлу, али се држава ратом разорена тек опорављала. Главно је било организовати краљевску свадбу, чија је организација била поверена Браниславу Нушићу, као начелнику уметничког одељења Министарства просвете.¹³ Интересовање народа било је велико.

И поред финансијских потешкоћа, долазак румунске краљевске јахте је свечано дочекан у београдском пристаништу 6. јуна 1922. године. Приспеће је поздрављено артиљеријском палбом са Београдске тврђаве уз присуство краљевске породице, црквених и државних поглавара. У принцезину част, 120 девојака одевених у народну ношњу, поздравило ју је пред Старим двором уз „поздравну песму краљеве веренице“, насталу за ту прилику.¹⁴ Милан Стојадиновић, који се у том периоду налазио међу општинским одборницима, касније ће у својим мемоарима, забележити да је румунска принцеза својом појавом, задобила опште симпатије.

Свечано украшен Београд, приредио је народно весеље али и разне манифестације, уметничког и спортског карактера. У јутарњим часовима 8. јуна, почетак свечаности најавио је 101 топовски пуцањ.

Традиционално, рузмарином закићени сватови, оглашавањем фанфара, стигли су у Саборну цркву Светог Архангела Михаила, где је младенце венчао патријарх Димитрије. Венчани кум им је био принц Алберт, који је заступао свог оца Џорџа V, кнез Арсен Карађорђевић - стари сват, принцезин брат Никола – ручни девер, док је барјактар по краљевој жељи био Михаило Шибалић из Никшића, чији је отац носио барјак краљевом оцу краљу Петру I, на венчању са кнегињом Зорком, 1883. године.¹⁵ Енглеско кумовање, дало је венчању међународни значај, допринело промени лошег расположења које се у Енглеској баштинило још са почетка века. О догађају су нашироко извештавали европски новинари. Званични документ о венчању краља Александра и краљице Марије је

¹³ А. Ђ. Маринковић, *Нав. дело*, 81.

¹⁴ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 32.

¹⁵ Исто, 33.

„Венчаница“, данас се чува у Архиву Србије, калиграфски је исписан на белој свили, са својеручно исписаним благословом патријарха Димитрија.¹⁶

Звона свих београдских цркава, артиљеријска са Калемегдана као и топовска паљба Дунавске флоте, огласиле су завршетак свечаности. Потом је одржана војна парада, на којој је учествовало преко 18. 000 војника, којој су присуствовали сви високи гости – међу којима велики број европских принцева и принчева.

На самом венчању, високи младенци су добили најразличитије поклоне, поред тога, сакупљен је висок износ на манифестацијама. Сва та средства пребачена су у новоформиран фонд – Краљева канцеларија, који ће, како ће се касније увидети награђивати за постигнућа, помагати установе, појединце и на моралном и на културном плану.

Народ који је захваћен општом радошћу, добио је своју краљицу коју ће касније из захвалности за милосрђе, добротинства и хуманост назвати краљица – Мајка. Лета 1922. године краљица Марија Карађорђевић, је постала део народа који ју је прихватио са љубављу и поштовањем.

¹⁶Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 34.

О краљици Марији Карађорђевић

О личности краљице Марије Карађорђевић, није много писано, и оно што јесте, одише извесним величањем њеног лика и дела те више нагиње публицистици него научној историографији, те смемо рећи да нису у потпуности испуњавани методолошки принципи историјске науке, најпре принцип објективности. Ми овом приликом нећемо преузети улогу тумача краљичиног лика, већ ћемо настојати да донесемо неке од биографских података, и истакнемо оно што су о њој забележили њени савременици, какве је вести о њој доносила штампа. Сматрамо да је за дубљу анализу краљичине личности, потребно суочавање и владање са знатно већом грађом, у односу на ову, до које смо ми сада дошли.

Рани дани – румунска принцеза Марија Хоенцолер – Сигмаринген

Краљица Марија, румунска принцеза, рођена је као треће дете румунског краљевског пара краља Фердинанда (1914 – 1927) и Марије Хоенцолер – Сигмаринген у кући своје старемајке по мајци, војвоткиње Сакс - Кобург – Гота, крајем децембра 1899. по старом, или 9. јануара 1900. године по новом календару, на трећи дан Божића.¹⁷

У кругу породице, била је позната као Мињон, по називу истоимене опере, даване у Готи, у ноћи њеног рођења.¹⁸ Расла је поред сестара Јелисавете и Илеане, и браће Карола (краљ Карол Под 1930 – 1940) и Николе, као дете надасве спокојно, стрпљиво, неамбициозно, штедљиво, са развијеним осећајем милосрђа и хуманости, како је истицала њена мајка, Марија Румунска. У прилог Маријене личности, сведочи једна анегдота коју је у свом раду забележио, Дејан Николић – једном приликом, док се са сестром Илеаном играла у очевом кабинету, дошло је до расправе око неке лутке. Сестра је Марију тада ударила. Фердинанд је на то одреаговао, ухватио Илеану, и рекао Марији да узврати сестри, она је на то пришла сестри и пољубила је уз речи „ово више боли“.¹⁹

¹⁷М. Бодрожич, *Нав. дело*, 437.

¹⁸А. Ђ. Маринковић, *Нав. дело*, 71

¹⁹Д. Николић, *Нав. дело*, 264.

Како је Маријин отац, Фердинанд, био престолонаследник свог стрица Карола I, детињство је провела на двору у Синаји, у Карпатима, где је и стицала основно образовање, окружена енглеским дадиљама и учитељима.²⁰ Важну улогу у формирању принцезине личности имале су њена мајка краљица Марија, која је важила за жену велике интелигенције и уметничког дара, као и супруга краља Карола I, краљица Јелисавета, талентовани писац, која је током живота радила на развијању добротворног рада у својој отаџбини. И сама принцеза, испољавала је склоност ка уметности, те је сликала и вајала.

Током Великог рата, положила је тест хуманости. Као шеснаестогодишњакиња, била је на фронту, као медицинка сестра, у болници своје мајке „Краљица Марија“, која је и раније показивала приврженост свом народу.

По завршетку рата, наставила је школовање, у школи Хатфилд, у близини Аскота, у Енглеској. Била је посвећена природним наукама. Волела је природу и биље, са тим у вези, занимљива је забелешка коју је касније оставио њен син, краљ Петар II, да је краљица посебно волела љиљане, јер су били мирни, сталожени, као и она сама.

Као члану владарске породице, било јој је важно познавање језика, поред румунског и немачког, владала је дипломатским језицима међупериода, најпре француским, потом и енглеским. Била је активна у спорту, волела је аутомобилизам, јахање, тенис.²¹ Попут сваке принцезе, била је закупаљена разним делатностима, са тежњом стицања нових и већих знања, како би била ваљан представник своје владарске куће.

Са своје 22 године, постала је вереница, а потом и супруга, југословенском краљу Александру Карађорђевићу.

²⁰ *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, Ново дело, Београд 1990, 19.

²¹ Д. Николић, *Нав. дело*, 253.

Супруга краља Александра Карађорђевић

Пруживши руку, југословенском краљу Александру Карађорђевић, краљица Марија је постала део народа, који је из Великог рата изашао са новим границама, потребама и стремљењима, која су се испољавала у тежњи за даљим јачањем новопостављених стубова Краљевине СХС.

Како је забележила Клод Елан, краљица Марија је била супруга, човеку велике идеје, коме је шатор био друга кућа, и који је по њеним речима, државом управљао као касарном. Са друге стране, била је краљица народу, у ком је доминирало сељаштво и војска, којима је демократија представљала једину врлину.²²

Првобитно место становања младог краљевског пара био је Нови двор, у Добричиној улици, који је био у државном власништву. Од 1924. године почела је изградња комплекса на Дедињу, у српско –византијском стилу. Нови дом, Бели двор, био је спреман за усељење 1928/9. године.²³

Пар је 1923. године, 6. септембра²⁴ добио сина, а Краљевина престолонаследника. У краљевској капели у Београду, обављен је чин крштења 21. октобра исте године. Престолонаследник је добио име Петар, по деди, краљу Петру I. Краљица ће се као мајка остварити још два пута, доневши на свет још два сина: Томислава 1928. године, на Благовести, и Андреја, на Видовдан 1929. године.

Уочи рођења краљевића, краљ је краљици поклонио вилу Суворор на Бледу, где су боравили у време летњих врућина,²⁵ а нешто касније ће томе служити и вила Милочер на Јадранском приморју, која јој је била једно од омиљених места.²⁶ Рођење престолонаследника обележено је даривањима, што је у природи владарских породица, захваливши се тиме Господу на породу - дат је прилог Хигијенском заводу у Скопљу, инвестирано је у довод пијаће воде у Штимљу, оснивање дома Милосрђа, помагана

²² К. Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, Ново дело, Београд 1988, 29

²³ Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, ЗУНС, Београд 2002, 171 - 172.

²⁴ Ж. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1921-1930) Knj. 1*, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1986, 185.

²⁵ Б. Глигоријевић, *Нав. дело*, 173.

²⁶ К. Елан, *Нав. дело*, 28.

изградња православних цркава Св. Архангела Михаила у Штимљу, потпомогнут манастир Сопоћани, Свете Тројице.²⁷

Живот у краљевском дому, био је уређен по такозваном „Породичном правилнику“ који је важио за чланове краљевског дома, који су чинили – краљ, краљица - супруга, њихова три сина, рођени брат краља – принц Ђорђе, краљев стриц кнез Арсен, његов син кнез Павле са супругом, кнегињим Олгом, и њихови синови као и женска деца. По правилнику, усвојеном априла 1930. године, који је требало да има трајну важност, краљ је имао апсолутну власт, односно ништа се није могло урадити без његовог допушта.²⁸ У једном од дневних листова – „Време“, за 08. 03.1925. године, под насловом „Краљичини дани“, могу се прочитати редови о краљичиним жељама, које су, како пише управљање газдинством, кућом. „Њен сан није сјајни двор, где буче оркестри и ври раскошни живот. Није јој ни на крај памети да од свог дома ствара гнездо луксузне забаве.“

Брак југословенског суверена био је добар и могао је послужити као узор грађанског брака у земљи. Родитељи су се брижно старали о васпитању тројице синова, како је приметила Клод Елан.²⁹ О томе, каква је била мајка, писао је и краљ Петар II у својим мемоарима: „била је нежна, мирна особа, иако је некад могла да буде веома строга, била је попустљива према нама, деци“.³⁰ Доследна у васпитању синова, настојала је да их подучи да науче и поштују правила опхођења према друштву и околини. Уз све жеље да им пружи радосно детињство, није заобилазила развијање свести о државничкој одговорности, нарочито код најстаријег Петра, љубав према свом народу и отаџбини. Волела је да јој деца буду у друштву „обичне“ деце, на шта се осврнула Клод Елан али и Даница и Срђан Чоловић. Са тенденцијом да их учи хуманости, краљевски пар их је од најранијих дана постављао за покровитеље хуманитарних, добротворних и културно-просветних организација и друштава.³¹

Остварена као мајка, свесна значаја тог позива, као краљица - мајка сваке године је, како се краљ Петра II сећао, организовала свечани пријем за децу о празнику

²⁷ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 41.

²⁸ Б. Глигоријевић, *Нав. дело*, 174.

²⁹ К. Елан, *Нав. дело*, 72.

³⁰ *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, 19.

³¹ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 66-67.

„Материце“ и том приликом гостила и даривала најмлађе. Као краљица, неко чија се реч уважавала, али је са друге стране, било добро да се добар глас о њеној личности, делима, чује, велику снагу је црпела, борила се да подстакне промене по питању материнства, најпре, покретањем иницијативе о подизању свести, о потреби неговања хигијенске - здравствене неге новорођенчади, бриге да она у будућности не остану гола и боса, на улици.

Краљевски живот, како то већ иде, имао је своју динамику у данима праћеним разним манифестацијама, свечаностима, чајанкама, баловима, отварањима. Радни дан краљице, почињао је врло рано. Ако пре подне није имала примања, посвећивала се кући, деци, одређивала је дворски мени, силазила до обе дворке кујне, да види како се и шта припрема за ручак. Често је свраћала у једну велику собу, у коју су били смештени дарови из народа, на дан венчања - њен „етнографски музеј“, која је имала много кујунџијских радова, скупих и тешких женских појасева, бакарних украса, икона у сребру, купљених из свих крајева Краљевине, сваки комад је подсећао на један крај земље. Такође, у орманима су били извешани женски костими, из свих крајева земље, богато везени сребром и златом.³²

„Сељачка кућа“ у којој је стварала своју уметност, поред вожње аутомобилом, била је место где је највише одмарала. Често је возила супруга, такође, правила му је друштво у лову и риболову³³. Није била жена коју је политика занимала.³⁴ Била је уз супруга као његова жена, а народу мила краљица. Заједно су обилазили државу, упознавајући се на тај начин са постојећим проблемима. Само једно од путовања које су начинили заједно, била је посета Црној Гори 1925. године - пут на који су кренули из Београд 12. септембра преко Скопља, кроз Метохију за Црну Гору, да би се у Београд вратили преко Дубровника, Сплита, Шибеника и Загреба³⁵. Краљица је била у друштву дворске даме Ели Хацић. Како су застајали у већим градовима најпре у Скопљу, добијала је букте цвећа, бивала је окружена сељацима, који су је засипали воћем – орасима, крушкама, оскрушама, секли су

³² М. Бодрожић, *Нав. дело*, 437.

³³ К. Елан, *Нав. дело*, 72.

³⁴ Ми нисамо наишли на изворе, који сведоче супротно, а односе се на период док је краљ Александар био жив, док је за каснији период, та чињеница дискусабилна, услед сведочанстава, краљичних савременика.

³⁵ Ово путовање, привукло је пажњу историчара Јована Поповића, који је трагом новинских извештаја, дневних листова „Време“ и „Политика“ сачинио слику краљевског пута.

јој и лубеницу.³⁶ Како је пролазак краљевског пара сам по себи сензација, мештани су им клицали, љубили им руке, плакали од радости. У краљевом родном граду, Цетињу, краљица је очарала Црногорце, појавивши се у народном оделу, уједно је изазвала осећај гордости код Црногораца, што краљица претпоставља њихову ношњу ма којој другој.³⁷ Пратила је краља и на међудржавним сусретима, попут „мировне мисије“ када су обишли Грчку, Бугарску и Турску, током 1933. године, сусревши се и са „оцем“ модерне турске државе, Кемал - пашом Ататурком.³⁸

Заједно са краљем била је покровитељ и заштитник хуманитарних, добротворних и културно-просветних организација и институција, попут друштва Црвеног крста, женских друштава као што су друштво кнегиње Љубице, друштво кнегиње Зорке, али су заједно помагали школе, домове, обнављали и подизали манастире и цркве. Не може се говорити о још прецизно утврђеном броју организација и друштава, али се сме рећи да их је било много и да је већина била помагана из фонда Краљеве канцеларије, све до 1934. године.

Према мишљењима, исказаним кроз литературу, изворе, краљица је била оличење скромности и племенитости. Краљ Петар II сећао да је носила једноставне тоалете, у млађим данима пастелних боја, које су ишле уз њен тен.³⁹ Принц Ђорђе, је у својим сећањима записао да је краљица зими, годинама, престоничким улицама ишла у истом капуту, а на баловима и свечаним пријемима, била је једноставније обучена, од многих својих званица. Сећао се ње, са осећајем дивљења. Како су забележили Даница и Срђан Чоловић, према исповести Стеве Жигона, била је изузетно пажљива према послузи. Жигонова тетка, Ангела, била јој је собарица, код које је умео да наврати. По његовим речима, „краљица је била омиљена, племенита, драга, брижна мајка, добра супруга“.⁴⁰ Са краљевом прераном смрћу 9. октобра 1934. године, породична хармонија је нарушена, а живот на двору попримио је нове карактеристике.

³⁶ Ј.П.Поповић, *Посјете краља Александра Црној Гори 1925 и 1932. године*, Подгорица 2012, 40-43.

³⁷ Исто, 186.

³⁸ Један од истакнутих радикала, водећих људи ЦПБ и информативне агенције Авала, Милан Јовановић Стоимировићу свом дневнику, забележио је, неку годину касније, исповест једног турског новинара, о речима које је Кемал - паша Ататурк приликом сусрета, упутио краљу Александру, на рачун краљичине личности. По том сведочењу, Кемал није могао да се начуди краљичиној трапавости и неелеганцији, па је упитао краља, где је нашао ту жену. На те речи, краљ је одговорио „Али када сам је узео није билатаква.“

³⁹ *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, 20.

⁴⁰ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 48.

Југословенска краљица Мајка

Атентат у Марсеју, краљева смрт, донеле су промене на државном нивоу. Поштујући одредбе Устава, као и жеље краљевог тестаментa, краљ је постао малолетни Петар, уз кога је било трочлано Намесништво, а кнез Павле, краљев стриц, у улози главног, првог намесника.

Како је обичај, државом су се виориле црне заставе, а како доноси Клод Елан, и након званично одређеног датума. Краљица је у знак жалости, две године носила црнину за мужем. Оно што архивска грађа показује, јесте да су се грађани Југославије, патријархалног васпитања и традиционалистичких схватања о улози жене, краљици, након краљеве смрти, ласкаво обраћали са „краљица Мајка“ – те су разни дописи, извештаји, именовани на име краљице Мајке. Постојеће симпатије према њој су увећане након краљеве погибије -то је интензивирано саосећањем које је изазивала као удовица, чињеницом да се није мешала у политику, да је живела повучено, са ретким појављивањем у јавности. Поред улоге мајке, коју је краљица Марија имала, она је била део владарске куће, на неки начин морала се ангажовати. Следећи примере многих супруга великих државника, посветила је велику пажњу хуманитарству и добротворном раду, те је деловање ка том пољу, сада било више заступљено у јавности, него за време живота краља Александра. Требало је мислити о кредибилитету, удовице једног краља.

Најпре је, покушала да делује као приватна странка у судском процесу, желела је да се избори за правду, и издејствује казну за краљеве атентаторе. Ангажовала је бившег председника француске владе, Пола Бонкура, али је била принуђена да од својих хтења одустане.⁴¹

Милан Јовановић Стоимировић, забележио је, да је почетком 1936. године гледајући фотографије, начињене, приликом посете краљичиног брата Карола II, краљица била „јакко угојена и остарела, као да је почела да пати од срца или бубрега“. Дао је опаску, да је требало да смрша 10 кг. да би изгледала боље.⁴²

⁴¹Б. Глигоријевић, *Нав. дело*, 333-334.

⁴²М.Ј.Стоимировић, *Дневник 1936-1941*, Нови Сад 2000, 24.

Краљица је остала уз краља Петра на Дедињу, док су краљевићи Томислав и Андреј од 1937. године били на школовању у Енглеској. Према биографима кнеза Павла, Нилу Балфуру и Сали Мекеју, деловало је да краљица има амбицију да изврши пуч, пошто већ није члан Намесништва, те доносе податак да је тридесет дана по смрти краља, упутила кнезу Павлу документ под називом „Захтеви краљице Марије“, где је изнела шта сматра својим правима. Како сведочи Стоимировић, на улицама су се могле чути приче о заверама, интригама, генерала Петра Живковића и хтењима да на чело Намесништва дође краљица Марија.⁴³

Требало је очувати јединство породице. Милан Стојадиновић, који је, како је написао у мемоарима, још по краљичином доласку, приметио њену скромност и снисходљивост, указао је на трзавице у краљевској породици. Бележио је и дао своје виђење владајуће атмосфере, те су трзавице биле условљене притајеном жељом првог намесника, и његове супруге, кнегиње Олге која је по њему била амбициозна и сујетна,⁴⁴ да се тренутно стање устали. Такође, Стојадиновић је мишљења да је због страха од могућег деловања краљице Марије, њој блиске особе су биле под присмотром, а дворске даме које су јој биле превише одане су удаљаване. По њему, примећена је и медијска изолација, како краља, тако краљице, док су листови били испуњени фотографијама кнеза и кнегиње.⁴⁵

Сумирајући ситуацију после краљеве смрти, Стојадиновић је писао: „у краљевском дому влада отворен рат између краљице Мајке и кнегиње Олге, подземни рат кнеза против краљице, као и потајна жеља да се његов привремени положај, устали“.⁴⁶ Милан Јовановић Стоимировић, доноси речи новинара Буде Швабић, „Олга воли паре, Марију оптужују да је пошла стопама своје мајке“.⁴⁷

Већ од 1937. године, почела је чешће да иде у Енглеску, а разлог је био обилазак синова и лечење – хируршка интервенција жучи, којој је морала да прибегне и након које

⁴³М.Ј.Стоимировић, *Нав. дело*, 36-47.

⁴⁴М. Stojadinović, *Ni rat, ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Glas javnosti, Beograd 2002, 618.

⁴⁵Исто, 626.

⁴⁶Исто, 629.

⁴⁷М.Ј.Стоимировић, *Нав. дело*, 80.

се никад није у потпуности опоравила. Почетком новог рата, крајем 1939. године, трајно се настанила у Енглеској, живећи првобитно у Лондону у стану, а касније у провинцији.

Исказивала је жаљење што није са краљем Петром II, редовно извештавајући кнеза Павла о бризи за сина и свом здравственом стању, те је поред новца као удовица Блаженопочившег краља, добијала извесне своте за своје лечење, како сазнајемо од биографа кнеза Павла.⁴⁸ Како се обруч око Краљевине Југославије стезао, поводом 27. марта 1941. године писала је краљу: „Нека Бог слије свој благослов на Тебе, сине мој, краљу, и на нашу милу отаџбину“⁴⁹.

О животу краљице између 1934 – 1941 могли бисмо и даље да пишемо, и овде нисмо ставили тачку на њену личност. Како желимо да увидимо, начин деловања краљичине Канцеларије, неке појединости, занимљивости, из краљичиног живота моћи ћемо да пратимо на основу докумената, и сазнања која смо могли пронаћи у оквиру архивске документације.

Најпре ћемо, рећи пар речи о самој Канцеларији, да бисмо потом, сагледану грађу селектовали, на ону која се односи на краљицу у шта је све била укључена, њене обавезе као прве жене – краљице мајке, Краљевине Југославије, али какве је све врсте помоћи Канцеларија пружала, односно, за чим су становници имали потребу, да би се упутили ка краљици Марији, како би им помогла.

⁴⁸ Н. Балфур, С. Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Београд 1990, 183.

⁴⁹ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 97.

Канцеларија краљице Марије Карађорђевић

Свест о социјално-економској структури, материјалним могућностима, култури становања и живљења, са наглашеном неразвијеношћу хигијенске свести, друштву изнуреном годинама рата, о гладнима, болеснима, постојању омладине, деце, са жељом за даљом еманципацијом и школовањем -била је база за усмеравање деловања краљице Марије.

На дан венчања, краљевског пара, Александра и Марије, 8.јуна 1922. године, као посебна организациона јединица, основан је Фонд краљеве канцеларије, „са циљем да се путем награде, помоћи, похвалнице и слично, даје признање, за истакнуте успехе, на моралном, културном и грађанско –васпитном напретку народном“.⁵⁰

Према уреднику часописа „Чувар здравља“, краљ и краљица су приложили милион динара и све своје венчане дарове. Том приликом обавезали су се да ће сваке године у Фонд прилагати по 300.000 динара. Како је Фонд основан у време свадбених свечаности, многи богати грађани су уместо венчаног дара даривали краљевски Фонд у који је укључен и новац прикупљен на манифестацијама, које су претходиле краљевском венчању.

Заједничко деловање, прекинуто је краљевом смрћу, те је краљица преузела бригу о добротворним, хуманитарним организацијама и институцијама. Годину дана по краљевој смрти, 1935. основана је Канцеларија краљица Марије, са циљем да се помогну сиромашни. Поље на ком се деловало било је широко, од најмлађих, њихових мајки – жена, тежило се омогућавању основних животних услова, грађењу болница, неговању старих, збрињавању болесних, нарочито од тада „опаких болести“ – туберкулозе и рака.

Требало је подржати младе нараштаје, те је доста простора посвећивано најмлађима. Пружана је потпора организацијама и друштвима, у циљу да се најмлађи нахране, обуку, обезбеди им се смештај. Канцеларија, као организација, била је место, где су се становници могли обратити запомоћ, те у архивској грађи, постоји преко 50 фасцикли, са најразличитијим молбама. О ширини деловања Канцеларије, сведочи

⁵⁰ В. Косић, *Инвентар, Двор Краљевине Југославије 1919 -1948*, Београд 2003, Увод.

податак, да свака фасцикла броји између 1000 и 2000 докумената. Могли смо да пратимо, молбе за помоћ – болесницима, где је туберкулоза, била најчешћи пример, уз додатно отежавајуће околности – тешка животна искуства, стања у породици. Требало је радити на обезбеђивању лечилишта слати у санаторијуме, бање, зарад бољитка, оздрављења друштва.

Краљица је своју хуману страну испољила, повезавши се са разним организацијама и друштвима, хуманитарног и добротворног карактера. У прилог томе иде прегршт извештаја, како са седница, састанака - позива на манифестације, славе, као и примљене захвалнице за указану помоћ.

Према 6. члану Брачног уговора, краљица је имала право на удовички ужитак⁵¹, који је износио 6 милиона динара годишње. Исплаћиван је у четитри рате, од чега је она користила четврти део, док је остатак давала у хуманитарне сврхе. Такође, у Фонд је уложила средства која су долазила из њеног мираза, који је према 8. члану, Брачног уговора, био предат на располагање 3 месеца, након краљеве смрти, као и параферналијног уговора, односно, њене личне имовине, којом је могла слободно да располаже, а која није спадала у њен мираз. Један од извештаја, из августа 1938. године, када говоримо о финансијама краљице, показује да је она затражила да се у њену касу, унесу из Државно – хипотекарне банке 250. 000 динара, као и из Француско – српске банке, целокупна сума.⁵²

⁵¹У „Решењу о наслеђу имовине Блаженопочившег Витешког краља Ујединитеља Александра I Карађорђевић“, донетом у среском суду у Београду 27. октобра 1938. године, пише да је краљици припадало законско право удовичког ужитка на целокупној приватној имовини Блаженопочившег краља, у обиму и границама како то законски прописи наређују, али како је између супружника постојао Брачни уговор, важило је оно што је између супружника уговорено 7. јуна 1922. године. За случај своје смрти, краљ је примио за себе и наследнике своје круне, обавезе да Њеном Величанству краљици Марији обезбеде удовички ужитак и стан у Београду, који одговара њеном положају краљице Југославије. По одредбама тог уговора, члану 8, Њ.В. краљици Марији припада удовички ужитак у износу $\frac{1}{4}$ и стан снабдевен стварима, посуђем и превозним средством, како пристаје краљици Југославије. Удовички ужитак требало је да траје за време живота и удовиштва краљице Марије. Престао би у случају другог брака или у случају да краљица Марија реши да станује ван Београда. Давање удовичког ужитка у износу $\frac{1}{4}$ пада на терет Његовог Височанства краља Петра II, као наследника круне, а четвртина по сагласним изјавама краљице Марије и Краљевског Височанства кнеза Павла, износи 6. 000. 000. годишње, и исто тако, на терет краља Петра II, спада и снабдевање стана стварима, посуђем, превозним средствима; АЈ Фонд Двора, (даље 74) ; 74 - 134 - 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁵²Исто.

Канцеларија краљице Марије, подразумевала је краљичину сарадњу са великим бројем организација, друштвима, као и њиховим подборима, са којима је одржавала комуникацију, помагала их, била њихов високи заштитник, покровитељ. У држави, монархијски устројеној, се некако подразумевало, да ће становништво, у потрази за помоћи, закуцати на монархова врата.

О обимности, најпре хуманитарног деловања краљице Марије, потврда се налази у архивској грађи, у фондовима Архива Југославије. Али, да бисмо добили једну прецизну слику, како о раду Канцеларије краљице Марије, као и о њеној личности, нужно је даље трагати за релевантним изворима.

Намера нам је да на следећим страницама прикажемо како је функционисала Канцеларија краљице Марије, и увидимо шта је то све потпадало у њен делокругу складу са могућностима које нам архивска грађа дозвољава, што подразумева хронолошко омеђавање на период 1935 – 1941 године. У основи, тежимо да увидимо ко је био на челу Канцеларије, какве су биле обавезе краљице, чему се одазивала, какве је акције водила у сазвежђу са хуманитарним и добротворним друштвима, којима је била покровитељ.

Прегледавши грађу, одлучили смо да на основу сазнања до којих смо дошли, даље излагање структуришемо тако што ћемо најпре рећи, нешто о самој Канцеларији, а као посебне целине сагледати, какав је био живот и прилике на Двору, где ћемо се детаљније упознати са неким краљичиним активностима, њеном свакодневницом, а са друге стране, упознаћемо се са краљичином хуманитарном улогом, коју је имала као покровитељ, високи заштитник друштава и удружења, какву је улогу имала у здравству, школству, као мецена уметности, и са оним што је представљало најобимнију садржину Канцеларије – молбе становника Краљевине Југославије. Упознаћемо се са тадашњим менталитетом, потребама народа, из ког разлога су се обраћали краљици, и на који начин, и колико је краљица могла да се одазове.

Део канцеларије краљице Марије

По закону који је донет 28. новембра 1931. године Цивилна кућа краља, постала је посебно и самостално надлештво са утврђеним делокругом. Цивилном кућом је управљао министар Двора, кога је на предлог министарског Савета, постављао краљ. У организационом сислу, Цивилна кућа, имала је три одељења – Канцеларију краља, Маршалат и Управу двора -који је имао најобимнију организациону структуру са којом је била повезана Управа краљевог Фонда, да би касније, са истом сврхом – давања помоћи, била основана Канцеларија краљице Марије – у чије надлештво је спадало пријем, припремање, достављање свих аката које је издавала краљица Марија, или овлашћени да то чине у њено име.

Информације до којих смо дошли, а тичу се административног питања, ваљало би додатно поткрепити, јер су веома оскудне, за то је потребна додатна анализа међуратног периода, као и личности, које су биле у блиској вези са краљицом Маријом.

Оно што са сигурношћу можемо тврдити, јесте, да је краљичином Канцеларијом од оснивања управљао, ађутант Коста Мушички, који је у том периоду имао чин потпуковника. Постати ађутант владара, сматрало се привилегијом елитнијих официра. Мушички је своју каријеру ађутанта започео, тако што је најпре био уз краља Александра, од 1. јануара 1933. године. Његове обавезе као ађутанта, сводиле су се на обавезе дежурства и одржавање дисциплине на Двору. Повремено је пратио краља, на његовим путовањима, попут посете Бугарској, али је повремено имао и задатак да се стара о младом краљу Петру и принчевима Томиславу и Андреју. Као ађутант краљице Марије, након краљеве смрти, имао је и додатне дужности. Између осталог, управљао је краљичиним имањима, Блед и Милочер, младог краља је подучавао јахањем, примењеним спортовима и гађањем. Са доласком 4. маја 1936. године, смењен је након што је у аудијенцију код краљице пропустио одређене људе, који су јој испричали о лошем стању у земљи.⁵³

⁵³ Н. Стамболија, С. Цветковић, *Генерал Коста Мушички – командант српског добровољачког корпуса*, у Војно – историјски гласник 2/2016, Београд 2016, 111.

Улога краљичиног ађутанта, потом је поверена пешадијском пуковнику Бранку Ј. Погачнику, што се дало закључити на основу докумената која је потписивао као ађутант краљице, као и дневника које је водио, а у основи представљају извештаје – евиденцију, о краљичиним дневним активностима. Осим чињенице, да је био син Јосипа Погачника⁵⁴, првог председника покрајинске владе у Словенији, после преврата, и краљевски посланик у Бечу, нама остаје отворено питање његове личности. Оно мало што смо могли закључити јесте да је пратио краљицу на њеним путовањима, неретко је био краљичин изасланик, када је требало представљати краљицу на некој свечаности или манифестацији. Постојећи дневници, евиденције, исписивани су руком пешадијског пуковника Погачника и односе се на период када је краљица махом боравила на релацији Београд – Лондон. То хронолошки подразумева године 1937. 1938. и 1939. – где су убележене главне краљичине дневне активности, аудијенције које је имала. Реч је о крајње општим и штурим информацијама.

За ранији период, 1935. и 1936. годину, дневник краљице Марије, водиле су, махом, дежурне дворске даме, међу којима су – Елеонора Шврљуга, Круна Сршкић, Мирка Грујић, Дара Дунђерска.⁵⁵

У регистрима Канцеларије, налази се попис свих људи, државних организација, изасланства, који су „прошли“ кроз Канцеларију, али су ту уписане разне потребштине Канцеларије.⁵⁶ Деловодни протоколи, садрже све што је „прошло“ кроз Канцеларију – од молби, захтева, одобрења, помоћи, аудијенције, кумства, жалби. Ради сликовитијег приказа, за 1936. годину, за прва три месеца од 1. јануара до 31. марта, кроз Канцеларију је прошло 1990 предмета.⁵⁷

О разним потребштинама, Канцеларије краљице Марије, требало је писати управнику Двора. Дакле, када је требало набавити сталаже, писаће машине, целокупан канцеларијски намештај, телефонске именике, телефонске апарате, књижице, „Неколико друштвених савета“ – са подацима за страну кореспонденцију, „Церемонијали при

⁵⁴ АЈ, Фонд Централног пресбиороа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије, даље 38. 38 - 682 – 861, Novosti, 19.08.1932.

⁵⁵ АЈ, књиге 551 и 552.

⁵⁶ АЈ, књига 134.

⁵⁷ АЈ, књига 135.

обедима“, као и „Подаци о имовинском и породичном стању, молиоца“ и много тога другог.

Према једном, пронађеном извештају, тачније наредби из октобра 1940. године, наишли смо на податке о радном времену Канцеларије, где стоји да је радним даном, Канцеларија била отворена у периоду 08 - 12:30, потом 16- 18 часова, док је за суботу, важило радно време 08 -12:30 часова. Након радног времена, у Канцеларији би остајао дежурни, радним данима, након 18 часова, суботом између 16 и 18 часова, док је недељом и признатим празницима то било време између 9 и 12 часова.⁵⁸ Дежурни се није удаљавао из Београда, имао је обавезу да се јавља дежурном чиновнику у Управи Двора Његовог Величанства краља.

Све што се тичало новца, исплате, ађутант краљице Марије, писао је благајнику краљице⁵⁹. Ађутант је био овлашћен да у име краљице одговара на разне молбестановништва, издавао је одобрења, потврђивао присуствовање свечаностима и манифестацијама. У време краљичиног одсуствоввања, боравка у иностранству, дежурни ордонанс официр Њ.В. краља на Дедињу, подносио је сваког трећег дана шефу Канцеларије краљице извештај о здрављу краља Петра и принчева Томислава и Андреја, као и о свему важном што је требало јавити.⁶⁰

Краљица је је ценила предан и савестан рад особља Канцеларије, те неретко, у то име, изражавала је признања, попут, на дан свог рођендана, који се поклапао са првом годишњицом устројства Канцеларије.⁶¹

⁵⁸ АЈ 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁵⁹ Досадашња прегледена грађа, нажалост не пружа нам увид у краљичине финансије, односно, краљичину благајну, те би то додатно требало истражити, јер само по себи представља битан фактор, на основу ког је Канцеларија функционисала.

⁶⁰ АЈ 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁶¹ АЈ 74 – 218 – 310; Маршалат (1928 - 1939).

Дворски живот

Досадашња архивска грађа омогућује нам да сегментарно увидимо како је живела и чиме је била окупирана краљица Марија након смрти супруга, па до предратних дана. Овом приликом ћемо се базирати на појединости из краљичиног живота, да би слика била потпуна, изускује се темљније и далеко богатије истраживање постојеће грађе.

Обавезе које је краљица испуњавала, за време живота краља Александра, настављене су, те је настављено са политиком помоћи, хуманог деловања, тиме што је постајала патрон – заштитник добротворних и хуманих друштава и удружења, а све је то било део политике подизања на ноге југословенског друштва. О њеном ангажовању, сведочи велики број захвалница упућених на адресу Канцеларије – да ли због новчане помоћи, послатих дарова, прихватања покровитељства, било каквог вида благонаклоности. Нарочитом дирљивошћу одише захвалница деце Средњошколских склоништа „Милосрдној мајчици, краљици Марији, указује се захвалност на бризи коју су госпође током године указивале, трудиле се да удовоље њихове жеље. Без краљице Марије, ветар и зима би гризли њихова лица, а сада певају од среће.“⁶²

Традиција краљевског кумовања, такође је настављена. У Краљевини је постојао обичај да краљевсаки пар кумује деветом рођеном сину или деветој рођеној кћери, из једног законитог брака. За ту прилику, за дете су слати дарови, а за родитеље новац. Забележили смо примере кумовања, током јула 1936. године, када се краљица прихватила кумовања деветој рођеној кћери рибара Петра Шувакова из Старог Врбаса. По изасланику, послати су дарови за обред – свећа са крсницом, златан крстић са ланчићем, златник од 20 динара. Поред тога, достављена је сума од 2. 300 динара, коју је изасланик требало да преда – 2.000 родитељима, 200 свештенику, 100 динара да се подели црквењаку и осталима.⁶³ Краљица је такође кумовала, тежаку, Владици Ненадићу, из села Раваница у Вишеградском срезу, у фебруару 1938. године. Девојчица је добила име Марија, и кумовско уздарје, док је родитељима следила помоћ у износу од 2.000

⁶² АЈ, 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁶³ АЈ, 74 - 332– 483; Управа двора (1922-1939).

динара.⁶⁴ Сусревши се и са низом сличних примера, можемо закључити, да се обичај кумовања везивао за сиромашније, немоћне становнике Краљевине, а са друге стране требало је показати извесну благонаклоност и моралну подршку у ширењу југословенског подмлатка. Глас Канаде, у Торонту, писао је о династији Карађорђевића, фебруара 1938. године кроз следеће редове „јуначка династија Карађорђевића, завела је популарне обичаје, династичке обавезе, испољавала је своју националну љубав према свом народу – завела је кумовање деци сељачких породица“.⁶⁵ Није било правило, али обично је краљ за време свог живота кумовао мушкој, док краљица женској деци.

Краљица је од становника добијала најразличитије изразе поштовања њене личности, најчешће у даровима, попут: слика, књига, ручних радова, минијатура, фотографија, портрета, снимака начињених приликом путовања по земљи. Дарови су стизали, како од појединаца, тако и од друштава, установа, организација, којима је била покровитељ. С обзиром да је држава била у жалости, становници су показивали емпатију, због губитка краља, појединце је његова личност посебно инспирисала, те су му посвећивали стихове, који су стизали до Канцеларије краљице Марије. Само неки од примера били су „Марсељска трагедија“, коју је певао Блажо Мрваљевић. Настајао је низ Спомен песама, Спомен књига попут „Александар I Ујединитељ, краљ Југославије 9. X 1934. године – Чувајте ми Југославију“ пригодом обележавања годишњица краљеве смрти. Краљева личност инспирисала је и француске песнике, те је до краљице стигла збирка песама „A la gloire d' Alexandre I l' Unificateur“, као успомена на Блаженопочившег краља.

Краљица је у јавности поздрављана као узорна југословенска мајка, којој је остављена дужност да буде отац и мајка својој деци – њено мајчинство је уздизано, до мере хвалоспева. Истакнути ствараоци романтизма, попут песника Јована Јовановића Змаја и Ђуре Јакшића, краљици су упутићи стихове који одишу топлином, али уз хипербилично виђење њене појаве.

⁶⁴ AJ, 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁶⁵ AJ, 38 -100 -236;

„Твој је говор света химна,
коју небо славом прати
ја сам срећан, ја се дичим
што те могу мајком звати.“⁶⁶

„Ох, мајко моја, о мила сени,
— — — — —
откад те, мајко, нисам видео,
никаква добра нисам видео.“⁶⁷

Краљица је имала личну библиотеку у коју су пристизали дарови становника или организација, а појединости је и сама обезбеђивала. Извештаји Канцеларије омогућили су нам да се упознамо и са њеним интересовањима, на основу часописа, новина на које се претплаћивала. Била је претплатник страних часописа попут, „Punch“, „The Woodworker“, „Figaro“, „Matin“, „Le Mois“ новина „Revue des 2 Mondes“, „L Illustration“⁶⁸. Такође, ту је било и домаће штампе, попут часописа „Женска мисао“ чији је била покровитељ, који је тежио просвећивању жене у национално – просветно – социјалном маниру. Добијала је књиге друштава, којима је била покровитељ, попут књиге Стефаније Беранс, „Домаћица“ - пар примерака ће откупити и касније даривати, домаћичким школама. Ту су биле књиге, које су гајиле љубав према држави, тежиле учвршћивању народног јединства, упознавању са делима вожда Карађорђа – писане у виду биографије, аутора, Драгана П. Илића. Било је примера захвалности руских емиграната, бивших руских царских војника, који су даривали најразличитије књиге краљици у име захвалности за доброчинство⁶⁹, као и дела епископа Николаја Велимировића, попут „Рат на Балкану“, дела Јана Худека који је на чешки преводио југословенска дела. Било је ту и публикација, домаћих аутора, на страним језицима, попут, књиге Станоја Станојевића, који је на француском језику објавио књигу „Histoire de Yougoslavie“.⁷⁰ Ово је само површно сагледавање краљичине библиотеке, које нам је било омогућено трагом канцеларијских извештаја.

⁶⁶ Стихови Јована Јовановића Змаја.

⁶⁷ Стихови Ђуре Јакшића.

⁶⁸ АЈ, 74 - 137 – 203; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁶⁹ Канцеларијски извештаји указују на сарадњу краљице Марије са руским емигрантима, који су нашли уточиште у Краљевини, након краха царске Русије, још за време живота краља Александра. Чињена је помоћ како би емигранти савладали животне тешкоће, односно, борили се да преживе –да се прехране, обуку, школују децу, обезбеде радно место. Бринуло се у руским установама, попут Црвеног крста, школа - гиманзија, удружења ратних инвалида, и многим другим.

⁷⁰ АЈ, 74 - 137 – 203; Канцеларија краљице (1935 -1940).

Свечаности

Владарска кућа и њени чланови, као представници државе, народа, морали су се одазивати разним врстама свечаности пригодом рођендана, слава, прослава годишњица, разних организација, удружења, друштава, међународних догађаја. Додуше, у једном периоду током 1935. године, краљица није одобравала покровитељства за балове, игранке – плесове и сличне потребе, сходно данима жалости за преминулог краља Александра.

Пошто је краљица била покровитељ бројних организација, била је позивана на најразличитије скупове, од прослава установа, годишњица, њихових слава, годишњих скупштина – где је даван резиме деловања на годишњем нивоу. Ту су и разне манифестације хуманитарног карактера, изложбе, сајмови, којима је најчешће требало обезбедити прилоге за потребе даљег функционисања организације – овом приликом нећемо се посебно задржавати на том пољу јер смо о истом писали, приликом говора о конкретним организацијама. Краљица, наравно није све то сама могла да испрати, па су овакав вид свечаности неретко посећивале, краљичине дворске даме, у виду краљичиног изасланика. Најчешће су такви догађаји пролазили у друштву људи од значаја, попут супруга министара, посланика, представника владиних организација, како је протокол налагао.

Задржаћемо се на тренутак на баловима, манифестацијама, које су представљале модни тренд међуратног периода. Њихова сезона почињала је у новембру и трајала до марта. Сваког викенда су организовани у „Касини“, „Луксору“, „Официрском дому“, „Коларцу“, „Докеј – клубу“, „Ауто – клубу“ „Аеро – клубу“ или Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић“. ⁷¹ Најчувенији београдски балови били су они које је организовао Двор (најчешће поводом рођендана неког од чланова краљевске породице), разне установе, попут Кола српских сестара или удружења, попут „Цвијета Зузорић“. Један од најпозантијих балова био је Светосавски, који је одржаван у Официрском дому, а приређивао га је Фонд за помагање сиромашних студената на Београдском универзитету. Већина балова одржавана је у хуманитарне сврхе, са оствареним приходима, најчешће 80 -

⁷¹Р. Вучетић Младеновић, *Европа на Калемегдану, “Цвијета Зузорић” и културни живот Београда 1918 – 1941*, ИНИС, Београд 2003, 160.

150. 000 динара. Најбројнији по званицама, били су дворски балови, који су имали преко 1000 званица. Велику популарност, имали су балови приређивани у част краљичиног рођендана 9. јануара. Један од дворских балова, био је прилика, да краљица за своје дворске даме именује Елеонору Шврљугу, супругу министра финансија, Станка Шврљуге и Круницу Сршкић, супругу министра правде Милана Сршкића, како доноси женски часопис „Свијет“ у издању од 22. фебруара 1930. године.

Краљичин рођендан, био је дан када се организовало благодарење у краљичину част, не само у дворском храму на Дедињу, већ у градовима широм земље, како преноси Политика за 1939. годину, у Загребу, Цетињу, Нишу, Дубровнику, Скопљу, Сарајеву, Бања Луци. Том приликом је уздизано њено пожртвовање, након трагедије у Марсеју, као и васпитавање краља Петра и краљевића Томислава и Андреја.⁷² Неретко, на тај дан, краљица је посећивала просветне, хуманитарне и социјалне установе, даривала их. Домаћа штампа је сваке године била преплављена извештајима на тему краљичиног рођендана, наравно, скоро увек се на тај дан, о краљици писало у панегиричном маниру. Међутим, требало би и напоменути, да је краљици на тај дан, даван простор у румунској и чехословачкој штампи. Тако је чешки „Моравски вечерник“ писао да је краљица „оличење жене у држави, посвећена деци, помагала је у владарским дужностима, избегавала је да се меша у политику, али се доноси податак да је учествовала у преговорима око српско – хрватског спора“. Румунска штампа писала је да је краљица обожавала свог брата Карола и сестру Јелисавету, која је говорила да се краљица увек задовољавала малим, живећи једноставно. У румунском „Univerzel-y“ могло се прочитати да је краљица „својим душевним особинама, племенитошћу свог карактера, задобила неограничену љубав југословенског народа“. „Le Moment“ је писао „удовица племенитог суверена не пропушта ни једну прилику да помогне сиромашнима, потиштенима, и свима који су тражили помоћ и утеху“.⁷³

Посебан вид свечаности организовао се поводом већих православних празника, од којих је краљица посебну пажњу поклањала „Материцама“. Сваке године је слала дарове деци у виду обуће, одеће, чарапа. Није заборављала ни децу запослених на Двору. У тој

⁷²АЈ, 38 - 485 – 637; Политика 10.01.1939.

⁷³АЈ, 38 - 485 – 637; Novosti, 11.01.1938.

мисији јој се неретко придруживао и краљ Петар, о чему сведоче изрази захвалности деце – ученика Државне реалне гиманзије у Бања Луци, ученика Шеријатске гимназије у Сарајеву, Друге мушке гимназије у Сарајеву, Мушке реалне гимназије краљ Александар I у Новом Саду, Женске реалне гимназије у Новом Саду, Нишу, Цетињу, итд⁷⁴. На Двору, приређиван је посебан програм, како је забележио краљ Петар у својим мемоарима. Приредба би се одржала у Старом дому, у самом Београду, где је присуствовало између 200 - 300 деце са мајкама, учитељима, из свих већих заједница у земљи. Деца су бирања према добрим оценама. Окупили би се у великој балској сали, сходно програму, најпре су слушали химну, после чега би изабрана девојчица долазила до краљице и траком јој везивала ноге, како је налагао обичај, и ноге су биле везане, док се не добије поклон који је зван „Материце“. Након тога почињао би програм који су приредили ученици београдских средњих школа. У згодном моменту, дељени су слаткиши, лутке, књиге, сервирана су пића и јела. Деца из унутрашњости, остајала би као гости, београдске деце, неколико дана.⁷⁵

Такође, о Божићу, постојао је одређен распоред свечаности на Двору. Првог дана у 8 часова положајници су долазили на Дедиње и Бели Двор, царали ватру у каминима холова. Потом би доручковали са дежурним ађутантима, након чега би били представљени краљевској породици, у време почетка божићне службе, у дворском храму на Дедињу. Након ручка са дежурним ађутантима, одлазили би. Другог дана Божића, није било никакве службе на Двору, док се на трећи дан Божића одржавала служба у част краљице Марије и њеног рођења.⁷⁶ Божић, као и Ускрс, биле су прилике када је краљица обилазила ђачке трпезе, и том приликом даривала децу, како слаткишима, тако и потребним животним намирницама.

За сваки битнији датум, попут рођења, чланова краљевске породице, годишњица смрти краља, одржавао се извештан вид свечаности. Неретко, одржаване су свечаности у част свршетка школске године младог краља Петра и као и за много тога другог.

⁷⁴ АЈ, 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁷⁵ *Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића*, 52.

⁷⁶ АЈ, 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

Краљичина путовања

Још за живота краља Александра, краљица је имала обичај да буде у пратњи свога супруга, како приликом путовања по Краљевини, тако и приликом међународних путовања у иностранству. При путовањима која је чинила, краљица је била у друштву дворских дама, најчешће се помињу Елеонора Шврљуга и Круна Сршкић, уз то, обавезно је био присутан краљичин ађутант и ордонанс официр.

Краљица је путовала по Краљевини, како помпезно бележи лист Сарајева, Југословенска пошта, „њена путовања имала су тријумфалан карактер, народ ју је поздрављао уз одушевљење, са пуно љубави и верности“.⁷⁷ Како је била спортског духа⁷⁸ неретко је сама возила по Краљевини, волела је аутомобиле, те је забележена куповина минијатурног аутомобила за краља Петра и за њу енглеске фирме The British MotorBoatManufacturingCo.⁷⁹

Традиција која је постојала за време краљевог живота, настављена је и касније. Једном, до два пута годишње, краљицу је обилазила мајка Марија Румунска, као и сестра Јелисавета. Краљица Марија је барем једном у току године одлазила за Букурешт, током 1937. и 1938. године, то ће се променити услед мајчиног здравственог поклекнућа, те је чинила учесталије посете. При доласку Марије Румунске, краљице су заједно обилазиле Југославију, летовале на Милочеру Бледу, где је краљевска породица сваке године проводила летње месеце. Првобитно имање које је имала на Милочеру, краљица је увећала током тридесетих година. Наиме, она је овластила управника двора Милочер Рихарда К. Меркер, током јула 1936. године, да у њено име купује земљишта око њеног имања. За време од 1936. до 1938. године купљено је укупно 22 земљишта, да би током 1939. године Меркеров, наследник на положају Иван Ф. Храбовски купио још 13 имања,

⁷⁷ АЈ, 38 - 485 - 637; Југосlovenska pošta 23.06. 1938.

⁷⁸ Краљица је била покровитељ Аутомобилског клуба Краљевине Југославије, посећивала сајме аутомобила, поред тога и заштитник Весалчког клуба „Београд“ као и клуба „Јадран“ и Стрељачког клуба, волела је лов, ком се одазивала на Бледу.

⁷⁹ АЈ, 74 – 134 -194; Канцеларија краљице (1935 -1940).

укључујући земљиште око манастира Праскавица, у Челобрду, које се граничило са Милочером.⁸⁰

Осим стандардних путовања ка Лондону, краљица је путовала у Немачку где је обилазила родбину у Сигмарингену и Лангенбургу, током септембра 1938. године. Релација Београд – Лондон усталила се од јанара 1937. године, када је на школовање пошао краљевић Томислав, у школу, коју је кратко похађао краљ Петар - SandraydSchool. Краљица ће од тог периода све чешће посећивати Лондон, ради потреба становања, закупила је “3 апартмана, цео пети спрат - 22 собе, где 14 соба било уређено за њу и њена два сина, док је свита и послуга била у осталим собама“, вест је која се провлачила по страним листовима. Боравак у Лондону, био је погоднији за краљичино здравље, због компетентније здравствене неге, због њене болести жучи, која ју је дуго мучила, и након операције која је спроведена у Цириху 10. новембра 1938. године, када је оперисала жучну кесу и дебело црево, њеној болести није био крај, проблеми су се и касније јављали. Живот у Лондону, према извештајима краљичног ађутанта Бранка Ј. Погачника, краљица је проводила посећујући културне манифестације. Забележено је, да је фебруара 1938. године посетила краљицу Мери, у Бакингемској палати, чинећи посету и краљу Џорџу VI и краљици Јелисавети. Према извештајима за 1939. годину, краљица скоро да није излазила, ако и јесте то су биле шетње у друштву њене другарице са колеца у Аскоту, Вајолете Кресуел.⁸¹

⁸⁰АЈ, 74 -135 -195; Канцеларија краљице (1935 -1940).

⁸¹АЈ, књига 554.

Социо-економска структура југословенског становништва

„На брдовитом Балкану, у једној земљи сељака“, стихови које је певала позната песникиња Десанка Максимовић, најбоље описују Краљевину СХС (Краљевину Југославију). Овде се морало прибећи истраживању стварности и материјалне културе југословенског становништва, јер свест о истим је дала повода да се чине покушаји да се нешто промени, зарад бољег стања југословенског народа, а нама ће ова слика представљати основу за разумевање постојања различитих организација и установа под покровитељством краљице Марије.

Каквим ће богатствима располагати нека земља умногоме доприноси географски простор. Када сагледамо Краљевину СХС, увиђамо да је то држава која је заузимала централни и западни део Балкана, а једним је својим делом закорачила и у централну Европу. Представљала је прави мозаик географских и културних појасева. На југу су је заокруживали обронци Алпа, Динаре и Родоп, док се на северу зеленила Панонска низија.

Краљевина Југославија је била земља у којој је проценат пољопривредног становништва достигао и 80 % (1931. године),⁸² а која је као камен спотицања имала хендикеп простора, јер је земља погодна за производњу захватала само 29,5% укупне територије Краљевине. Највећи проценат (53%) становништва, на средњовисинским подручјима могао је само да исхрани себе, док је остатак територије представљао камену пустињу.⁸³ Због тога не чуди чињеница да се једва састављао крај са крајем, како би се прехранило.

Неповољну слику аграрне Југославије, која је боловала од ниске плодности тла, употпуњује податак да је била земља малих поседа, недовољних за интензивније привређивање. Преко 67% становништва имало је посед до 5 ha,⁸⁴ док се од целокупне територије Краљевине могло обрађивати 46,18%⁸⁵ земљишта. Висок наталитет становништва никако није погодовао таквом стању у земљи јер је долазило до аграрне

⁸²Ž. Аврамовски, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1931-1938) Knj. II*, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1986, 7.

⁸³Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, књ. I*, Стубови културе, Београд 1996, 24.

⁸⁴Исто, 25.

⁸⁵Исто, 27.

пренасељености, на шта указује податак да је на 100ха долазило 114 становника који су се бавили пољопривредном производњом.

Краљевина је била једно велико хетерогено сазвежђе. Карактерисале су је велике културне разлике и различити ступњеви развијености. Мали посед је гушио сељака, доприносио је неповољној социјалној структури становништва, исхрани, здравственим приликама, као и култури становања и живљења.

У циљу да се прехрани, као главни пољопривредни усев становништво Краљевине Југославије гајило је пшеницу, а поред ње, кукуруз. Што се сејало, то се и жњало, те су ове две културе представљале најкоришћеније прехранбене производе. Даљу неповољност представљала је чињеница да је производња била примитивна, без механизације, где су као главна помагала коришћена дрвена ралица и плуг, док чак 38% становништва није имало ни то.⁸⁶ Људство, јефтина радна снага, максимално је експлоатисано, јер се ручно сејало. Споро су сеуводили нови пољопривредни методи, на снази је био конзервативизам сељака, неспособност да се види корист од улога капитала у нове машине. Неукост је имала за последицу непознавање особина земљишта, потребу за коришћењем ђубрива.

Последица патријархалног друштва и постојећих привредних потреба био је изразито висок наталитет за европске прилике. Године 1930. досегао је 15,51‰, али када се сагледају услови у којима су се деца се рађала, просечан природни прираштај за међуратни период био је 14,4‰. Према попису из 1921. године у Краљевини је живело 11.684.767 становника, док се пред рат тај број попео на 15.596.000.⁸⁷ Подаци показују да је 80% активног становништва зараду стицало у пољопривреди и да се број пољопривредног становништва само у првој деценији повећао за 1.455.051. Такво стање је погоршавало ситуацију, јер градови нису могли да апсорбују нову радну снагу, те је становништво остајало на селу, радећи на свом малом комаду земље.

Индустрија је тек била у повоју и није могла да потисне занатлијске производе, јер је 38% занатских радњи обухватало обраду дрвета, коже, текстила.⁸⁸ Југославија није имала услове да користи прехранбене производе које је производила 1/3 постојећих

⁸⁶Љ. Димић, *Нав. дело, књ. 1*, 31.

⁸⁷Исто, 34.

⁸⁸Исто, 38.

фабрика. Није постојала основа за продор најразвијеније југословенске индустрије. Такође, да се пружало опирање модернизацији указује и чињеница да је конфекцијска индустрија имала веома мали допринос. Индустријски развој је заустављен са економском кризом 1929. године, али се са преброђавањем 1934-1938, инвестиције поново настављају.

Становништво је било изразито хетерогено по менталитету, верском опредељењу, материјалним интересима. Степен образовања се разликовао од покрајине до покрајине, али број који није знао ни да чита ни да пише досезао је 51,5% укупног становништва,⁸⁹ док је највећи проценат неписмености бележен на просторима јужне Србије, Б и Х, Црне Горе. Године 1921. забележен је и највећи проценат неписмених на територији Македоније: 83,86%.⁹⁰ Диспропорције су постојале зависно од територије, али и релације село – град, мушкарци - жене. Неписменост је највише погађала село, с поражавајућом чињеницом да није имало развијену свест о неопходности описмењавања.

Током међуратног периода, дошло је до просветног напретка, међутим, он се карактерише као стихијски, без плана, што је за последицу имало велику неравномерност, између повећања броја ученика, броја школа, броја одељења и броја наставника. Податак да је укупан број школа у Краљевини Југославији током тридесетих увећан за 12,92 %, указује на знатно увећање, али с обзиром да је реч о просветно неразвијеној средини, то је било испод стварних потреба друштва.⁹¹ Оно што је евидентно, крајем четврте деценије, јесте, да је улаган велики материјални и културни напор, међутим, оно што је наслеђено као терет претходних векова, пресудно је утицало на неравномерност југословенског друштва. Највећа повећања остварена су у Врбаској бановини (41,96 %), области која се заосталошћу, посебно истицала, поред тога, Управа града Београда, је добила знатна увећања (28,14%) док је најмање увећање било у културно најразвијенијој области – Дравској бановини (2,01%). Током тридесетих, дошло је до увећања броја основних школа за 12,55% (1.124), забавишта за 13,83% (57), средњих школа 11,46%, (175) као и броја факултета за 13,79 % (4)⁹². Мрежа забавишта је нарочито била изражена у Дунавској бановини, како би се деца националних мањина, научила државном језику, припремила за

⁸⁹Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1921-1930) Knj. 1*, 330.

⁹⁰Љ. Димић, *Нав. дело, књ. 1*, 44.

⁹¹Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, књ. II*, Стубовикултуре, Београд 1997, 180.

⁹²Љ. Димић, *Нав. дело, књ. II*, 182.

школу, упутила на традицију, док у осталим деловима земље то није био случај. Економске могућности су условљавале отварање школа, тако је једна основна школа током 1929 /30. године, покривала површину од 33,63 км², а деценију касније 29,41 км². Управа града Београда је једино имала задовољавајуће критеријуме, те је 1938/39. године, једна основна школа долазила на 7,00 км², док је ситуација у Врбаској бановини била најнеповољнија 1929/30. године једна школа долазила је на површину од 59,67 км², а 1938/39. године на 36. 95 км².⁹³

Све бановине, имале су просветне установе попут: забавишта, основних школа, грађевинских школа, гимназија, учитељских школа, домаћичких школа, трговачких школе, женских занатских и стручних продужених школа. Школе попут поморских, техничких, мушких занатских, пољопривредних, железничких, саобраћајних, нудилских, бабичких и многих других, биле су заступљене у појединим градовима, као и Универзитети (Љубљана, Загреб, Београд). Број деце која су обухваћена школовањем, током тридесетих, значајно је порастао у односу на претходни период, просечно се унапређивао за 3% или 51. 000 на годишњем нивоу. Највећи проценат забележен је у Дринској (77,35%) и Врбаској (43%). Међутим, и поред, изразитог увећања, четврта деценија није решила школско питање, услед чињенице да велики број деце био ван школе⁹⁴ и физички далеко од школе.

Када се говори о броју ученика средњих школа, он је такође порастао током тридесетих за 84. 215 или 32,08 %⁹⁵, међутим постојала је велика неравномерност када је реч о типу средње школе. Највећи број ђака, завршавао је гимназије, и тиме постајао терет држави, јер држава није могла да распореди у своје редове све свршене гимназијалце. Велики проблем, било је усмеравање ђака ка грађанским или стручним школама, чији су образовани профили били преко потребни југословенском друштву. О неравномерности, сведочи податак да је број ђака, који је похађао гимназије био скоро половина свих ђака, у

⁹³ Љ. Димић, *Нав. дело, књ. II*, 184.

⁹⁴ Исто, 186. Процентуално, 1938/39. године, број деце целе популације, захваћене предшколском наставом био је 1,98 %, основном школом 7,42%, средњом школом 1,66%, што је било изузетно скромно.

⁹⁵ Исто, 186.

средњим школама (262.489).⁹⁶ Следећа у низу неравномерности било је високо образовање, највећи број студената студирао је хуманистичке факултете (правни, филозофски, богословски), чинећи 54,25 % свих студената.

Да је у Краљевини била доминантна патријархална свест, показује и однос школом захваћене мушке, односно, женске деце. Статистика показује да је у већој мери мушка популација била обухваћена васпитањем и образовањем (нарочито у Врбаској 57,46 % и Дринској бановини 36,06 %, док је у Дравској, тај однос био занемарљив, 0,58%), и да су у предшколском васпитању женска деца једино била бројнија, 1938/39. године, 4,14%.⁹⁷ Разлике, у корист мушке деце повећавале су се у оквиру средњошколског и факултетског образовања.

Да би се створили предуслови за културно изједначавање Краљевине Југославије, и достигао културни ниво, који је имала Дравска бановина 1938/39. године, требало је изградити 3.654 школе, отворити 16.608 одељења, запослити 20.302 просветна радника, а са друге стране, материјалне могућности нису биле у стању да то вишедеценијско заостајање предупреду.⁹⁸

⁹⁶ Љ. Димић, *Нав. дело, књ. II*, 187. Број ђака који је 1938/39. године похађао гиманзије био је 125.098, док су стручне продужене школе имале 43.539, грађанске школе 42.750, женске занатске школе 16.856, трговачке академије 7.389, учитељске школе 4.188 ђака.

⁹⁷ Исто, 190.

⁹⁸ Исто, 192.

Материјалне могућности

Краљевина је почетком треће деценије бележила дефицит у буџету, док су расходи нарастали. Такво стање било је условљено појефтињењем пољопривредних производа на светском тржишту. Требало је покренути индустрију са што мање страних инвестиција.

Није се могло говорити о стандарду становништва, јер он није ни постојао. Имовинска структура пољопривредног становништва била је неповољна - 67,8 % њих није било способно да остварује тржишне вишкове. Њихово суделовање у доходу било је једнако њиховој потрошњи, властитог натуралног продукта. Рад у пољопривреди био је нерационалан. Обесхрабрујућ је податак да је од пописа 1921. године, када је 80,4 % радно способног становништва било запослено у пољопривреди, деценију касније тај број минимално опао на 76,30%, што указује да је број запослених ван пољопривреде био изузетно мали.⁹⁹ Узевши у обзир чињеницу да је број становника био у порасту, долазило је до стања да је увек било вишка радне снаге, која је задржавана на селу. Број запослених у државној администрацији био је већи од запослених у трговини, саобраћају, кредитним заводима. Цивилизацијско заостајање вапило је за образовањем, едукацијом, а за то је требало црпети новац из буџета, али се на Министарству просвете стално штедело.

Држава је била погођена непогодама, како поплавом 1926. године, већ наредне 1927. године уследила је суша што се јасно одражавало на приносе, самим тим и буџет, што је условило мере штедње. Забележен је пораст цена намирница, пољопривредни производи су били изузетно скупи, али се на пољопривреду није гледало као на уносну привредну грану, већ се јединим просперитетом сматрала трговина, те је у земљи велики број трговаца.¹⁰⁰

У годинама економске кризе Југославија као пољопривредна земља, могла је да преживи, али временом су уследиле финансијске нестабилности повезане са феноменом „маказе цена“, које су довеле до пада цена главних култура, и онемогућиле основну зараду. Велики проблем је био и задуженост сељака, код хипотекарних банака, махом приватних, што је дало одличне услове развоју зеленаштва. Неке олакшице, мада

⁹⁹Љ. Димић, *Нав. дело, књ.1*, 80.

¹⁰⁰Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1921-1930) Knj. 1*, 478.

привидне, дошле су са мораторијумом 1932. године. Спас од гомилања производа дошао је са међународном активношћу - трговинском сарадњом са Немачком 1934. године. То је био основни проблем југословенске привреде, неспособност сеоских произвођача, да за своје производе обезбеде цене, које би им омогућиле куповину индустријских производа и редовно плаћање пореза.¹⁰¹ Иако су предратне године забележиле одличну жетву, животни стандард се није поправљао, јер су цене животних намирница биле високе и праћене повећањем пореза, што је смањивало куповну моћ.

¹⁰¹Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji (1931-1938) Knj. II*, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1986, 594.

Култура становања и живљења

Основни показатељ развијености неког друштва јесу култура становања и живљења. Сведоче о постојању степена просвећености становништва, његовој социјалној основи и навикама. Најлакши показатељ изразито ниског стандарда културе становања и становања јесу последице, које су најпре изражене у здравственом стању становништва, што је итекако био случај Краљевине Југославије.

Већ смо утврдили да је југословенско друштво било изразито аграрно, оптерећено бројним неповољностима, најпре у просторном смислу, различитим националним ступњевима, религијском хетерогеношћу. Било је немушто, уплашено за ново, дезоријентисано.

Док се град развијао у зависности од близине важнијих саобраћајница, село је економски зависило од најближе околине. Сељак је као своју основну вредност користио земљиште. Начин на који се долазило до коре хлеба, привређивало, условљавало је формирање културе становања и живљења.

Како смо се упознали са географским простором Краљевине, не чуди податак да се строго водило рачуна где ће се градити села – кућа. На то указује чињеница да су на црногорским и херцеговачким просторима коришћени кршевити предели, зарад сваког плодног комада земље. Куће су грађене од камена, како би се заштитиле од природних непогода, јаких ветрова, док се на простору Војводине, Срема, јужне Србије, Македоније градило од чатме – прућа или черпића – непечене цигле; касније је у употребу ушла цигла, цреп, ћерамида. Махом су биле одигнуте од земље и до 1 m, са земљаним подовима.

Југословенско село живи у мраку, јер куће често сем врата нису имале друге отворе или, уколико су постојали прозори, били су без стакла, да би се зими закивали даскама. Живели су у старим кућама „приземљушама“ да би се касније јавиле нове на спрат, где је живот био организован тако што је на спрату живела породица, а у приземљу је била штала. За разлику од хришћана, муслимани су имали мушке и женске куће, а постојала је развијенија свест о неговању хигијене. Друштвени живот се одвијао око огњишта, тек касније 30 - их ће га заменити астал и столице. Тако грађене куће, допринеле су да

изразито патријархално друштво живи често у нехигијенским условима, загушљивим и често влажним.

Сељаку је кућа била средиште привредног живота, а тек онда стан. Без развијене свести о неговању хигијенских манира, рамишљати о комфору није имало смисла, на то се није могло потрошити, нити се за то помучити. Простор је максимално искоришћен, те се живело у неколико просторија: „кућа“ – просторија са огњиштем, „соба“ – где се ручавало, спавало, дочекивали се гости и просторија која је служила као спаваћа соба или остава – „сопче“. Код православца, неизоставни детаљ сваке куће, била је икона.

Како се оскудевало са просторијама, другачије није било ни са намештајем, оно што је постојало створио је сам сељак или локални дрводеља. О непостојању било каквог комфора сведочи чињеница да кревет често био импровизован, спавало се на земљи, даскама, слами, да би се тек 30 - их појавили метални кревети. Као грејно тело коришћене су грубе поњаве, домаће тканине ћебад. Чаршави и јоргани су реткост, а ако их има, износе се за госте. Те ствари се ретко перу, најчешће ветре. Сељак не познаје културу купатила – зна само за лавор. Начин живота се споро мењао, условљен економским могућностима сељака.

Корак ка модернизацији било је напуштање традиционалне задруге, где се некада велике породице замењују мањим, са просечним бројем чланова укућана до 5 - 6 људи. Генерално узев, породица је почивала на искуствима жене, која су се деценијама прикупљала. Она је носила велики терет, поред биолошке, имала је социјално - економску функцију на селу. Поред кућних послова, она је рађала, подизала и васпитавала децу – то је био њен главни задатак, али поред тога, била је оптерећена и мушким пословима (њива, виноград, башта). Подижући децу, требало је да им пренесе све верске, моралне и хигијенске вредности. Била је чувар народне медицине, одржавања домаће традиције и обичаја, васпитач нових нараштаја, чувар моралних форми понашања, покретач привредне делатности више него у граду, где је владала индустрија и занатство. Сходно томе, многи су, као главни разлог привредног заостајања, непродуктивности села наводили неписменост жене. Међутим, постојала је велика неравномерност југословенског друштва, тако је у Дравској бановини 1931. године било писмено 94,2% целокупног женског становништва, старијег од 10 година, док је нпр. у Врбаској 14,5%, Моравској 16,3%.

Културне видике сужавала је и тешка покретност становништва, те по подацима из пописа 1931. године, 76,4% целокупног становништва настављало је да живи у истој општини у којој се родило, 83,4% у истом срезу, 92,4% у истој бановини.¹⁰²

Култура живљења одређивала је и начин исхране, а ако поново размотримо фактор географског тла и начин привређивања, не изненађује превише податак Привилеговане аграрне банке да је у Краљевини 1932. године било 120 срезова - са 4.566.985 становника, у којима је преко 50% сељачких породица оскудевало са храном.¹⁰³

Исхрана је првенствено заснована на народном искуству, а на сам квалитет утицао је културни ниво. Сељаку је то област на којој је могао да уштеди, нарочито у селима при вароши, где се на пијацу износи све – пшеница, млеко, бели смок, сточни фонд, живина, док је за себе остављао кукуруз. Код православаца, поштовао се велики број празника, самим тим и већи део године се није радило, како показују подаци за 1931. годину, празновало се 99 празника; осим тога, старији су поштовали још 43 петка, што је приличан део године.¹⁰⁴ Након великих постова, који је један од видова штедне хране, о великим празницима се богато јело, што се само лоше одражавало на људски организам.

Најважнији артикл у исхрани био је хлеб, основа свему, из њега су се црпеле свакодневне калорије. Најчешће се јео мешани: кукурузно - пшенични, кукурузно - ражани, кукурузно - овсени, ражано - јечмени, јечмено - овсени, примитивно мешен, лоше печен. У свакодневној употреби био је качамак у различитим варијацијама, док је са сиром био привилегија, јер су се млечни производи изузетно ценили и нису се могли јести без дозволе домаћина. Пасуљ се јео готово сваки други дан. Махом се јела храна без запршке, јер су жене биле на пољу. Готово 2/3 беланчевина које је човек уносио биле су биљног порекла, док се месо, које се највише ценило, најмање и јело, недељом и о празницима. Махом у зимском периоду, за славе, никад се није куповало.

Квалитет и богатство исхране су варирали, лети и у јесен су добродошли свежи плодови, док је у пролеће наступала оскудица, у зимским данима се на починак одлазило раније, без вечере. Све се то одражавало на правилан дечији развој и њихово одрастање.

¹⁰² Љ. Димић, *Нав. дело, књ.1*, 56.

¹⁰³ Исто, 57.

¹⁰⁴ Исто.56.

Начин исхране био је неравномеран, деца на селу јела су шта нађу, лети је било лако, јер је стизало бобичасто воће. Велика је била неухрањеност деце, која је последица једноличне, неправилне исхране, само је 40 % ђачке популације у Скопљу било неухрањено.

Начин и култура исхране битно су утицали на здравље. У кући је повлашћено место имао домаћин, који је радио на пољу, то јест, сви који раде у пољу. Дуго су сви обедовали из једне чиније, што је представљало идеалну основу за ширење болести, зараза, те је прави цивилизацијски помак био почетак употребе есцајга – кашика. Устаљен начин исхране доводио је до појава болести попут пелагре – због претеране употребе кукуруза, у брдско – планинским подручјима, док се у Дравској, Савској и Дринској бановини јављао рахитис, услед недостатка витамина.

Слика о хигијени југословенског друштва, није проистекла само из његовог сиромаштва, већ и непросвећености за потребом устаљивања неких хигијенских навика. За разлику од хришћана, муслимани су имали развијену свест о неговању хигијене, користили су више воде – за тело, рубље, кућу. Велике су осцилације на релацији град - село, јер се у граду по глави становника просечно трошило 200l, док на селу 50 l. На неговање чистоће утицала је и чињеница, што је кућа у граду била стан, док је на селу економско средиште домаћинства, па тек онда стан. Огњиште око кога се породица окупљала стварало је велику нечистоћу, где није било штедњака, дим је излазио кроз баце на крову.

Основа хигијене, прање руку, многим није прешла у навику, купало се једном недељно, лети на реци, косе се прале једном месечно. Рубље се ретко мењало, у недостатку меког памука, носило се грубо од тежине. Прано најчешће водом, у цеђи, ретко сапуном, док се кућа чистила пред празнике. Посуђе, оскудно, прало се најчешће песком, без топле воде.

У култури живота и становања, требало је извршити корените промене, тиме омогућити прогрес и осталим областима друштвеног живота. Овакав начин живота и културно - социјално стање становништва доводило је до појаве заразних болести. Распрострањеност акутне заразне болести, туберкулозе, венеричних болести, маларија, алокохолизма, хроничне и дегенеративне болести, било је сведочанство о начину

становања, исхрани, хигијени, ниском нивоу здравствене просвећености и опште културе. Подизање стандарда живота, био је најефикаснији начин да се оне сузбију – те када се говори о распрострањености болести, не може се говорити само о степену организованости медицинске службе и раду лекара, већ пре свега о културним, социјалним и економским приликама у којима се живело.

Пропаганда за очување народног здравља

Изразито патријархално друштво Краљевине Југославије, имало је висок природни прираштај, али услед постојећих животних услова, у којима су труднице живеле, одржавале своју трудноћу, била је висока стопа морталитета, те је просечан природни прираштај међуратног периода износио 14,4‰.

Подаци о наталитету, морталитету, природном прираштају и укупној дечијој смртности за период 1930 - 1933 године.¹⁰⁵

Бановина	Наталитет	Морталитет	Прираштај	Смртност деце
Београд	19,22‰	12,02‰	7,20‰	20,33‰
Дравска	27,68‰	16,68‰	11,00‰	19,99‰
Дунавска	29,17‰	19,34‰	9,83‰	25,97‰
Савска	31,50‰	20,11‰	11,93‰	27,45‰
Зетска	34,23‰	17,65‰	16,58‰	23,20‰
Моравска	34,97‰	18,05‰	16,92‰	23,16‰
Приморска	36,16‰	20,05‰	16,11‰	27,39‰
Дринска	39,54‰	19,49‰	20,05‰	26,08‰
Вардарска	39,79‰	22,54‰	17,25‰	29,98‰
Врбаска	41,11‰	19,51‰	21,60‰	25,80‰
Југославија	33,96‰	19,32‰	14,64‰	25,92‰

Чињеница је да је жена представљала рамена куће, носиоца биолошке основе, али услед велике непросвећености, требало јој је пружити подршку, развијати њену хигијенску свест, како би исто пренела на остале чланове свог домаћинства, пре свега да би могла правилно да негује новорођенче.

Хигијена и здравствена ситуација на југословенском селу, постала је предмет међународних организација, те је Лига народа још 1931. године препоручивала да се помоћ оболелима пружа од стране квалификованих доктора, под условом да популација

¹⁰⁵ Љ. Димић, *Нав. дело, књ.1, 72.*

на једног лекара не прелази 2. 000 људи. На сваких 20. 000 до 30. 000 људи требало је подићи једну болницу, да би на 1. 000 сељака могле да дођу две постеље. Идеална слика би била да сеоски доктори располажу лабораторијом и стационарима за туберкулозне и менталне болеснике. Те услове Југославија није могла испунити ни у много повољнијим околностима од оних које су постојале.¹⁰⁶

Сузбијање заразних болести и хигијенско просвећивање постало је део програма рада Министарства народног здравља, у земљи оптерећеној последицама рата. Као саветодавни орган Министарства здравља деловала је Стална епидемијска комисија, која је била иницијатор целокупне здравствене политике, оснивања установа за сузбијање заразних болести, израде уредби, прописа и формулисања здравственог законодавства. Централни хигијенски завод био је средиште целокупне хигијенске службе, у оквиру истог постојало је више одељења, од којих су многа имала културну мисију. У држави се радило на организовању бактериолошко – епидемиолошких станица, обучавању лабораната и дезинфектора, припремању експедиција за сузбијање акутних болести, упућивању лекара у угрожена подручја, стварању санитетских јединица, испитивању услова живота и формирању специјалних установа за испитивање и сузбијање заразних болести, нормирању дужности лекара, просвећивању становништва, конципирању новог здравственог законодавства.¹⁰⁷ Проблем народног здравља, схваћен је у најширем смислу, као економско, социјално, просветно питање. Према неким истраживачима, сматрало се да највећи број социјалних болести, има позадину у израженим социјалним разликама.¹⁰⁸

Све установе и органи хигијенске службе, били су дужни да посвете нарочиту пажњу обавештавању, васпитавању и поучавању народа свим средствима. Хигијенски заводи, били су центри хигијенско – просветног рада. Школа народног здравља имала је задатак да организује наставу из хигијене. Током маја су организовани „Дани здравља“, као покушај да здравственим просвећивањем буду обухваћени сви слојеви народа. Лекари су држали предавања о нези одојчади, о заразним болестима, борби против њих. Прегледи, лечења, давање савета, обилазак сељачких домова били су само део једне

¹⁰⁶ Lj. Petrović, *Nevidljivi geto, invalidi u Kraljevini Jugoslaviji 1918 – 1941*, Beograd 2007, 49-50.

¹⁰⁷ Љ. Димић, *Нав. дело, књ II*, 230.

¹⁰⁸ Lj. Petrović, *Nav. delo*, 52.

активности – пропагандне, васпитне, просветне, културне, на препороду села, које су вршиле здравствене станице¹⁰⁹.

Како би допрла до свих слојева Краљевине Југославије у буђењу хигијенске свести, постојећа добротворна друштва су се такође дала у хигијенску пропаганду. На том пољу се нарочито истакло Друштво за очување народног здравља, основано још 1903. године, са циљем васпитавања народа, упућивања ка моралном, хигијенско - културном животу. Сматрало се пиониром хигијене у југословенском народу. У јавности је деловало путем месечног часописа „Здравље“, којим је упућивало на лекарске савете и поуке о здрављу.¹¹⁰ У циљу дужег опстанка оснивало је подружине, држало јавна предавања и отворило секцију за полна питања. Имало је краљичину заштиту, уживало материјалну помоћ, па се тако бележе и поједини износи, између ког и прилог од 10 000 динара.

Исту сврху имало је Југословенско друштво за чување народног здравља – главна задруга за народно просвећење, са главним одбором у Београду, али су постојали и подобори попут одбора у Жегру, у северној Далмацији, основано 1924. године, где је настојало да подигне дом Народног здравља. Главна задруга за народно просвећење у Београду је октобра 1939. године, у настојању да разбије мистику, врачања, бајања и сујеверја, подржала издавање књиге Даринке Ћосић „Кроз старо и ново село“, која је намењена селу, с намером да се недовољно поучено сељаштво подучи, како би се мање разарало здравље сеоског становништва и спречило његово даље економско упропаштавање.¹¹¹

Појава здравствених задруга, била је део државне политике, требало је омогућити стручно и јефтино лечење, пружити негу болесним задругарима. Задруге су требале да се боре за ширење и поштовање хигијенских принципа. Активном пропагандом ширена је свест о потреби сузбијања најразличитијих болести. Са постојањем свести да је здравствено стање народа нераздвојно повезано са економским стањем и просвећеношћу, здравствене задруге су узеле у старање целокупан живот села. Задруге су вршиле и дужности удружених здравствених општина, тако да су добиле право да стварају

¹⁰⁹ Љ. Димић, *Нав. дело, књ. II*, 234.

¹¹⁰ АЈ, 74 - 418 – 618; Управа двора (1922-1941).

¹¹¹ Исто.

здравствене институције, запошљавају лекаре, медицинске сестре и бабице. Здравствено задругарство ширило се константно, тако да је у периоду између 1922 -1938. број задруга повећан са 10 на 134.¹¹²

На просветно - здравственом, поред културно - хуманог поља, деловало је и Коло југословенских сестара у Љубљани. Сваког лета прихватало је по 30 сиромашних, болесних, у дому Фрање Тавчарјеве, даривало о Божићу. За период од јануара 1932. године до краја 1936. године издали су 33.506 динара и 50 пара – убогим матерама, сиромашној деци – 85. 832 динара и 50 пара, убогим студентима – 64. 987 динара.¹¹³

Како се требало борити против велике смртности, требало је обезбедити семеништа, хумане установе, особље потребно за рад, помоћи сирочад, болесне, допринети здравом подмлатку, хигијенском просвећењу, у тој улози је од значаја Друштво Црвеног крста, основано још 1876. године. Краљица је била висока заштитница друштва заједно са краљем, а како је друштво имало велики број подмладака – за њиховог заштитника је 1924. године постављен престолонаследник Петар. Прилози су прикупљани организовањем најразличитијих манифестација и изложби, као и приликом дана Црвеног крста (два пута годишње се славио, један је датум оснивања друштва, а други датум краљевског венчања 8. јун.), од 1933. године славила се и Недеља црвеног крста, законом установљена. Поводом Недеље црвеног крста, 1936. године, Југословенски лист Новог Сада, забележио је изјаву краљице Марије, где краљица каже „Наше жене примерено су испуњавале дужности милосрде сестре. Уверена сам да ће југословенске жене свесрдно примити дужности и пожртвовано их вршити.“¹¹⁴ Само неколико година по доласку краљице, постоји податак да је друштво 1926. године бројало 165.349 одраслих и 517.915 младих, што указује на развијање свести код младих о потреби постојања, ширења и деловања ове добротворне организације.¹¹⁵ Вредно је помена да је краљица била висока заштитница друштва, те јој је као таквој у част 60 - те годишњице рада друштва уручена Споменица. Улогу председника друштва до октобра 1939. године обављао је кнез Павле, када се повукао у корист кнегиње Олге. Тиме је цела краљевска породица била укључена

¹¹² Lj. Petrović, *Nav. delo*, 50.

¹¹³ AJ, 74 - 418 – 618; Управа двора (1922-1941).

¹¹⁴ AJ, 38 -627 – 805; Југословенски лист; 20.09.1936.

¹¹⁵ AJ, 74 - 106 - 157; Канцеларија краља (1919- 1939).

у рад друштва и била његов добротвор. О доброј сарадњи сведоче примљени извештаји са седница друштва, као и примерци Гласника црвеног крста, обласног одбора у Београду, који су редовно достављани дворској библиотеци, а који је извештавао између осталог о опоравилиштима Црвеног крста, данима Црвеног крста у Београду, посетама пододбора, као и раду месних одбора. Такође, ту су разни видови говора, попут поздравног, приликом отварања Недеље црвеног крста, (септембра 1935. године) од стране првог потпредседника Светозара Томића, који је емитован преко станице Радио Београд.¹¹⁶

Као пример добре здравствене политике коју је краљица водила, јесте и чињеница да је посебну бригу водила о нудиљама. Наиме, краљица је преко Црвеног крста давала прилоге од 10.000 динара за издржавање по две питомице Школе за нудиље у Београду. Тако се бележи да, пошто су школовање 1928. године усавршиле Христина Цикота и Ружа Ђорђевић, ускоро су примљене нове питомице Босиљка Грлица, из Босанске Градишке и Вјекослава Курелац, из Огулина. Исти пример, бележи се и у давању подршке двома питомицама у Заводу за социално - хигиенско заштито деце у Љубљани, где су 1926. године потпомогнуте у школовању са 10. 000 динара.¹¹⁷

Здравствене службе, су међу ђацима примећивале очајно стање, здравља, те су хигијенски заводи, школске поликлинике и школски лекари били у обавези да поучавају ученике о значају, потреби да пропагирају хигијенску културу. Требало је прегледати стамбене, економске и социјалне прилике ученика, помагати отварање и уређивање школске кухиње, купатила и друго.¹¹⁸ Школске поликлинике бринуле су о здрављу ученика и наставника, као и о хигијени школских зграда, кухиња, трпеза, настави из хигијене, здравственој пропаганди. У краљичино име Школска поликлиника у Београду је помагала Школску поликлинику у Загребу, Љубљани, Марибору, Цетињу и Сарајеву, као и Хигијенски завод Скопља по 5. 000 динара (што се може пратити кроз месечне извештаје) за прехрану слабашне деце. Краљица је давала легитимације сестрама нудиљама које ће по

¹¹⁶ АЈ, 74 - 106 - 157; Канцеларија краља (1919- 1939).

¹¹⁷ АЈ, 74- 360 – 542; Управа двора (1924 -1939);

¹¹⁸ Љ. Димић, *Нав. дело, књ II*, 240.

њеној жељи указивати помоћ сиромашним оболелим грађанима у Београду 1930. године.¹¹⁹

Свакако, изузетан допринос у пропаганди за очување здравља су дала и удружења против „опакe смрти“ – Лига против туберкулозе, као и Друштво за сузбијање рака, о којима ће касније бити више речи. Ту су и Удружење за сузбијање венеричних болести и алкохолизма, Друштво за заштиту мале деце и дојенчади, али и Материнско и Удружење Српска мајка, о којима ћемо посебно говорити. У исту сврху, деловале су званичне и приватне мисије из Америкe, Француске и Енглеске.¹²⁰

Успех пропаганде је свакако постигнут, али је тешко мерљив, огледа се у смањеном броју болесних, искорењавању социјалних ендемија, у већој хигијени куће, у здравијој исхрани, у стеченим хигијенским и културним навикама, као и у броју здравствено –просветних установа – цивилизацијском напретку југословенског друштва.¹²¹

¹¹⁹ Љ. Димић, *Нав. дело, књ II*, 240.

¹²⁰ Исто, 231.

¹²¹ Исто, 246.

Брига за нове нараштаје - труднице, породиље, новорођенчади

Борба за очување здравог подмлатка заснивала се на краљичином пружању подршке - друштвима, институцијама чије је уско деловање усмерено на помоћ пре свега мајкама и деци. Југославија је патила од недостатка лекара и бабица, те су порођаји били нестручни - без присуства здравствених радника, инфекције честе, што су само неки од узрока смрти. Деца су умирала од стомачних болести, акутних обољења за дисање, инфективних болести, маларије, шарлаха, туберкулозе, животне немоћи – глади. Када дете напусти колевку, оно четвороношке упознаје свет, услед опште нехигијене пода, хране, цревне болести односе данак.¹²² Такође, вештачка исхрана деце као мода времена утицала је на високу смртност деце, нарочито Савске, Дунавске и Дравске бановине. Недостатак знања, опште културе хигијенских новина, неадекватно превођење деце са мајчиног млека на осталу храну, прехрањивање деце са храном за одрасле, њиховим неадекватним потребама, резултирало је слабљењем отпорности органа и повећањем смртности. Према конференцији за заштиту првог детињства, одржаној 1924. године, Краљевина је спадала у земље са огромном смртношћу.

Смртност деце различитог узраста на 100 живорођених¹²³

Бановина	Смртност дојенчади	Смртност деце од 2-5 година
Моравска	11,62%	9,10%
Зетска	13,60%	7,44%
Дравска	13,81%	4,63%
Београд	13,82%	4,93%
Врбаска	14,19%	8,34%
Дринска	15,20%	8,27%
Вардарска	15,98%	11,45%
Приморска	16,52%	8,67%
Дунавска	18,06%	5,96%
Савска	20,80%	4,96%
Југославија	16,14%	7,51%

¹²² Љ. Димић, *Нав. дело, књI, 73.*

¹²³ Исто.

И више од деценију касније, 1937. године константована је чињеница да су у 201 југословенској болници, за гинеколошке и порођајне сврхе одвојили само 1. 602 постеље. Књиге рођених бележиле су двоцифрене бројке порођаја појединих жена, а од толико рођене деце, остајало је живо, двоје или троје.¹²⁴

Тежња да се таква слика о Краљевини промени, чињена је уз помоћ хуманих друштава и организација, под заштитом краљице Марије. Пре свих, ту је Материнско удружење, најстарије удружење за заштиту одојчади, основано је у Београду 1904. године, као хумана установа да служи отаџбини. Основано је на иницијативу познате лекарке Драге Љочић и Саре Карамарковић. Циљ друштва је био да штити одојчад, мајке – доиље и децу старости до три године. Чланице овог удружења, примале су се заштитарства и кумовања, својим малим штићеницима. Краљица је била високи покровитељ друштва, уз њену помоћ ће се изградити кућа у којој ће се сместити Дом за одојчад, чије је свечано отварање било 1925. године. Један од највећих прилога дали су управо височанства, краљ и краљица. Предлогом Материнског удружења основан је Централни завод за заштиту деце, матера и младежи. Удружење је имало активне пододборе у Сарајеву, Загребу, Србобрану, где је пружана помоћ родитељима (ванбрачним), њиховој деци и „заклон сиротим матерама“.¹²⁵

Материнско удружење у Сарајеву је отворило Матерински дом, марта 1936. године, у који су се смештале трудне жене пред порођајем и напуштена деца; забележено је да га је краљица даривала новчано (4.000 динара). Како би се изразила захвалност краљици за њену великодушност, краљевској породици су даривани скромни дарови: друштво је сплело рукавице за зимски спорт, с нарочитом жељом су их за краљевиће радиле жене из Довлића код Сарајева. Краљица је своје поштовање према друштву изражавала слањем, а друштво примањем краљичине фотографије.¹²⁶

Одржавали су курсеве за младе мајке, награђивали их о прослави материнског дана, посебно оне са највећим бројем деце. Путева до прилога било је више, те је Материнско удружење у Београду организовало прославу поводом рођендана краља Петра

¹²⁴ Lj. Petrović, *Nav. delo*, 44.

¹²⁵ AJ, 74 - 106 – 158; Канцеларија краља (1919 - 1939);

¹²⁶ AJ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

II, помен Блаженопочившем краљу Александру. Такође, Краљица је обавештавана о славама друштва, главног одбора у Београду – Ваведење, и за ту прилику издајала је за дар износ од 3.000 динара. Након сваке годишње скупштине одржаван је „Дечији дан“, када су дељене награде најбоље одгојеној деци, за шта је краљица даривала 2.000 динара. Поводом „Материца“ удружење је у свом дому у улици краља Милутина бр. 62 одржавало „Велику забаву“ са програмом за одрасле и интересантном лутријом.¹²⁷

Још једно од друштава била је социјално-хигијенска установа „Српска мајка“, основана 1911. године, на иницијативу београдског лекара Јована Јовановића, са задатком да упуту матере у нези деце и да материјално помогне сиромашне мајке. После рата почиње да се шири, те је 1921. године добила Диспансер за преглед здраве и болесне деце, давање савета мајкама у нези деце. Краљица је 1926. године постала висока заштитница друштва. Годину дана раније, у склопу мисије здравствене пропаганде за хигијенско подизање деце, уз помоћ Министарства народног здравља и социјалне политике основала је прво хигијенско обданиште за децу стару од 1-12 месеци. Заједнички је деловала са кнегињом Олгом, која је била почасна председница друштва. Додатном развоју хигијене допринела је чињеница што је друштво имало велики број пододбора, и у сваком диспансер.¹²⁸

Од значаја је и оснивање Дома – Српска мајка, такође потпомогнуто од стране краљице Марије и кнегиње Олге новчаном сумом од 70.000 динара. Дом је био завршен 1928. године. У њему се налазио Диспансер за мајку и дете - за преглед бременитих жена, за преглед и лечење венеричних болести код мајки и деце. Касније је дошло до преуређења просторија, отворен је Интернат за децу стару 3–6 година, у коме је поред дечијих лекара и стручних сестара, постојала и стручна „забавиља“. Дом је помагао многе мајке ван њега у виду новца, рубља, намирница.¹²⁹ Због својих заслуга, друштво је било награђено, орденом Светог Саве, трећег степена, током 1936. године.¹³⁰

Како би се што више развијала свест о потреби неговања деце Српска мајка је сваке године у месецу мају, у време дечијих дана одржавала конкурс за најбоље неговану децу

¹²⁷ АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

¹²⁸ АЈ, 74 – 418 – 618; Управа двора (1922 - 1941).

¹²⁹ Исто.

¹³⁰ АЈ, 38 -631 – 809; Време, 25.05.1936.

која посећују Диспансер у узрасту од 6-12 месеци. За ту прилику Краљица је слала новчану награду (обично у износу од 1. 000 динара) која је следовала мајци, док је дете добијало диплому Њеног Краљевског Височанства краљице Марије. Тако је, само један од примера награде за најбоље однеговано дете, дата близанцима Бранимиру и Радомиру Кошутућу, чији је отац био без посла, а мати надничари и тиме храни децу¹³¹.

Најважнији прилог долазио је од добротворне продаје која је организована под покровитељством кнегиње Олге, где је краљица даривала материјалне прилоге. Традицију је настављала из године у годину, и по избијању новог рата у Европи, краљица је деловала преко своје дворске даме Ели Хацић (крајем 1940. године), када је на име откупа добротворне продаје исплатила 5.000 динара.¹³² Са истом сврхом постојало је и Удружење матера и одојчади у Загребу, такође новчано помагано од стране краљице.¹³³

Значајно удружење коме је краљица била почасна председница била је Унија за заштиту деце. Основано је 9. јула 1933. године. Око 200 хуманих и просветних друштава са простора читаве Југославије, учланило се у Унију, обухвативши женска друштва, покрете, организације девојака, сокола, скаута, трезвене младежи, домове за васпитање малолетника, саветовалишта, родитељске комитете, професоре и учитеље, лекарска друштва за дечију медицину.¹³⁴ Удружење је основало Фонд за подизање дечијих установа, на успомену на Блаженопочившег краља Александра. Неретко се дешавало да су удружење и друштва до великих прилога долазила продајом маркица на којима је био постављен краљичин лик. То је био случај и овог удружења, како је забележено у време дечијих дана 1936. године. Само одржавање дечијих дана имало је за циљ да скрене пажњу јавности на питање дечије заштите, као и да се истакне истинска потреба рада на том пољу.

Краљица је учествовала у изради југословенске Повеље о правима детета, донете 1935. године. О значају Уније сведочи и податак да је била део Међународне уније за заштиту деце, са средиштем у Женеви. Први конгрес Југословенска унија, одржала је

¹³¹ АЈ, 74 – 418 – 618; Управа двора (1922 – 1941).

¹³² АЈ, 74 – 138 - 205; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

¹³³ Исто.

¹³⁴ АЈ, 38 -654 – 833; Политика, 31.03.1936.

1935. године у Београду, у згради Коларчеве задужбине¹³⁵. Тада је прокламовано начело „заштити свако дете, без изузетка“. Због материнске љубави и старања за децу, краљица која је активно учествовала у раду конгреса, стекла је поштовање свога народа.¹³⁶ У току исте године, забележено је, да је Унија имала 70 колонија за смештај деце и одојчади, као и да је краљица била заштитница 4. 611. 600¹³⁷ деце.

У „Народном подмлатку“, листу за расправу дечијег питања краљица је истицала: „Деца су највећа брига, најдрагоценији поноси, ружичаста нада светле будућности. Старање о животу, здрављу, васпитавању деце није само најсветија дужност мајке и родитељских домова, већ први и најважнији задатак хуманог друштва, општине, градова па и саме државе. Снага једног народа мери се по моралном, физичком, здрављу деце, а његова способност, по добро организованој дечијој заштити. Ако хоћемо да се одужимо своме јуначком народу, поведемо нашу домовину напред, посветимо нашу сталну, искрену и топлу љубав југословенској деци. Нека ниједно дете не остане незбринuto, незаштићено, нека сва наша деца весело живе и напредују и нека се њихова весела песма среће рашири по свима крајевима дивне Југославије.“ Биле су речи краљице Марије која је истицала: „Радимо за југословенску децу“.¹³⁸ Током лета 1937. године, Унија је послала неколико стотина деце на летовање у планине, додељивала је материјалну помоћ, мајкама и деци. Продајом маркица под паролом „За заштиту деце“, имала је добитак од 400. 000 динара.¹³⁹

Године 1939. удружење је преузело иницијативу за заштиту деце у случају рата, имало је пуну краљичину подршку. Формиран је Комитет државних представника и уније за заштиту деце у Бироу Њеног Височанства краљице Марије, кроз које је било могуће остварити план Уније за заштиту деце, у случају ваздушног напада. Том приликом је указана висока сарадња између надлежних министарстава и управе Уније за заштиту деце на планском припремању предорганizacionих мера за заштиту деце у случају рата.¹⁴⁰

¹³⁵ АЈ, 38– 486 - 638; Јутарњи лист, 24. 11. 1935.

¹³⁶ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 165.

¹³⁷ АЈ, 38 – 486 - 638; Јутарњи лист, 24. 11. 1935.

¹³⁸ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 162.

¹³⁹ АЈ, 38 -485 -637; Политика, 12.12.1937.

¹⁴⁰ АЈ, 74 - 138 - 205; Канцеларија краљице (1935 - 40);

Поред постојећих друштава, у мисији борбе за здрав подмладак требало је оснивати конкретне институције, у здравствене сврхе. Због тога треба поменути и Друштво женских лекара, основано у Београду 1920. године. Краљица је његов покровитељ постала по доласку у Краљевину. Друштво је имало за циљ да оснује Меморијалну болницу за жене и децу „Др Елси Ингилс“, зарад очувања сећања енглеских здравствених мисија, које су помагале ратом захваћену Краљевину Србију.¹⁴¹ Од донације Болнице шкотских жена, саграђена је Меморијална болница „Др Елси Ингилс“, на Дедињу 1928, свечано отворена под патронатом краљице Марије 1930. године, а била је у власништву Југословенског друштва жена доктора, чији је председник била др Вера Јовановић. Како се тежило проширивању комплекса, изградња другог павиљона запала је у кризу јер је преминуо главни донатор, леди Кауарди 1932. године. Установа је успела да опстане тако што је простор на 10 година био изнајмљен Државним железницама, да би интервенцијом краљице Марије и кнегиње Олге код Државне хипотекарне банке, хипотека била обустављена, због дуга од 1.450.000 динара.¹⁴² Чланице друштва Београдских жена лекара, су као успомену на леди Кауарди, решиле да отворе школу за нудиље. Сваке године су у школу примале по 10 ученица, са становањем у болници, док су их болнички лекари припремали на указивање прве помоћи. Данас се у павиљону Меморијалне болнице налази породилиште Клиничког центра Дедиње.¹⁴³

Краљица Марија Карађорђевић, била је и донатор Универзитетске дечије клинике у Тиршовој улици, на Врачару у Београду, која је почела да се гради 1936. године, а завршена је 1940. године. Рађена је по пројекту познатог архитекте Милана Злоковића. Поред те, захваљујући краљици саграђена је и Гинеколошко - акушерка клиника Медицинског факултета у Београду. То је била велика помоћ за мајке, материнство и потомство, према речима тада познатог гинеколога др Светислава Барјактаревећ.¹⁴⁴

Већ помињани Централни градски завод за заштиту деце, матера и младежи, основан иницијативом Материнског удружења, у Ломиној улици бр. 17 у Београду, у свом

¹⁴¹ R. Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi; Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Beograd 2005, 62 – 63.

¹⁴² АЈ, 74 – 137 – 204; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

¹⁴³ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 138.

¹⁴⁴ Исто, 140.

саставу је имао Дечији диспансер, Завод за стерилизацију млека и Институт за смештај деце без родитеља и сиромашних, а био је под покровитељством краљице Марије. Такође, краљица је подржала и изградњу Дечије амбуланте на Савској цести у Загребу.¹⁴⁵

Непознавање дечије хигијене, проглашено је главним злом, сматрало се да ће бити потиснуто, радом саветовалишта у дечијим диспансерима, који су били подељени на саветовалишта и поликлинике. Како показује статистика за 1936. годину, од 59 саветовалишта унутар 83 поликлинике за децу, многа нису радила, јер су многе установе деловале искључиво преко поликлиника, па је превентивна здравствена заштита остала занемарена. Током те године, саветовалишта су имала 17. 503 прегледане деце, док су поликлинике имале 74. 935 малих пацијената¹⁴⁶. У раду поликлиника, уочена је немарност на релацији село –град, те је утицај ових установа махом остао на ободу града. Са 164 случаја на 1. 000 живорођених, колико их је било 1931. године, смртност одојчади је опадала, те се 1937. године спустила на 140%.¹⁴⁷ Деца су први пут вођена код лекара, тек када су родитељи примећивали озбиљне здравствене проблеме, који нису пролазили.

¹⁴⁵Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 141.

¹⁴⁶Љ. Petrović, *Nav. дело*, 45.

¹⁴⁷Исто.

Заштита одојчади, мале и школске деце; прегледи у поликлиници 1938.¹⁴⁸

Бановина	Први преглед			Поновни преглед	Укупан број прегледа
	одојчад	мала деца	школска деца		
Дравска	3.348	5.393	5.083	14.522	28.346
Дринска	1.319	1.725	-	5.596	8.640
Дунавска	4.819	5.486	508	12.374	23.187
Моравска	799	964	-	837	2.600
Приморска	1.750	2.556	345	10.324	14.975
Савска	1.354	3.637	541	19.044	24.576
Вардарска	9.232	23.743	644	26.870	60.489
Врбаска	787	2.907	-	1.523	5.217
Зетска	1.333	2.755	456	5.866	10.430
Београд	2.420	2.618	445	15.872	21.355
Укупно 1938.	27.161	51.804	8.022	112.828	199.815

¹⁴⁸ *Statistički godišnjak 1938-1939*, knjiga IX, Beograd 1939, 409.

Брига о женама - мајкама, њиховој деци, старима

Да би се помогло женама - мајкама и њиховој деци постојало је више хуманитарних друштава и организација, посредством којих је краљица деловала као њихова заштитница и на тај начин допирала до својих поданика. Поред тога, настојало се да се не забораве ни изнемогли и нејаки, који не могу да воде бригу сами о себи. Овом приликом ћемо се краће осврнути и на социјалне видове помоћи друштава, без којих друштво Краљевине није могло.

Хуманитарно друштво „Кора хлеба“, у Новом Саду основано је 1925. године, са тенденцијом да помаже сиромашне, дајући им хлеб сваке недеље и о великим празницима. Према извештајима, годишње је делило 10. 000 кг хлеба, а имало је око 500 редовних чланова. Основало је дечије обданиште, ђачку кухињу и млечну кухињу. Колико је друштво било потребно сведочи податак да је у ђачкој трпези у току школске године сваки дан храњено 100-120 деце основних школа и да су се зими задржавали у топлим просторијама друштва пре одласка у школу. Дечије обданиште је дневно посећивало 40-60 деце, где су добијали негу, али и одећу и обућу о великим празницима.¹⁴⁹ Деца су могла да се купају у дому два пута недељно, лекарски прегледају, како би смисао о чистоти пренели у своје домове и на околину.

Како је примећено да велики број деце Новог Сада живи у условима нездравим за живот, да су слабо храњена и одевана, те да су то деца оних мајки које раде на пољу, изван својих су домова, закључено је да је то један од узрока високог процента смртности. То је навело друштво да 1926. године у свој програм унесе и заштиту деце. Оснива три институције које обухватају рад око заштите детета, дечије обданиште смештено у Дому народног здравља. Сиромашним мајкама стоје на располагању у давању савета, упућују их по потреби др Ђури Јовановић, за лекарске савете, или правнику, пријатељу друштва за правне савете. Настојало се, да се око давања савета мајкама све систематизира. Сама

¹⁴⁹ АЈ, 74 – 250 – 376; Маршалат (1891-1936).

акција је показала резултате у погледу ублажавања социјалне беде радничке сиротиње и напретка деце.¹⁵⁰

Краљица Марија је основала своју ђачку трпезу, 1925. године и у њој се свакодневно хранило 150 - 200 деце. Имала је своје трпезе у Загребу, Љубљани, Сплиту, Цељу, Марибору, Пљевљи, Крижевцима. Око 2000 школске деце, свакодневно се исхрањивало од стране краљице Марије.¹⁵¹ Главни приход трпезе састојао се из средстава, намењених јој од стране краљице Марије, те је сваког првог стизало 5. 000 динара, поред тога, постојала су средства из донације Хигијенског завода.¹⁵² Правда је у издању од 13. децембра 1936. забележила да је краљица на дан славе ђачке трпезе оденула топлим вуненим хаљинама и обућом, 50 – ро деце која се хране у трпези. На храни се налазило укупно 150 ученика, основне, занатске школе и гимназије.¹⁵³ Неку годину касније, забележено је да је на дан славе, ђачке трпезе код Губеревца, краљица је свима поклонила преко 150 пари ципела, чарапа и плавих џемпера.¹⁵⁴ Краљица је преко трпезе, сваке године организовала опорак за изванредан број школске деце према мишљењу лекара Школске поликлинике, шаљући их у државна опоравилишта. Тако је забележено је да је током 1938. године 42- је деце послато на Локрум, 24- ро за Брус, 15- ро за Ковиљачу, док је Министарство саобраћаја, обезбедило превоз.¹⁵⁵ Године 1939. краљица је положила камен темељац на Ташмајдану за нову ђачку трпезу, то је све било у склопу политике, бриге о ђачким склоништима.¹⁵⁶ Забележена је још једна краљичина активност, у циљу заштите средњошколске деце, током 1937. године, покренута је иницијатива да београдске даме, формирају „комитет госпођа“, који је требало да делује у циљу исхране и социјалне заштите средњошколске омладине. Акцију су подржале Мирка Грујић, Олга Богдановић, Милена Атанацковић.¹⁵⁷

¹⁵⁰ АЈ, 74 – 250 – 376; Маршалат (1891-1936).

¹⁵¹ АЈ, 38 – 486 - 638; Време; 03.12. 1935.

¹⁵² АЈ, 38 – 486 - 638; Југословенска пошта, 01.12.1936.

¹⁵³ АЈ, 38 – 486 - 638; Правда; 13.12.1936.

¹⁵⁴ АЈ, 38 – 485 - 637; Политика; 15.12.1937.

¹⁵⁵ АЈ, 74 - 134 – 194; Канцеларија краљице (1935 -1940.

¹⁵⁶ АЈ, 38 – 485 - 637; Време; 30.10. 1939.

¹⁵⁷ АЈ, 38 – 485 - 637; Новости; јануар 1937.

Још једно од друштава које се бавило социјално - здравственим приликама било је Коло југословенских сестара на Цељу. Сваке године је приређивало приредбе, док у Бакарцу, рибарском крају крај Јадрана није купило дом за феријалне колоније. Године 1933. друштво је преуредило овај дом тако да одговара свим културним и хигијенским захтевима.¹⁵⁸ Како би опоравило слабашну децу, чији је број био преко стотину годишње, из властите благајне друштво је жртвовало по 20. 000 динара за њихово летовање.

Подизањем здравствених домова између осталих у скадарској општини, у селу Ђеврсак, као и дома у Пецкој, који је новчано помогла са 250.000 динара, тежило се заштити деце, а дом у Пецкој је имао за циљ и смештај деце у случају рата.¹⁵⁹

Многа деца остала су без родитеља, сиромашна, напуштена, те не чуди велико улагање у домове, сиротишта, али и обданишта, који су водили бригу од деци. Само нека од оних која су постојала су сиротиште у Шмихелу, које ће свој дом насловити по покровитељици – „Краљица Марија“, августа 1935. године. Сиротиште сестара „Кћери милосрђа“, Блата на Корчули, које је пружало помоћ деци палих ратника, оних који од последица рата нису могли да брину о својој деци, поред њих ту су и Дом за мајке и дојенчади, Американски васпитни дом за српску ратну сирочад. Поред њих су и многа дечија обданишта: „Св. Тројице“, Дунавско дечије обданиште, обданиште „Св. Николе“, обданиште „Св. Андреја“, обданиште „Краљевић Томислав“, која су била под покровитељством краљице Марије, и као таква, рачунала су на њене добротворне прилоге. А још у част краљеве веридбе, Народни савез Српкиња, Хрватица и Словенки, основало је фонд за напуштену женску децу.¹⁶⁰

У Краљевини Југославији, постојао је велики број женских удружења, друштава, задруга, чије су активности имале за сврху помоћ женама, њиховом укључивању у јавни живот, да могу самостално да зарађују – то се постизало развијањем заната, учења у такозваним домаћичким школама. Њихова основа, била је дакле, хумано деловање у циљу просвећивања, моралног уздизања, извођења на прави животни пут.

¹⁵⁸ АЈ, 74 – 418 – 618; Управа двора (1922 -1941).

¹⁵⁹ АЈ, 74 – 117 – 176; Канцеларија краља (1921-1940).

¹⁶⁰ АЈ, 74 – 106 – 158; Канцеларија краља (1919 -1939).

Друштва која су имала краљичину заштиту и покровитељство, заједно удружена сублила у борби противпроблема са којима се друштво сусретало. То су пре свега Друштво кнегиње Зорке са својим пододборима као и Друштво кнегиње Љубице, која су за циљ имала да се морално и материјално помогне народни подмладак, сирочад, незбринуте мајке. Требало је отворати забавишта, течајеве, домаћичке школе, али помагати цркве, отварање болница. Краљица је је обилазила пододборе друштава, давала прилоге, прихватала се покровитељстава над продајом женских рукотворина. Друштва су у својим пододборима подизала домове, попут, пододбора Друштва кнегиње Зорке у Приштини, који је подигао Дом кнегиње Зорке и витешког јој сина краља Александра I Ујединитеља. Ту је даривана и повеља краљици Марији, „високој снахи“, а у самом дому, била је смештена ћилимарска школа, јер је Дом, пододбор подигао од прихода продаје ћилимова¹⁶¹.

Своју активност испољило је Београдско женско друштво са својим подружинама, основано још 1875. године, са циљем да се помогне људима у невољи, да брине о женском подмлатку и обучава сироте девојке да буду ваљане раднице. Краљица се прихватила покровитељства у години када је постала југословенска снаха и од тог доба је помагала ово друштво. Ћачку трпезу, које је друштво имало, а коју су посећивали сиромашни ученици београдских средњих школа, насловило је по својој заштитници краљици Марији. Првобитна локација, у Добрачиној улици бр. 5 није одговарала намени, те је уз краљичину помоћ, пресељена у Абердареву улицу, где је знатно већи број средњошколаца могао да добије помоћ.¹⁶² За потребе ћачке трепезе, краљица је даривала прилоге, прихватала се улоге узвишене Домаћице о слави друштва, Малој Госпојини, за то је редовно даривала прилоге, и добијала списак са потребштинама нужним за славу.¹⁶³ Редовно је била обавештавна о годишњим прославама, значајним датумима, јубилејима. Уз финансијску помоћ краљице друштво је издрадило свој дом у Београду, али и дом за пензионере, смештен на Дедињу. Друштво је имало велики број подружина у местима попут, Бруса, Алексинаца, Бољевца, Бајине Баште, Трстеника, Љига, Крушева и тако даље. Неретко, женско друштво је оснивало занатске школе, а потом и домове. Краљица је бринула о

¹⁶¹ АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935- 1940).

¹⁶² Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 156- 157.

¹⁶³ АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935- 1940).

прослави Светог Саве, у женској занатској школи, снабдевала оним што је потребно. Једна од подружина, у Љигу, подигла је Дом, који је носио име краљице Марије, са жељом да ту смести женску занатску школу, и тако васпитава младе раднице, у свему што је потребно за живот.¹⁶⁴

Добротворна задруга „Српкиња“ између осталог у Белој Цркви, Сарајеву, Требињу, Мостару, Вршцу, Сомбору, Пакрацу, била је добротворног и занатлијског карактера, имала је подршку краљице Марије, на путу да се пружи помоћ, исхране деца, издржавају старци, плаћају стипендије сиромашнима. Отваране су занатске школе, конкретно у Сарајеву, где су ученице училе кројење, шивење женског рубља, израду народног веза, требало је стећи општу спрему из главних предмета. У школи су биле заступљене све вероисповести, док се наплаћивање вршило по минималној цени. Тежило се испуњавању национално – хумане – културне – просветне мисије.¹⁶⁵ Тим жељама водила се и Добротворно - просветна задруга Југословенки у Сарајеву, која је тежила да нахрани и васпита у националном духу, сиромашну школску омладину. Одржавала је женски интернат ученица сарајевских средњих школа. Велику пажњу поклонила је током 1936. године, грађанима и грађанкама који су у привредној кризи остали без свега.¹⁶⁶ Народна женска задруга у Шибенику од свог постојања, настојала да оснује обданиште преко потребно деци свог града. Сваке године одевала је велики број сиромашне деце, делила им разну храну. Имала је идеју да оснује „Дјечју трпезу“ у којој би малишани сваког дана, од 4 до 7 часова добијали топли оброк, и за то је требало добити помоћ о краљице. Такође у хуманитарно – национално – просветном духу, деловала је и Добротворна женска задруга у Книну, која је постојала од 1904. године и помагала је удове, мајке са много деце. Сарађивала је са другим друштвима националним манифестацијама. Највише је бринула за децу и сељанке и у ту сврху је имала своје забавиште. Имала је одељења где су сиромашне девојке изучавале ткање, сеоске жене су зарађивале преко задруге, перући. Девојке осим што су училе занат, добијале су храну, и лепу зараду. Израђивали су ћилиме, завесе, торбице, ствари које је изискивао модеран живот, са мотивима северне Далмације

¹⁶⁴ АЈ, 74 – 106 – 158; Канцеларија краља (1919 -1939).

¹⁶⁵ АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935- 1940).

¹⁶⁶ АЈ, 38 - 627- 805; Jugoslovenska pošta, 26.03.1936.

и Равних Котара, те су тиме од заборава чували народну оранментику.¹⁶⁷ Слично томе, Боко – которско женско удружење, које су основале жене 1936. године, имало је циљ да оживи старински ручни рад, да да нови живот кућној индустрији, нађе изворе зараде, здраво васпитање девојака, учећи их да буду добре домаћице и будуће мајке које ће ценити и чувати традицију.¹⁶⁸

У Никшићу је још 1921. године основано друштво „Косовка девојка“, са циљем да се помогне женском подмлаткуу чему је успело, отворивши Женску занатску школу 1927. године, а годину касније и ћачку трпезу, на којој се бесплатно хранило 40 сиромашних ђака, а већ 1932. године 70- 80. Женска занатска школа је била једина те врсте за женски свет у никшићком и шавничком срезу, који су бројали око 80. 000 становника. Школа је дала ваљане резултате, јер су свршене ученице својим радом исхрањивале своје породице, а било је и оних које су свршиле курсеве ћилимарства, те су се као способне налазиле по службама у разним местима Краљевине.¹⁶⁹

Југословенски женски савез, био је део интернационалне феминистичке алијансе, активно је учествовао у просвећивању југословенске сељанке. Такође, чланице су помагале болеснике, неговале децу, имале административна задужења, требало је да пруже помоћ, у случају напада из ваздуха. У оквиру савеза деловало је Удружење домаћица и матера, које је тежило да од продаје домаћих рукотворина, оствари бољитак на селу – мајкама и домаћицама. Краљица је је обавештавана о полагању испита у занатској школи, питомица удружења, будућих домаћица, о којима је друштво бринуло до њихове удаје.¹⁷⁰ Редовно, краљица је давала прилоге, како би се удружење одржало, и потпомогло у својој мисији, просвећивања, мајки и жена. У служби хуманог, културног патриотског задатка било је и Удружење жена из Јужне Србије.

Коло српских сестара са својим одборима, почело је своју историју, почетком 20. века, тачније 1903. године. Уживало је заштиту краљице Марије, од њеног доласка у Краљевину, тачније, нешто мало по венчању краљевског пара. Једна од активности друштва била је да обучава своје чланице за рад у болници, и већ 1906. године је

¹⁶⁷ АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935- 1940).

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ АЈ, 74 -418 -618; Управа двора (1922 -1941).

¹⁷⁰ АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935- 1940).

формиран Женски болнички ред Кола српских сестара. Обучене болничарке су своја знања примењивала на рањеницима и болесницаима Балканских и Првог светског рата. На месту председнице друштва, након рата, од 1918. године, налажила се кћерка Јеврема Грујића, Мирка Грујић, добровољна болничарка помињаних ратова, која је због својих заслуга одликована медаљом за храброст.¹⁷¹ Коло је са својом председницом, показало велику бригу о сиромашнима, болеснима, сирочадима, помагало је девојама да се школују, изуче занат, стекну лепо васпитање, ојачају националну свест. Да би се изградила зграда друштва, подигнут је кредит, а Грујићева је у то име заложила свој дом. Касније ће Мирка Грујић због својих заслуга постати прва дама краљице Марије. Друштво је успело да се избори за интернат, и у њему Мали универзитет, где се школовао велики број деце, свих вера, и из свих крајева, те је друштво спроводило и развијало љубав према домовини. На годишњој скупштини, у мају 1936. године, напоменуто је да је друштво имало у интернату 52 питомице. Извештаји показују да се краљица одазивала славским свечаностима – Малој Госпојини, поселима, хуманитарним изложбама и баловима које је друштво приређивало и том приликом, богато даривала Коло. Неретко, краљица је отварала Свесловенски вашар Кола, где су се продавали предмети домаће израде, женски ручни радови у дрвету, сребру, бакру. Манифестације попут ове, посећивале су дворске даме Ели Хацић, Мирка Грујић, Августа Стојадиновић.¹⁷² Друштво је имало преко сто подружина, и све су потпомагане од стране Канцеларија краљице, колико је то било у реалној могућности. Имало је свој лист „Вардар“. На простору Хрватске и Словеније деловало је Коло југословенских сестара¹⁷³. Краљица се трудила да у аудијенцију прима чланове друштава. Тако је 500 чланица Кола, примљено у аудијенцију краљице и њене дежурне дворске даме, у великој сали Старог двора, крајем маја 1938. године.¹⁷⁴

Настанак склоништа које би била уточиште слепим девојкама и женама на Гундулићевом венцу, била је део мисије Одбора госпођа за заштиту слепих девојака, у томе су наишле на потпору краљице Марије, која им је одобрила новчани прилог од 1.000 динара, уз то, Одбор је израдио уметничке маркице, и од продаје истих се издржавао и

¹⁷¹<http://www.novosti.rs/Prva-dama-kraljice-Marije>, 22.08. 2018.

¹⁷²АЈ, 38 – 486 - 638; *Jugoslovenska pošta*, 30.12.1935.

¹⁷³Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 159.

¹⁷⁴АЈ, 74 – 138 – 205; Канцеларија краљице (1935- 1940).

давао допринос новом склоништу за следеће жене из свих крајева, без обзира на вероисповест. Краљица је питомицама слала бомбоне о већим празницима, одржавала је контакт са надлежним. У циљу прикупљања средстава за потребе друштва, организовани су вашари, под покровитељством краљице Марије, уз учешће госпођа страних дипломата, као и представника појединих хуманих друштава.

„Мајка Јевросима“, било је добротворно друштво, основано 1928. године у Београду, са циљем школовања и васпитања женске деце и омладине, да не прибегну странпутици, и да ојачају националну свест. Друштво је имало зграду, у којој су питомице имале смештај, а у оквиру исте, постојала је школа изанатске радионице. Краљица је као заштитница друштва, давала материјалне прилоге, али је и сваке године, помагала школовање 10 изабраних питомица. Те одабране девојке школовале су се у Српско – француском заводу у Београду. Политика за 31. март 1936. године доноси вести, да је ово друштво најактивније престоничко друштво, и као такво, има две школе страних језика, француска и енглеска, са квалификованим наставницима, који васпитавају подмладак. Четири године касније, могло се наићи на податке да друштво у свом обданишту има преко 150 деце, девојчица и дечака, из унутрашњости, са села, без игде икога свог.¹⁷⁵

Овом приликом, навели смо само нека од женских друштава, удружења, задруга чија се документација могла наћи у Канцеларији краљице Марије, јер њих је у релности било знатно више. А разлог многобројности истих, јесте, што се у складу са временом тежило да се у јавности што више говори о жени, њеној улози, требало је пробудити свест жене о њеном значају, описменити је, еманциповати је, поставити је чврсто на ноге поготову, жену са села, да иде делом у корак са временом, по питању бар одржавања једног здравијег живота.

Према Клод Елан, краљ и краљица су имали развијену изразиту верску толеранцију, те каже да је „Југославија рај верске толеранције“.¹⁷⁶ Краљица је то потврђивала обиласком како православних, тако и католичких цркава, али истовремено дајући подршку како муслиманским тако и јеврејским друштвима. Одазивајући се њиховим прославама, годишњицама. Можда ће изгледати попут екскурса, али

¹⁷⁵ АЈ, 38 - 629 - 807; Политика, 25.03.1940.

¹⁷⁶ К. Елан, *Нав. дело*, 83.

напоменућемо и то да је краљица била добротвор при изградњи или реконструкцији верских светиња – цркава, попут Црквице на Светом Стефану, код Милочера, током јуна 1938. године, која је била посвећена Александру Невском. Давала је прилоге, за потребе самостана фрањевачког реда у Дубровнику, конкретно, куповину новог звона 1938. године. Била је покровитељ верских удружења - Хришћанског покрета, Католичког госпојинског друштва, дружбе Тирила и Методија.¹⁷⁷

Краљица је као „прва мајка Југославије“ била покровитељ и једног од већих добротворних друштава које се бринуло о сиромашним мајкама – мајки без игде икога, заборављених од свих, посредством Добротворног друштва „Дом милосрђа“ у Загребу. Уточиште су добијали старци и старице из свих крајева Југославије, без разлике на племе и веру. О значају који је имао указује и признање, које је дом добио од Едуарда Бенеша 1937. године.¹⁷⁸ Активно, из године у годину, приређивао је добротворне представе у Народном позоришту у Загребу, током децембра месеца, ради набављања потребштина за зимске и празничне дане који су наступали. Са истом наменом постојало је Друштво милосрђе у Смедереву.¹⁷⁹ Оваквим деловањем доприносило се смањењу броја просјака.

Ораду југословенских хуманих и културних установа, краљица је упознавала и стране хуманитарне раднике, попут, леди Астор, енглеску хуманитарну радницу, која је током посете априла 1936. године, упознала културне, хуманитарне и социјалне установе попут - Друге женске гимназије, Централног завода за заштиту мајки, деце и младежи београдске општине, Материнско удружење и енглеско – југословенско забавиште Чарлс Дикенс.¹⁸⁰

Француска новинарка Edith Troubat, која је била сарадница париског недељног часописа “Le Journal de la Femme”, писац књиге “La Yougoslavie et son charmes touristiques” показивала је интересовање за личност краљице Марије, као и за социјалне установе, које су биле под краљичиним покровитељством, и тежиле борби за друштвени развитак жене, имала је жељу да напише чланак посвећен краљици, те је ради тога, потраживала доставу

¹⁷⁷ АЈ, 74 – 136 – 199; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

¹⁷⁸ АЈ, 74 – 106 – 157; Канцеларија краља (1919 – 1939).

¹⁷⁹ Исто.

¹⁸⁰ АЈ, 38- 486- 638; Novosti, 09.04.1936.

одговарајуће докуметације.¹⁸¹ Марија Омелченкова, чехословачка хуманитарна радница, пратила је краљичин рад за заштиту мајки и деце, на основу података, сакупљених из кругова блиских краљици, посветила јој је чланак „Марија, југословенска краљица и домаћица“. Истакла је њен односпрема својим синовима, дајући слику краљице као необично брижне мајке, која је увек живела једноставно. Краљичино залагање у хуманитарним удужењима допринело је да је Омелченкова прикаже као „узвишену заштитницу, идејног практичног вођу, прву вредну радницу“ на пољу заштите мајки и њихове деце.¹⁸²

¹⁸¹ АЈ, 74 – 137 – 203; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

¹⁸² АЈ, 38 -486 -638; Правда 05.05.1936.

Борба против заразних болести

Узевши као полазну тачку социо - економско стање друштва које се најлакше манифестовало преко културе становања, исхране, хигијене и здравствене просвећености, формирала се и слика о здравственом стању становништва. Ако нам је то полазиште, не чуди што је у Краљевини био забележен велики број заразних болести, које су узимале данак широких размера.

Недовољан број болница, самим тим могућности смештаја, и појаве да су болесници који су боловали од заразних болести неретко смештани са осталим болесницима, водило је већем здравственом ризику од лечења у нездравим кућним условима.

Последица опште (не)културе становања, високе влажности била је појава пегавог тифуса. Народ ју је сматрао за нужну болест, није много марио за њу, што је последица великог сиромаштва. Глад, нехигијена рубља, које се носи док не иструли, само су прилике које су погодиле болести. Није постојала свест о потреби сузбијања болести, те је за период 1924 - 1934. године забележен број од 41.824 преминула од ове болести.¹⁸³

Гушћа насеља погађала је дифтерија, те је за исти период од исте преминуло 45.505 особа, док су мале богиње косиле децу – 50.553. Проблем је представљала и маларија, те је према подацима она обухватила 10 - 12 % укупног становништва, са жариштима у Вардарској, Приморској, Зетској бановини, да би се 30 - их смањила на 4 - 5%.¹⁸⁴ У Босни је забележена појава ендемског сифилиса, који се преносио ин/директним контактом – његово искорењавање везано је за пораст опште културе, просвећености, хигијене другачијег живљења. За читав међуратни период његова појава је концентрисана на село, као и у варошима, због примитивног начина живота. Муслимански домови су чинили 45,2% заражених, католички 34,9%, православни 25,3%. Са местима ендемског сифилиса поклапала су се и места на којима је постојала шуга, услед социо – хигијенске заосталости.

¹⁸³ Љ. Димић, *Нав. дело, књ. I*, 69.

¹⁸⁴ Исто, 69 – 70.

Туберкулоза

Једна од „опасних болести социјалних зла“ која је потресала међуратну Југославију, била је заразна болест– туберкулоза. Јављала се као изразито, народно – социјална болест. Према подацима, од ње је у периоду 1930 – 1937. године је умрло 267.173 људи. На сваког умрлог, долазило је 10 оболелих, те је у међуратном периоду од туберкулозе боловало око 5 милиона становника (сваки трећи).¹⁸⁵ Није било довољно институција за лечење туберкулозних, током 1932. године, 14 милиона становника Краљевине Југославије, могло је рачунати на 20 диспанзера и санаторијума за туберкулозне. Током 1937. године укупан број постеља резервисаних за туберкулозне болеснике, био је 635, међутим, и даље је био низак у односу на стварне потребе.¹⁸⁶ Постојала је разлика између села и града; првобитно се јавила као градска болест, болест лоших услова, али са прихватањем хигијенских новина, смртност се дупло смањила, брже него на селу, које се тешко ослобађало заосталости. У Дравској бановини је током међуратног периода била већа на селу него у граду, била је изразита и у Дринској бановини.

На распрострањење су у великој мери утицали збијеност насеља, мочварност земљишта, влажност кућа, одсуство подова, слабо проветравање, употреба огњишта, недовољна исхрана.

Муслиманско становништво је више боловало. Туберкулоза је била дубоко укорењена у Дунавској и Моравској бановини. Београд је „претио“ да буде туберкулозни град. У планинским крајевима је спорије напредовала, али се спорије и искорењавала.

Како би се што успешније сузбила туберкулоза, још у Краљевини Србији је 1906. године основана Лига против туберкулозе. Одмах по доласку у Краљевину, краљица се укључила у рад Лиге. Сваке године Лига је добијала помоћ од своје заштитнице и захваљујући тим средствима организовала редовну годишњу манифестацију „Недеља борбе против туберкулозе“, која се у целој земљи одржавала током маја.¹⁸⁷ Београдска

¹⁸⁵ Љ. Димић, *Нав. дело, књ. I*, 66.

¹⁸⁶ Љ. Petrović, *Nav. delo*, 54.

¹⁸⁷ АЈ, 74 – 267 – 395; Маршалат (1929 – 1939).

лига је приређивала свечану академију на којој се говорило о туберкулози. Све поштанске пошиљке су током трајања те недеље франкиране доплатном лигином божићном марком на којој је био одштампан краљичин лик.¹⁸⁸ Средства добијена продајом су коришћена у сузбијању туберкулозе.

У борби против туберкулозе Београдска лига је 1927. године установила „Школу на чистом ваздуху“ за слабашну децу, у Шуматовачкој, коју су похађала искључиво сиромашна деца, која су поред наставе и васпитања добијала и исхрану и хигијенску негу и надзор да би се сачувала од опасне болести.¹⁸⁹ Настојало се малишане усрећити поклонима за „Материце“. Краљица је редовно је обилазила лечилишта, материјално помагала оболеле и често лично даривала болеснике.

Одсек за пропаганду Лиге против туберкулозе је 1931. године истакао да је краљица Марија заштитница и највећи борац југословенског народа против туберкулозе и позивао народ да се угледа на њу и ступи у борбу против туберкулозе, као што је раније против непријатеља отаџбине и нације, јер болест немилице коси, прети сваки час, те је истакао: „чувајмо од туберкулозе, не само нас, него и наше ближње“.¹⁹⁰ У пропагандне сврхе, коришћени су и разни филмови, у циљу да се сузбије једно „социјално зло“, тежило се да се исти не приказују само у Београду, већ и у градовима унутрашњости. Саветовало се да се за што успешнију борбу у варошима и селима оснивају одбори Лиге против туберкулозе, уписују чланови који могу да дају улог од 10 до 10.000 динара. Поред тога, требало је ширити лигине маркице од по 1 динар као и 50 пара, лепити их на писма и дописне карте, срећне лутрије, трговачке рачуне, разне потврде, улазнице спортских утакмица и позоришта, јер куповина маркица није милосрђе већ дужност. Краљица је

¹⁸⁸ Издање Политике, за 29. децембар 1937. године, доноси наслов „Како су постале и шта треба да постигну божићне маркице Лиге против туберкулозе“. У даљем тексту стоји констатација, да је Краљевина Југославија, те године, по годишњој смртности од туберкулозе била на висини, отприлике Данске, Холандије и Белгије, пре 40 –ак година, дакле, 1890 –их. Да би имала потребна средства сваке године о Божићу и Новој години, Лига је издавала своје божићне маркице. Тај обичај увео је 1904. године дански управник поште, како би се сви, тих срећних дана сетили „бедних и невољних болесника“ од туберкулозе, којима треба помоћи. У Краљевини Југославији се добијају значајна средства од којих се подижу лечилишта и опоравилишта за децу и одрасле, оснивају се установе у борби против туберкулозе. Традиција продаје маркица уведене је после Великог рата, и од тада Лига против туберкулозе Краљевине Југославије пушта у продају „Божићне маркице“ – у АЈ, 38 - 485 – 637;

¹⁸⁹ АЈ, 74 – 267 - 395; Маршалат (1929-1939).

¹⁹⁰ АЈ, 74 – 360 - 542; Управа двора (1924-1939).

откупљивала празничне, божићне маркице и даривала најчешће по 10.000 динара на име окупа.

Своје ангажовање показивало је и Друштво за сузбијање туберкулозе у Загребу, под покровитељством краљице Марије, које је организовало свечане академије у Народном позоришту у Загребу. Из Љубљане је Народно противтуберкулозна лига, априла 1934. године позвала на први југословенски противтуберкулозни конгрес, који је приредила Југословенска лига против туберкулозе у сарадњи са Југословенским физиолошким друштвом.¹⁹¹ Циљ је био придобити јавност за противтуберкулозни рад, да се тај рад организује у читавој држави по јединственом нацрту, да постане знатно дубљи и да се за те циљеве заинтересује сва јавност. Позивали су на потребу оснивања противтуберкулозних диспанзера по читавој земљи, градњу болница, лечилишта и опоравишта, да се пружи помоћ „браћи и сестрама“ у тешкој болести. Настојали су да пробуде свест да приватна иницијатива треба да предњачи, јер туберкулоза не прашта ниједном сталежу и не бира, једнако је опасна како старима тако и младима „цвету и будућности народа“. Краљица се прихватила покровитељства Првог југословенског конгреса против туберкулозе који је одржан 10 - 13. маја 1934. године. Отворен је у санаторију Брестовац, код Загреба, док су расправе конгреса вођене у Љубљани. Краљица није лично учествовала али је послала свог изасланика. Лига ће у исту сврху сазвати Други конгрес, одржан у Сарајеву крајем маја, почетком јуна 1936. године, а већ наредне, током маја у Буковичкој бањи у Аранђеловцу.¹⁹² Херцег Нови је био домаћин четвртог Лигиног конгреса, а краљица његов покровитељ.

За 1935. годину донета је одлука, уз краљичин пристанак, да божићне маркице, свих антитуберкулозних лига у држави буду са ликом Њеног Величанства краљице Марије, узвишене заштитнице, антитуберкулозне борбе југословенског народа. Дакле, Лига је први пут штампала маркице са краљичиним ликом 1936. године. Краљица је средином исте године дала иницијативу за сузбијање туберкулозе, због тога је 8. јуна на Дедињу, организовала аудијенцију за представнике организација које се боре против туберкулозе.

¹⁹¹ АЈ, 74 – 267 – 395; Маршалат (1929-1939).

¹⁹² Исто.

У јесен, 1. октобра, одржана је седница Саветодавног одбора Њ. В. краљице Марије за сузбијање туберкулозе, у згради Српског лекарског друштва. Претресено је све што је до тада учињено од последњег састанка са краљицом, као и шта би требало да се учини. Седници су присуствовали др Јордан Стајић, професор Александар Радосављевић, др Јосип Бохињац, проф. Божидар Зечевић, а као представник Југословенске лиге против туберкулозе, њен секретар др Милан Петровић.¹⁹³

Професор Божидар Зечевић је настојао да испита изворе који би се могли употребити за помоћ за сузбијање туберкулозе. Преговарао је са председником Савеза осигуравајућих друштава, Ђуром Пауновићем, да та друштва дају нешто од својих прихода животног осигурања за борбу против туберкулозе. Пауновић је настојао да обезбеди 0,1% од годишњег износа (100 милиона), што би износило, 100. 000 динара годишње. Такође, проф. Зечевић је изнео неке од мера којим би се уз одобрење државе могла обезбедити средства за сузбијање туберкулозе – увођењем поштанских марки са повишеном таксом, организовањем сталне лутрије у корист туберкулозних, увођењем бањских такси у свим бањама Југосалвије итд. Од краљице је затражена дозвола да се покрене оснивање Фонда за подизање установа за сузбијање туберкулозе. Идеја је била да Фонд има бановинске одборе, где би се новац прикупљен у једној бановини трошио за потребе те бановине, док би се средства ван бановине, скупљена у централи, делила по правилнику. Радило се такође на спровођењу у живот у целости Закона о осигурању радника из 1922. године, како би се туберкулозни радници могли лечити до оздрављења.

Ценећи напоре и рад у сузбијању туберкулозе, Краљица је поздравила Лигу против туберкулозе и упутила јој следеће речи: „Туберкулоза је једна од највећих опасности по здравље нашег народа, јер она прети да се из градова и већих насељених места још више рашири, по селима и мањим местима. Успеха против овог народног зла, може бити само ако заједнички и сложено раде: државни и самоуправни органи и установе са удружењима и Лигама, као носиоцима приватне иницијативе. Зато наша акција против туберкулозе треба да буде општа, заједничка, целог народа, свег свесног грађанства.“¹⁹⁴

¹⁹³ АЈ, 74 – 137 – 204; Канцеларија краљице (1935 -1940);

¹⁹⁴ Исто.

Краљица је била патрон Санаторијума за туберкулозну децу, који је основан од стране енглеске здравствене мисије 1919. године, у Београду, у Вишеградској улици. Био је прва дечија болница, у Краљевини Србији, под вођством др Кетрин Мекфејл. Септембра 1934. године пребачен је у Сремску Каменицу, стављен под надлежност Министарства здравља и социјалне политике, зграда у Београду је продата овом Министарству. Новац је сакупљан приватним средствима, углавном заслугом др Мекфејл. То је била специјализована болница за туберкулозну децу у којој се лечило више од 170. 000 деце за 20 година постојања, а преко 200 медицинских сестара су у њој прошле обуку.¹⁹⁵

Како већина извештаја показује, краљица је Лигу годишње даривала са по 10.000 динара на има откупа божихних маркица. Поред тога, било је значајних даривања у току године. Такође, прихватала се и покровитељста над концертном, односно балом Фонда за сузбијање туберкулозе у војсци и морнарици, који су приредили санитетски официри гарнизонау Нишу, јануара 1939. године. Како би се издржавало 40 сиромашне деце у „Школи на слободном ваздуху“, приређиване су концертне вечери у Коларчевој задужбини.

У граду Кленовнику, у хрватском Загорју, било је уређено модерно одмаралиште, захваљујући Средишињем уреду за осигурање радника, а отворено септембра 1927. године. краљица је више пута изразила жељу да се на Јадрану подигне опоравиште у ували Вела Лука, код Супетра на Брачу. Лета 1933. године јој се обратио др Драго Босиљчић, како би се добило краљичино покровитељство и зајам од 350.000 динара, јер је др Драго, професор државне гиманзије, почео изградњу болнице у Сплиту још 1928. године од прилога који је сакупио у Америци.¹⁹⁶

У експозеу Драгише Цветковића, министра социјалне политике у влади Милана Стојадиновића, из 1938. године, указано је на то да, Југославија није поседовала број установа за лечење и превенцију свих болести, а које би биле равномерно распоређене по читавој земљи. Туберкулоза се ширила на селу таквом брзином, да је постојала опасност

¹⁹⁵ R. Gašić, *Nav. delo*, 64.

¹⁹⁶ AJ, 74 – 117 – 176; Канцеларија краља (1921 – 1940).

од изједначавања броја болесних у градовима са селима, до те мере да се држава плашила да ће се епидемија отети контроли.¹⁹⁷

Каква је била ситуација, у борби против туберкулозе на самом прагу пете деценије XX века, сведочи издање Политике, за 19. мај 1940. године, у чијим редовима се могло запазити, да је према извештају Централног хигијенског завода, у Београду, највећи удео у општој смртности имала туберкулоза, са 17,8 %, што је значило да је сваки шести смртни случај у Београду, наступио услед туберкулозе. Земља је оскудевала са лечилиштима, постојало их је свега 11, што значи да већи део особа није могао бити упућен на лечење. Нека од већих лечилишта била су - Тополшница, (са највећим бројем постеља - 280) Кленовник, Сурдулица, Брестовац (прво лечилиште за туберкулозне).¹⁹⁸ У Београду, који је бројао 400.000 становника, било је свега 100 постеља и два антитуберкулозна диспанзера.¹⁹⁹

У споразуму са Лигом против туберкулозе публициста Никола Којочковић, како би приближио идеју учешћа у борби против туберкулозе, 1940. године објавио је књигу „Туберкулоза у Југославији“ с препоруком Санитетског одељења Министарства социјалне политике и народног здравља, која је од истог оцењена као врло корисна за сузбијање туберкулозе. Како књига има један циљ – да цео народ учествује у борби против туберкулозе, узевши у обзир чињеницу да су потребе велике, рад у зачетку, морталитет у порасту, а средстава мало, тежило се издејствовати куповина књиге за народ, те се продавала по цени од 25 динара по комаду.²⁰⁰

¹⁹⁷ Lj. Petrović, *Nav. delo*, 57.

¹⁹⁸ AJ, 38 - 651 - 629; Политика, 19.05.1940.

¹⁹⁹ AJ, 38 - 651 - 629; Време, 28.09.1940.

²⁰⁰ AJ, 74 - 360 - 542; Управа двора (1924- 1939).

Против рака и осталих болести

Рак као једна од болести, која се класификовала као обољење модерног доба, у својим разним облицима, код југословенског народа изазивала је морталитет, који је износио 10 % на 100 000 људи²⁰¹. У раду на сузбијању болести, радило је Југословенско друштво за изучавање и сузбијање рака, које је основано септембра 1927. године, као треће у свету.²⁰² Иницијатори оснивања су били др Ђорђе Јоановић и проф. др Ксенофон Шаховић, познати лекари и научници који су проучавали болест и лечили људе од ње.

Дужност свакога је била да потпомогне остварење тежњи ове националне организације. Краљица је била покровитељ организације, преко које је Краљевина Југославија била укључена у „Међународну недељу против рака“, док је кнез Павле 1938. године постао стални покровитељ над Међународном унијом против рака. На свечаној академији Друштва за изучавање и сузбијање рака, одржаној 09.05.1938. године професори Универзитета, др Димитрије Антић и др Ксенофон Шаховић, изнели су шта се у Краљевини Југославији учинило у борби против рака, истакнути су статистички подаци, који указују на пораст оболелих од рака. У Београду их је 1935. године било пријављено 1251 случај – и то 327 мушких, а женских 924, скоро три пута више. Порастоболелих од рака, доводили су у везу са побољшањем хигијенских услова за живот, услед чега се просечно дуже живи и процентуално, већи број људи, доживљава дубљу старост, у којој се од рака чешће обољева. Рак се појављује, обично у добу преко 40 година, мада није искључено обољење од њега и код млађих (познати су примери рака желуца у 25 и 23 године, као и рак црева код деце од 10 и 14 година).²⁰³ Исте године друштво је покренуло акцију за прикупљање средстава намењених градњи објекта за смештај болесних, лечење и негу. Идеја је наишла на срдачну подршку краљице и кнеза- намесника²⁰⁴, да би већ септембра 1939. године био постављен камен темељац, освештан од стране патријарха Гаврила Дожича. У знак захвалности, институт је понео назив Онколошки институт за изучавање и сузбијање рака „Кнез Павле“. Захваљујући лекарима који су радили у

²⁰¹ Lj. Petrović, *Nav. delo*, 54.

²⁰² Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 140.

²⁰³ АЈ, 38 - 485 - 637; Правда, 09.05.1938.

²⁰⁴ АЈ, 38 - 485 - 637; Време, 09.05.1939.

институту, постао је изузетно угледана здравствена институција за изучавање рака и лечење болесника од ове опасне болести. Данас носи назив Институт за онкологију и радиологију Србије.²⁰⁵

Краљевина је била земља у којој је шљива распрострањена врста воћа, те се од ње пекла ракија, што је довело до тога да се у широкој мери јављао алкохолизам. Њено становништво је било треће по испијању алкохола у Европи, што је још један одраз социјалне беде и општег примитивизма.²⁰⁶

Проблем су представљале и гушавост, авитаминоза и запуштеност зуба, јер није било свести да их је требало неговати, а оне који се кваре, лечити. Уз одсуство стоматолога, берберин је вадио зуб, уз кључ, клешта и нож као основне инструменте. Велики проценат ђачке популације патио је од покварених зуба: у Загребу 10%, Београду 24%, Скопљу 71%. Бројне су биле болести стомака, јетре, црева, зглобова и кардиоваскуларних органа.²⁰⁷ У таквој ситуацији требало је делити помоћ на више страна, али услед ограничености средстава, често није било могуће остварити све циљеве. Само један статистички податак, опште смртности за период од 1924. до 1936. године, показује да је помрло 19, 25 % од укупног броја процењеног становништва.²⁰⁸

²⁰⁵ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 140.

²⁰⁶ Љ. Димић, *Нав. дело, књ. I*, 71.

²⁰⁷ Исто, 71 – 72.

²⁰⁸ Lj. Petrović, *Nav. delo*, 57.

Просветно – културна мисија

Просветна политика југословенске државе, материјално стање југословенског друштва, били су озбиљан проблем, који је изискивао потребу за константним покушајима, да се допринесе помаку стања ка бољем, од тада владајућег. Због тенденције да се број неписмених смањи, требало је материјално помагати оснивање просветних установа, али бити и вид потпоре, како појединцу, тако и неколицини, у њиховој жељи да се образују, оспособе за живот.

Сведочанство краљичиног покушаја да допринесе бољој образованој слици југословенског друштва, јесу документа Канцеларије. У основи, једини начин да допринесе, помогне, краљица је могла материјално, мада било је примера, када је требало стати иза некога, дати моралну потпору, те свакако, краљица је важила за „мецену“ – заштитника, који је имао своје питомце на свим нивоим образовања. У тој улози, краљица је помагала стипендирање ученика, куповала уџбенике, како за потреба поједница, неколицине или даривање надарених ученика. Као и за све остало, краљици су се обраћали људи са различитом животном причом, као и жељама за различитим видовима образовања – од основног, до усавршавања у иностранству, на Бечкој музичкој академији (мада, наилазили смо на извештаје, који су захтевали потпору за школовање у иностранству, и да су као такви били одбијени, јер држава из принципа није помагала учење у иностранству.²⁰⁹ Бројни су захтеви становништва за помоћ, услед немања средстава, али поред такве слике, постојала су деца чији су први животни кораци праћени недостацима, те су третирана као „дефектна деца“, њихови родитељи, показивали су борбу за њихова права и тежњу да и она похађају школу, као на примеру отварања школе за Недовољно развијену децу у Сарајеву. Такође, ту су и деца ка којима је држава имала и моралну обавезу – деца ратних инвалида.

Како је у држави требало градити просветне установе, краљица је неретко била добротвор, материјално је помагала подизањеизмеђу осталог, основне школе на Вождовцу, али и подизање Женске гимназије (данас електротехничка школа „Никола

²⁰⁹ AJ, 74 - 136 – 196; Канцеларија краљице (1935 -1940).

Тесла“) у Улици краљице Наталије, обе школе, носиле су име краљице Марије.²¹⁰ Забележен је пример помагања подизања Државне школе у Црнојевића Ријеци, новчаним прилогом у износу од 5. 000 динара, током августа 1937. године.²¹¹

Већ смо помињали, у оквиру добротворних друштава, као и женских задруга, занатске - такозване домаћичке школе које су имале велику популарност. Краљица је као покровитељ друштава, помагала и њихове занатске школе, у циљу да се женска деца оспособе за живот. Запажену улогу имало је Београдско женско друштво са својим подружинама у којим су се одвијали петомесечни курсеви (постојале су тендеције да они прерасту у домаћичке школе) са жељом за усавршавањем девојака, које хоће да науче занат, те им је пружена прилика да уче занате шивења, кројења рубља, одела, да изуче народни вез²¹². Један од пројеката, био је изградња домаћичке школе у Грудџи, за који требало обезбедити материјална средства.

Још једном ћемо нагласити да је краљица у циљу старања о деци, њиховој бољој исхрани, помагала и обезбеђивала средства за објекте ђачке трпезе. Осим подмиривања потреба ђачке трпезе (наишли смо на податак, да је из краљичине благајне издвајно око 60.000 динара месечно²¹³) школе су добијала средства за подмиривање осталих потреба. У ту сврху, краљица је сарађивала са Друштвом ђачких склоништа и школских кухиња, које је тежило организовању школских кухиња за исхрану сиромашне школске деце, те се у једном извештају помиње број од 1. 300. деце.

Требало је давати неки вид потпоре надареним ученицима, како новчано тако и у виду књига, забележен је пример када је краљица јуна 1935. године даривала најбоље ученике школе „Краљица Марија“, када је уручено 49 књига Светог Саве, од Војислава Ј. Илића.²¹⁴ Такође, краљица је откупљивала књиге, и делила их деци, попут књига у циљу националног просвећивања омладине, или књиге намењене уско домаћичким школама, Стефаније Беранс „Књига за домаћице“, која садржи упуте у дужности домаћице. Како је била заштитник школске деце, тежила је подизању здравља деце, те су покушаји чињени

²¹⁰ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 131 – 132.

²¹¹ АЈ, 74 - 136 – 196; Канцеларија краљице (1935 -1940).

²¹² Исто.

²¹³ Исто.

²¹⁴ АЈ, 74 - 137 – 203; Канцеларија краљице (1935 -1940).

достављањем књига попут „Здравље школског детета“.²¹⁵ Краљица је сваке године плаћала интернатски смештај деци без родитеља или сиромашног материјалног стања у Српско – француском заводу, за 10 питомица Друштва кнегиње Љубице, Друштва за заштиту девојака и друштва „Мајка Јевросима“.²¹⁶ Како поједини извештаји показују, а нисмо имали прилике да се уверимо у супротно, краљица је својевремено била заштитник само женској деци, чак су то једно време биле само ученице гимнзија. Посебно даривање, школској деци краљица је давала о празнику „Материце“, показивала је милост, ка вршњацима свога сина краља Петра. У настојању да се припомогну студенти, сарађивано је са добротворним друштвом „Свети Сава“ основаним у Загребу још 1929. године.

Краљица је помагала и најмлађе, неки од примера су Дунавско дечије обданиште, као и обданиште „Свете Тројице“, „Светог Николе“... Требало је обезбедити средства за одела, рубље, школски прибор, то се остваривало делом, кроз краљичине прилоге. Посебно су поштоване прославе и годишњице, и били још једна прилика за сакупљање добротворних прилога. Помоћ није била ускраћена ни студентима, ученицима, подизани су домови попут дома у Улици краљице Марије, који је носио краљичино име, подигнут 1936. године, а данас носи назив „Вера Благојевић“. Наравно, поред тога пружана је помоћ за одржавање низа домова у оквиру добротворних друштава, само неки од били су, дом Кола српских сестара, Материнског друштва, друштва „Карађорђе“, али и Просветни дом „Петар Мркоњић“, Дом за васпитање младежи, посебно су помогнуте ученице исламске вероисповести, изградњом дома „Осман Ћикић“.²¹⁷ Краљица је заједно са кнегињом Олгом, јуна 1937. године, присуствовала отварању Дечијег дома поглаварства града Београда, која је важила за једну од највећих културних и социјалних тековина престонице. Свечаности је присуствовао и црквени врх, патријарх Гаврило Дожић, као и епископи који су извршили освећење дома.²¹⁸

У циљу да се омогуће услови да будући нараштаји виде нешто од кулурне баштине југословенске државе, радило се на пружању потпоре, установама попут музеја. Требало је очувати уметничко стваралаштво. Ценило се, подизање културно - историјских

²¹⁵ АЈ, 74 - 137 – 203; Канцеларија краљице (1935 -1940).

²¹⁶ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 135.

²¹⁷ Исто, 145 – 148.

²¹⁸ М. Бодрожић, *Нав. дело*, 442.

споменика, посвећених неретко личностима од значаја, који су често имали и национална обележја, тиме је њихов значај био још већи. Уметност и стваралаштво, међуратне Југославије, било је смештено укултурној оази павиљону „Цвијета Зузорић“. Удружење је имало је посебну драж, и доприносило културном уздизању југословенског друштва, тежило је да све модерне тековине европске културе приближи Београђанима. Такође, значајан допринос Удружење је дало на пољу женске еманципације, потврђујући тезу, да жена може много више да допринесе и за себе и за друштво, и ван оквира своје куће, ангажујући се између осталог и у једном уметничком друштву, какво је било Удружење. Иако Удружење формално није било феминистичко, чланице су стављале до знања јавности да су „свим срцем“ за борбу за женска права, те су помагале акције, у којима је до изражаја долазио женски ангажман. Током четврте деценије двадесетог века, павиљон, је био средиште културних сусрета, разних међународних изложби, а сама краљица која је учествовала је у његовом подизању, које се поклапало са њеним доласком у Краљевину, неретко је била покровитељ значајних културних дешавања. Један од значајнијих догађаја била је „Изложба жена уметница Мале антанте“, одржана јануара 1938. године. Била је под покровитељством краљице Марије, краљице Марије Румунске и госпође Хане Бенеш. Изложба је наставила оно што је 1923. године започела Женска Мала антанта - међусобно зближавање и ужу сарадњу између земаља везаних заједничким интересима и рад на јачању свог утицаја у међународној феминистичкој организацији. На овој изложби, било је изложено, преко 200 сликарских, вајарских и архитектонских радова најистакнутијих уметница Чехословачке, Румуније и Југославије.²¹⁹

Краљичино покровитељство уживала су и друга жаришта национале и културне акције, попут певачких друштава Јужнословенски певачки савез, никшићког певачког друштва „Захумље“, сарајевског друштва „Слога“, мостарског друштва „Гусле“, као и новосадског женског музичког друштва или Академије певачког друштва „Обилић“²²⁰. Маја 1937. године, краљица је примила председништво певачког друштва „Слога“ из Сарајева, председника Крсмановића, потпредседнике др Душана Давидовић, Милана Поповића и Радослава Паровића. Краљица је била високи покровитељ, прославе 50 – годишњице, певачког друштва, које је радило на јачању националних и културних акција

²¹⁹ Р. Вучетић Младеновић, *Нав. дело*, 117.

²²⁰ АЈ, 74 - 136 – 200; Канцеларија краљице (1935 - 1940).

у Босни и Херцеговини. Том приликом, одлучено је да се подигне дом за сакупљање добротворних прилога.²²¹ Новчаним средствима, помагана је задужбина Илије Милосављевића, Коларца.

²²¹М. Бодржић, *Нав. дело*, 441.

Краљичина помоћ

Човек, као људско биће не може предвидети неке животне ситуације. Често се деси да след догађаја води силазном,деградирајућом - путањом, што човека доводи у ситуације, да се осећа, да су му затворена сва врата. Није непознаница, увек је јачи помагао нејаког, и ма колико пут био трновит, нејаки се борио за свој опстанак.

Помоћ, која је пружана од стране владарске породице, била је потреба да се владар одржи на добром гласу хуманисте, требало је задобити симпатије становништва, а са друге стране, то је био народ, на чијем се челу налазила одређена владарска породица, владар, као глава те државе. Требало је мислити, и тежити једној, здравој, образованој, културној нацији,на челу са владарем, као његовим представником.

Већ смо скренули пажњу на обимност предмета Канцеларије краљице Марије, и који део се односи на молбе, односно, захтеве за помоћ. Овом приликом ћемо тежити да сагледамо, природу молби, ко их је сачињавао, какав слој становништва, за чим су имали потребу, и колико се могло изаћи у сусрет тим молбама.

Пре него што почнемо да говоримо о самим молбама, неопходно је да знамо да је краљица у настојању да се одазове потребама становништва, сарађивала са Министарством социјалне политике и народног здравља. Морало се увидети да ли подносилац молбе испуњава одређене услове – те је пролазио кроз извесну проверу, кроз извештај који је садржавао одређене инфомације – ту су лични подаци који доносе инфомације о имовинском стању, владању, покретној и непокретној имовини, плати/помоћи, да ли му ико у породици привређује, колико,(утврђивање је било поверено Управи града). Утврђивало се, да ли је молитељ, раније примао помоћ, како из Двора, тако из осталих установа.²²²Наравно, није се свим молбама могло изаћи у сусрет, те су многи одбијени, уз образложење, да „има сиротиње, у много горим приликама, ратника, невољника, који заслужују да добију помоћ.“²²³

²²² АЈ, 74 - 140 – 209;Канцеларија краљице, молбе.

²²³ АЈ, 74 – 139 – 206; Канцеларија краљице (1935 -1940).

ПОДАТЦИ — PODATCI
О ИМОВНОМ И ПОРОДИЧНОМ СТАЊУ МОЛИОЦА — МОЛИТЕЉА
О ИМУЊИМ И ПОРОДИЧНОМ СТАЊУ МОЛИОЦА — МОЛИТЕЉА

1) Презиме и име: Димитрије Димитријевић

2) Занимање: Димитрије

3) Место становања и уписа: Београдска бр. 55

Старост: — Starost: 35 година

4) Остали чланови породице који су на надлежности: Остали чланови породице који су на надлежности

Имовно стање: — Imovno stanje:

Непокретности: Нема

Покретности: Нема

5) Плати, марама или новца: Нема

6) Плати, марама или новца: Нема

7) Плати, марама или новца: Нема

8) Плати, марама или новца: Нема

9) Плати, марама или новца: Нема

10) Плати, марама или новца: Нема

11) Плати, марама или новца: Нема

12) Плати, марама или новца: Нема

13) Плати, марама или новца: Нема

14) Плати, марама или новца: Нема

15) Плати, марама или новца: Нема

16) Плати, марама или новца: Нема

17) Плати, марама или новца: Нема

18) Плати, марама или новца: Нема

19) Плати, марама или новца: Нема

20) Плати, марама или новца: Нема

21) Плати, марама или новца: Нема

22) Плати, марама или новца: Нема

23) Плати, марама или новца: Нема

24) Плати, марама или новца: Нема

25) Плати, марама или новца: Нема

26) Плати, марама или новца: Нема

27) Плати, марама или новца: Нема

28) Плати, марама или новца: Нема

29) Плати, марама или новца: Нема

30) Плати, марама или новца: Нема

31) Плати, марама или новца: Нема

32) Плати, марама или новца: Нема

33) Плати, марама или новца: Нема

34) Плати, марама или новца: Нема

35) Плати, марама или новца: Нема

36) Плати, марама или новца: Нема

37) Плати, марама или новца: Нема

38) Плати, марама или новца: Нема

39) Плати, марама или новца: Нема

40) Плати, марама или новца: Нема

41) Плати, марама или новца: Нема

42) Плати, марама или новца: Нема

43) Плати, марама или новца: Нема

44) Плати, марама или новца: Нема

45) Плати, марама или новца: Нема

46) Плати, марама или новца: Нема

47) Плати, марама или новца: Нема

48) Плати, марама или новца: Нема

49) Плати, марама или новца: Нема

50) Плати, марама или новца: Нема

51) Плати, марама или новца: Нема

52) Плати, марама или новца: Нема

53) Плати, марама или новца: Нема

54) Плати, марама или новца: Нема

55) Плати, марама или новца: Нема

56) Плати, марама или новца: Нема

57) Плати, марама или новца: Нема

58) Плати, марама или новца: Нема

59) Плати, марама или новца: Нема

60) Плати, марама или новца: Нема

61) Плати, марама или новца: Нема

62) Плати, марама или новца: Нема

63) Плати, марама или новца: Нема

64) Плати, марама или новца: Нема

65) Плати, марама или новца: Нема

66) Плати, марама или новца: Нема

67) Плати, марама или новца: Нема

68) Плати, марама или новца: Нема

69) Плати, марама или новца: Нема

70) Плати, марама или новца: Нема

71) Плати, марама или новца: Нема

72) Плати, марама или новца: Нема

73) Плати, марама или новца: Нема

74) Плати, марама или новца: Нема

75) Плати, марама или новца: Нема

76) Плати, марама или новца: Нема

77) Плати, марама или новца: Нема

78) Плати, марама или новца: Нема

79) Плати, марама или новца: Нема

80) Плати, марама или новца: Нема

81) Плати, марама или новца: Нема

82) Плати, марама или новца: Нема

83) Плати, марама или новца: Нема

84) Плати, марама или новца: Нема

85) Плати, марама или новца: Нема

86) Плати, марама или новца: Нема

87) Плати, марама или новца: Нема

88) Плати, марама или новца: Нема

89) Плати, марама или новца: Нема

90) Плати, марама или новца: Нема

91) Плати, марама или новца: Нема

92) Плати, марама или новца: Нема

93) Плати, марама или новца: Нема

94) Плати, марама или новца: Нема

95) Плати, марама или новца: Нема

96) Плати, марама или новца: Нема

97) Плати, марама или новца: Нема

98) Плати, марама или новца: Нема

99) Плати, марама или новца: Нема

100) Плати, марама или новца: Нема

Пример једног попуњеног извештаја, са личним подацима молитеља²²⁴.

Када поставимо питање, ко је најчешће писао молбе — одговор је, да слика коју добијамо није једнолична. Грађа нам је омогућила да се сретнемо са молбама, молиоцима који су стари, најчешће без примања, без деце, коју су изгубили у време рата, или су неспособни да даље привређују. Ту су мајке, домаћице, самохране, неретко са великим потомством, који је ишло од четворо деце па на више, требало је то отхранити, обући, школовати. Наравно, није било за чудити се, примерима самохраних очева, попут примера једног земљорадника из Херцеговина, Бобана Матеа, који је имао десеторо нејаке деце, те је молио да се спасу од глади и зиме.²²⁵ Безброј је молби „простих радника“, болесних. Молбе нису стизале само од појединаца, већ и од задруга, удружења. Није сваки проблем био једанке тежине, али је оном ко пише, био од значаја, тако је било и примера, који су изискивали одобрења за женидбу, да им се припомогне у решавању земљишних односа, или постојећих зајмова (али Двор није вршио посредовања по питању зајмова, те се

²²⁴ AJ, 74 - 140 – 209; Канцеларија краљице, молбе.

²²⁵ AJ, 74 – 171 - 240; Канцеларија краљице, молбе.

таквим видовима молби, није могло изаћи у сусрет) или да се издејствује приступању у војне школе (редован приступ је био онемогућен услед болести, или неког пропуста, молиоца) што је у држави чија је војска носила венац славе за заслуге у минулим ратовима, било од нарочитог значаја. Од значаја је поменути и питање инвалида, којих је било доста, након турбулентног периода, а о којима држава, није бринула на компетентан начин, услед недостатка материјалних средстава, како ни о самим инвалидима, али ни о њиховој деци, ратној сирочади. О озбиљности проблема сведочи чињеница да се није водила државна статистика о бројности инвалидске популације.²²⁶ Једним малим делом, брига о бившим ратницима, њиховим удовицама, ратној сирочади, исказана је кроз добротворне организације, које су имале краљичину заштиту, попут Југословенске женске секције “Фидак”, која је саставни део друштва са средиштем у Паризу.²²⁷ Било је примера молби исељеника у Северној Америци, страних држављана, нарочито румунских и чехословачких, чије су хуманитарне организације постојале у Краљевини, што је било у склопу пријатељске политике Мале Антанте.

Сагледавши грађу, могли смо да издвојимо неколико категорија, најчешћих захтева становништва, те ћемо у наредним редовима, рећи нешто више о истим.

Помоћ у животним намирницама

Разлог због ког се писало Канцеларији био је различит, један од честих захтева био је да се појединац, или његова породица прехране, обуку, или им се упути помоћ у дрвима, дакле, реч је о помоћи у натури. Таква потраживања, најчешће су бележена у зимском периоду, те се кроз редове провлаче као и потреба за „зимском помоћи“, која је имала прилично дугу традицију, и везује се за период Кнежевине Србије, 40-те године XIX века²²⁸. Наравно, то није било правило, потраживања је било током целе године.

Да је давање помоћи, у виду животних намирница, било правило, показује велики број извештаја. Животне намирнице су се издавале на такозване омоте – пакете, вероватно

²²⁶ Опширније о проблему инвалида у Краљевини Југославији у Lj.Petrović, *Nav. delo*.

²²⁷ AJ,38 - 628 - 806; Правда, 21.11.1935.

²²⁸ AJ,38 - 654 - 833; Политика, 17.11.1940.

су у то били укључени садржаји, како примери показују, пшенице, кукуруза, односно, брашна, најчешће један или два омота, ретки су примери слања три омота животних намирница. Поред тога, у пакету је често ишла породилска спрема.

Пример предлога, сиромаша Загреба за доделу дрва из канцеларије краљице Марије.²²⁹

I S K A Z				
Предложених сиромаша града Загреба за подјелу дрва, које је покорило Њезино Величанство Краљица Марија.				
Презиме и име	Година рођења	Стан	Разлог потребе	
Ambrozić Marija	1898	Senecina 21	otac u zatvoru, 7 dijeca i stara majka koju je ostavio, 6 dijeca	
Ambrož Marija	1893	Liv. odv. IV-18a		
Antolić Magda	1876	Kninska 6	starost i bolest	
Babić Jelka	1898	Začaraka 4a	udova, 5 djece	
Bekić Vid	1884	Voćinska 1a	bolest i starost	
Bedrač Josip	1899	Savska 83	6 djece, velika bi- jedn	
Belančić Ana	1868	St. Peš. II 22	starost, bolest	
Beno Matilda	1859	Petrova 54	starost i bolest	
Berković Stjepan	1895	Petrova 65	slijepac, 7 djece	
Dragičević Kata	1907	Srebrajak 122	udova, bolest, 5 dje- ce	
Erbežnik Ana	1896	Selska 14	udova, 7 djece	
First Marija	1900	Nova Ves 68	8 djece	
Jelenić Slava	1902	Hrastik	udova, 6 djece, bo- lest	
Kolar Eva	1872	Savska 146	starost	
Kos Ana	1912	Zagorka 69	muš u vojsci, 3 dje- ce i stara majka	
Glavanić Greta	1860	Bar. jarak IV 23	starost	
Novosel Mijo	1899	Stolačka 13	6 djece, bolest	
Petrina Andrija	1886	Zvečnjaka 25	bolest, stara majka 2 djece	
Bičelić Franjo	1898	Bar. breg I 25	7 djece	
Poverlišek Rok	1885	Selska c. 112	10 djece	
Fukšec Marija	1899	Kučerina 46	udova, 5 djece	
Repovečki Ljudevit	1885	Krčelićeva 25	6 djece, udovac, bo- lest	
Stepan Neža	1907	Krčelićeva 53	udova, 3 djece, bo- lest	
Šimek Antonija	1892	Heinzelova 82	udova, 6 djece	
Šimek Bogunil	1886	Bebro 6	7 djece, bolest	
Šimek Zora	1904	Bar. jarak I 35	udova, 2 djece	
Slat Ivan	1881	Veprimatka 11	7 djece, velika bi- jedn	
Stefek Andrija	1886	Borcunjska 69	3 djece, bolest, va- lika bi jedn	
Stih Ljudevit	1884	Zagorska 6a	4 djece, bolest	
Stopier Ivan	1889	Vlaška 113	7 djece	
Šemiga Ćiril	1897	Cetingradaka 6	4 djece, bolest	
Tomanić Franjo	1889	Crikvenička bb.	6 djece, bolest	
Tomasić Bata	1849	Klaideva 58	starost	
Toplak Kata	1876	Krčelićeva 48	starost, bolest	
Ugarović Ivan	1843	Noktiška 5	starost	
Vavra Rudolf	1896	Prudi 1	7 djece	
Vout Antan	1892	Bar. breg I 25	6 djece	
Vragović Anastasija	1895	Ljubljanska 13	slijepa	
Zakšek Ana	1897	Struga 58	udova, 5 djece	
Bech-Dragutinović Augustina	1892	Kr. Marije 6 priz.	2 djece, bolest	

²²⁹ AJ, 74 - 139 - 206; Канцеларија краљице (1935 -1940);

П Р Е Г Л Е Д

Издаје помоћи у новцу и натури у 1938. години

Државна
Казна
Помоћ

М е с е ц	Износ за помоћ			Рачуно остатка	У м е н у		Д а н о					Предмет	Укупно издате помоћи
	По по шт а	По по шт а	Свјета		По по шт а	По по шт а	На мало	Оште тљив остаток	Оште тљив остаток	Оште тљив остаток			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Д и н а р а	13
Јануар	400	407	1.007	1.000	14	12.040	476	695	-	07	-	40.388	-
Фебруар	601	488	1.089	1.040	14	6.000	750	1.122	22	05	23	71.34005	-
Март	700	646	1.404	2.197	21	11.700	701	1.005	9	50	10	63.107 55	-
Април	910	600	1.810	1.728	28	19.700	841	1.812	28	21	20	85.976	-
Мај	942	472	1.414	1.534	32	22.320	885	1.373	0	2	05	74.534 20	-
Јуни	428	370	710	1.208	19	10.200	410	648	0	-	4	34.092 90	-
Јули	122	212	422	1.200	7	8.000	119	155	-	-	-	8.465	-
Август	272	122	1.008	1.055	25	19.600	920	1.225	9	-	17	68.668 20	-
Септембар	209	60	280	1.092	10	10.600	178	261	-	-	3	14.624 20	-
Октобар	240	228	678	1.425	25	12.420	592	722	-	-	12	40.027 00	-
Новембар	307	73	380	2.011	8	8.300	285	442	-	5	0	24.532 40	-
Децембар	102	409	1.501	2.900	24	20.100	222	1.640	0	01	24	94.627 00	-
СВЈЕТА	7.615	4.409	12.104	80.480	263	176.276	6.916	30.951	90	525	175	621.422	00

Цана:

Омот објекта: до 31.1- 50,05 а од 1.11 до 31.XII- 81,-
 Омот објекта: до 31.1- 65,05 а од 1.11 до 31.XII- 63,75
 Помоћ: до 30.VIII 125,60 а од 1.IX до 31.XII- 124,60
 Дрва: до 30.X 05 и 05 (сечења) а од 1.XI до 31.XII- 08 и 110 (сечења)

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

РЕКАПИТУЛАЦИЈА

П а м е н о п а њ а	1938	1937	1936	1935
Београд	2.000	1.800	1.149	420
Дрвинка	1.000	900	652	420
Сарајево	1.311	654	579	525
Врбоса	397	191	100	15
Приморска	460	275	146	61
Зетина	422	223	122	69
Дрвинка	1.550	1.005	561	139
Дрвинка	204	122	120	77
Моравска	07	70	31	74
Београдска	112	25	59	57
СВЈЕТА: Београд ср.с	7.615	5.407	3.700	1.510
Београд ср.14	797.708,30	606.146,75	500.651,60	381.708,31

Преглед издате помоћи у новцу и натури 1938. године²³⁰.

Потврда којом је требало извршити наредбу о слању животних намирница, издавала се у општинској управи полиције. Животне намирнице, породилјски повоји, достављани су поштом. У дневном листу Сарајева, Југословенска пошта, за 31. децембар 1937. године писало је, да је краљица, пред „зимске дане“ преко Дvorsке канцеларије, упутила 70 пакета, Управи сарајевске полиције, поред тога, издат је налог да се кућама сиротих достави по метар дрва.²³¹ Трагом извештаја за 1939. годину, животне намирнице су у великој мери слате у Босну, градове – Сарајево, Тузлу, Високо, Травник, Фојницу, Мостар, Босански брод, Бања Луку, Босанску Градишку, Сребреницу.²³² Током 1940. године Акциони одбор за зимску помоћ, налазио се под заштитом кнегиње Олге.²³³

²³⁰ AJ, 74 - 139 - 206; Канцеларија краљице (1935 -1940).

²³¹ AJ, 38 – 485 - 637; Jugoslovenska pošta, 31.12.1937.

²³² AJ, 74 - 167 - 236; Канцеларија краљице, животне намирнице, 1939.

²³³ AJ, 38- 654 - 833; Политика, 17.11.1940.

Новчана помоћ

Становништво је изражавало захтеве за новчаном помоћи, у различиту сврху. Како увиђамо, постојеле су различите категорије новчане помоћи, од једнократне, преко сталне месечне, поред тих било је захтева за унапређивање приватних делатности, помоћ да се изврше обреди сахране или венчања, помогне нечије школовање, како рекосмо, новчана помоћ у различите сврхе.

Као неки од најчешћих примера захтева за једнократном помоћи, долазили су од стране старих особа, које је живот оставио или саме, или немоћне. Занимљив је пример на који смо наишли, у предметима из 1935. године, помоћ која је пружена на инсистирање младог краља Петра - утицао је на краљицу да се пружи помоћ сиромашном Рушиду Чакари из Пријепоља, како би купио козу. Случај ни по чему није специфичнији од других, сиромас се обратио за помоћ, и добио је, али како на инсистирање младог краља, наишао је на велику пажњу јавности.²³⁴

Рушид Чакари са породицом²³⁵

²³⁴ АЈ, 74 – 139 - 206 ; Канцеларија краљице, молбе.

²³⁵ Исто.

Захтеви за сталном месечном помоћи, долазили су од ратних удовица, које су у рату, неретко, поред мужева, изгубиле и синове. Помоћ су потраживали некада угледни људи, супруге бивших чиновника, војника. Пред празнике попут, „Материце“, „Оци“ или Божић, наилазили смо на молбе, за било каквом помоћи, да би се деци пружио ма каква радост, и да би могли да осете чаролију празника.²³⁶ Наилазили смо и на захтеве старих, за минималном месечном помоћи, како би последње дане провели у миру, међутим, таквим молбама није се могло изаћи у сусрет, јер их Двор није одобравао, слично, захтевима за зајмом, који нису могле бити испуњени, јер Двор није могао позајмљивати новац.²³⁷

У евиденцији целокупне издане помоћи²³⁸ из Канцеларије краљице Марије за период од 1923. до 1940. године, наишли смо на следеће податке:

1923	103, 000 дин.	1932	61, 000 дин.
1924	5, 000 дин.	1933	389, 000 дин.
1925	ништа	1934	50, 000 дин.
1926	26, 000 дин.	1935	921, 702 дин.
1927	ништа	1936	603, 651, 68 дин.
1928	423, 000 дин.	1937	688, 148, 75 дин.
1929	66, 000 дин.	1938	797, 708, 34 дин.
1930	28, 000 дин.	1939	591, 882, 94 дин.
1931	43, 000 дин.	1940	88, 291, 13 дин.

Питање службе – запослења

Неизоставно, у хиљадама предмета, били су захтеви за службу. Највише циљано место, било је служба при Двору. Није се толико бирало, шта ће се радити, у зависности од тога да ли је молилац мушко или женско, молили су за службу било ложача, „спољњег момка“, вешерке, пегларке, дворског послужитеља, шваље, куварице, место у Дворској гаражи или на неком од краљевских имања или дворовима Милочер, Блед, Суворор,

²³⁶ АЈ, 74 - 140 – 209; Канцеларија краљице, молбе.

²³⁷ Исто.

²³⁸ АЈ, књига 154.

Опленац, можда шегрт у у Аутомеханичарској радњи краљице Марије, попут малог Николе. Отац га је послао у потрагу за послом у Београд, код стрица, међутим стриц је једва зарађивао за храну, док Николи није нашао службу, те је Никола писао лично краљици Марији.²³⁹ Међутим, колико се овим молбама излазило у сусрет, мали је проценат, јер неретко не постоји, даље сагледавање истих молби, или је као најједноставније образложење дато, да су места за која су молиоци заинтересовани, попуњена.

Лечење болесних

Услед лошег социо – економског стања становништва, великог присуства болести, у нади да ће им Канцеларија краљице, као „последња инстанца“ пружити очекивану помоћ, народ је често, свој или живот себи драгих стављао у краљичине руке. Краљица је на овом пољу сарађивала са Министарством социјалне политике и народног здравља. Оно што се могло приметити је да је свака молба пролазила кроз проверу - било је неопходно доставити извештај о здрављу, имовинском стању молитеља, фотографију.

Општа слика је, да је постојала велика борба родитеља за спас живота своје деце из чељусти болести – да им се обезбеди лечење у Државном санаторијуму, Хигијенском заводу у Београду. Такав је случај молиље Милеве Димитријевић, чија је кћер, свршена ученица Трговачке академије. Ту је и настојање родитеља да иза себе оставе потомство, да се кућа не угаси, што је пример једне мајке која је једног сина изгубила, а за другог се бори. Неизоставне су молбе мајки без средстава, за даље лечење деце, попут мајке трогодишњег дечака, Зорке Симидарски, чије је дете требало да се задржи на Универзитетској дечијој клиници, те је молила да се упутити молба директору институције, Матеји Амброжићу.²⁴⁰

Јављале су се и молбе деце, нејаких родитеља, којима су на терету, немају средстава за њихово лечење – да испуне родитељски задатак, што је случај са молиљом Вером Милојевић, из Београда, која је оболела од туберкулозе, била је на мајчином терету,

²³⁹ АЈ, 74 - 330 - 480; Управа двора (1935 -1940).

²⁴⁰ АЈ, 74 – 117 – 176 ; Канцеларија краља (1921 - 1940) .

без средстава за издржавање, те је молила за лечење у неком санаторијуму или било какву помоћ.²⁴¹

Неретко се дешавало да услед процеса провере молбе, молитељ у недостатку средстава, а још мање времена изгуби живот. Таква је судбина задесила кћер молиље Милосаве Булајић, Видосаву. Било је случајева који су добијали бесплатна лечења, али су услед недостатка основних животних средстава као што је био случај Надежде Грујић, ученице завршене Трговачке академије у Нишу, која није стигла на лечење у санаториј у Краљевицу, услед одлагања путовања, због недостатка материјалних средстава за путне трошкове.²⁴²

Обраћали су јој се за помоћ у лечењу или припомоћ и сиромаси без имовине, чија су примања бедна, радници оболели немоћни да раде – попут случаја Лекић Станоја из Београда, старог 23 године, оболелог од туберкулозе. Било му је неопходно бесплатно лечење, исто је успео да добије у санаторијуму у Сурдулици. Сусрели смо се и са молбом учитеља Мирка Томић, из фојничког среза, да му се убрза примење у лечилиште у Тополшницу. Бивши подворник, Петар Јовичић, који је боловао од активне туберкулозе плућа, слабог срца, тражио је скромну помоћ те је из истог разлога примљен на лечење у Општу државну болницу, која му је била потребна на дуже време.²⁴³

Наравно, било је примера молби којима се није могло изаћи у сусрет, попут жене Урошевић Михаила, која је тражила помоћ за мужа, неспособног за рад, свако привређивање. Родитеља који streпе за сутрашњицу своје деце, како је њих запосела туберкулоза, Грба и Тина Ерцеговић из Рогозне, неколико пута су се обраћали, тражили од краљице да узме у заштиту њиховог сина Јурета, омогући му школовање, јер они нису у могућности.²⁴⁴

Примећено је да је за 1935. годину, повећан број молби за помоћ при лечењу од рака. Није нам промакла молба за душевно растројство једне кћери, која студира

²⁴¹ АЈ, 74 – 117 – 176 ; Канцеларија краља (1921 - 1940).

²⁴² Исто.

²⁴³ Исто.

²⁴⁴ Исто.

филозофију, али о свести друштва говори чињеница да се молба упућује са жељом да им се кћер упути у неки манастир „одакле се сваки болесник досад здрав вратио“.²⁴⁵

Ту су и случајеви мајки, напуштених од својих мужева, да ли их је смрт однела или су нестали, мајке су се саме бориле са својим децом, попут Дорић Емилије, чији је муж био приватни инспектор у Сарајеву, на достојан је начин преминуо, али је она остала са два сина, од којих је један душевно болестан. Њена дневница није довољна за издржавање сво троје, те је молила да јој сина заувек задрже у болници на сигурном; син јој је смештен у Рогатицу, све док управа има средстава за његово болничко лечење. Било је примера када је краљица плаћала лечење, као у случају сина породице Ђуровић, који је боловао од спондилитиса, те је краљица плаћала трошкове његовог лечења Енглеско - југословенској болници у Сремској Каменици (забележен је износ од 1.860 динара), о истим је редовно обавештавана.²⁴⁶ Такође, познат је и случај, када је обезбедила опоравак за 40 деце на Локруму 1935. године. Према подацима које доноси Време, из 18. маја 1936.године, краљица је послала у разна шумска и морска опоравилишта око 300 сиромашне школске деце.²⁴⁷

Велико интересовање краљица је показала по питању четворогодишње девојчице, Ружице, која је „рођена без очију“, пошто ју је прегледао доктор Рабиновић, смештена је у Дом слепих краља Александра I Ујединитеља. Спречено је да мала Ружуца чами у мраку, буде даљи предмет родитељског експлоатисања у виду просјачења. Сматрана је краљичином штићеницом, захваљујући пруженој нези, постала је једна од најбољих ученица у првом разреду.²⁴⁸

Овом приликом смо издвојили само неке од примера молби, ради сликовитости, и приказа стања у друштву Краљевине Југославије.

²⁴⁵ АЈ, 74 - 137- 204; Канцеларија краљице (1935 -1940);

²⁴⁶ Исто.

²⁴⁷ АЈ,38 - 486 - 638; Време, 18. 05.1936.

²⁴⁸ АЈ, 74 - 138 205; Канцеларија краљице (1935 -1940);

Живот краљице Марије у Лондону

Долазак новог рата септембра, 1939. године, који је од европских ускоро попримио и глобалне размере, као и дешавања на територији Краљевине Југославије, 27. март, априлско бомбардовање Београда, капитулација југословенске војске 17. априла 1941. године, весто о уласку Краљевине у рат, затекли су краљицу Марију у енглеској престоници, Лондону, где је живела је у стану или у кући, северно од Лондона, коју је купила 1938. године, у месту Литл Грендсен. Још раније, краљица је позивала народ, да се ослободи субверзивних сила, да се уразуми, апеловала је на Европу да се пробуди док још није касно.²⁴⁹

Током рата, југословенска краљица деловала је на хуманитарном пољу, у циљу да се помогне народу у отаџбини, посредством две хуманитарне организације: Комитета југословенског Црвеног крста основаног 1. јула 1941. године и Хуманитарног друштва Свети Андреј Првозвани, основаног 1942.године.²⁵⁰ Требало је помоћи, југословенске заробљенике, заинтересовати светску јавност о потреби ангажовања за народ Југославије. Такође, требало је повезати се са Међународним организацијама, како би се Југославији допремала помоћ – од новца, преко основне одеће у виду рубља, средстава за хигијену, хране.

Крајем новембра 1941. године, у току једне недељне вечери, у циљу моралног уздизања југословенског народа, одржала је говор преко радија, упућен југословенским мајкама, женама, кћерима и сестрама.²⁵¹ У емиграцији, организована су дешавања попутмолепствија за Југославију, одржавана у Вестминстерској опатији, енглеско – југословенских недеља у Кембриџу под покровитељством краља и краљице, благодарења за дане попут рођендана чланова краљевске породице као и за православце битнијих празника, обележавани су дани попут 27. марта, дани тешки за историју Југославије, попут погрома у Крагујевцу. Милан Грол, лидер демократа у емиграцији, члан владе, бележио је да је свако одсуствовање са јавних дешавања краљица правдала здравственом слабошћу.

²⁴⁹ АЈ, 38 - 100 - 236;

²⁵⁰ Д. Чоловић, С. Чоловић, *Нав. дело*, 107.

²⁵¹ К. С. Павловић, *Ратни дневник 1941 – 1945*, Службени гласник, Београд 2011, 58.

Југословенска политичка емиграција била је при ставу да је краљица, која наводно никада није имала политичких амбиција, имала велики утицај на краља Петра II, као и да је била одговорна за сплетке - политичке кризе, кроз које је пролазила југословенска влада у емиграцији; да у основи није разумела тежину положаја у ком се нашао млади краљ Петар II. Према мишљењима појединаца, попут Милана Гавриловића, првака земљорадничке странке, краљица Марија је била под католичким утицајем, и она сама као рођена католикиња када је било речи о помоћи, слала ју је католицима, није била наклоњена Србима.²⁵² Једном приликом, Гавриловић се поверио Гролу, током лета 1943. године, рекавши да је краљица остала у католичком осећају, све што је донела на Двор, било је католичко.²⁵³ Својим мешањем у политику, краљица је изазивала неповерење, нарочито јој је то замерао Милан Грол, те је о њој писао као о жени која злоупотребава свој положај и материјално и морално. На згражавање јавности, краљица је октобра 1943. године купила још једну кућу. О стању југословенске емиграције Грол је забележио - „срамота је колики је наш пад, као политичких људи у емиграцији, и преко нас земље, погоршан свим, што је та жена и син јој рђаво васпитан, и рђаво од ње саветован, чинила од првог дана нашег доласка овде“.²⁵⁴

Велику полемику како у краљевској породици, као и самој југословенској политичкој емиграцији изазвала је вест о краљевој женидби, грчком принцем Александром. Вест је држала југословенску емиграцију у неизвесности пуне две године од лета 1942. године, до самог венчања младог пара, 20. марта 1944. године. Питање брака склопљеног за време рата, касније је довело до лоших односа, и разилажења мајке и сина. Наиме, према Слободану Јовановићу, краљица је најпре дала пристанак за краљеву веридбу, потом и женидбу - „то јој се чинило као једини могући избор“. Требало је оженити краља принцем православне вероисповести, плус је био, што је њена отаџбина југословенски пријатељски сусед, са истоветним интересима. Међутим, изгубило се из вида, да се краљ не сме женити током рата, народ то не би разумео, да се краљ жени, када је цела земља огрезла у крви, то би био тежак ударац на његову популарност, која је тек

²⁵² М. Gavrilović, *Londonski dnevnik*, Beograd 2013, 43 -44.

²⁵³ М. Grol, *Londonski dnevnik 1941 -1945*, Beograd 1990, 458.

²⁵⁴ Исто, 528.

требало да се гради, уколико је мислио да се врати у земљу.²⁵⁵ Када је до венчања, и поред противљења ипак дошло, краљица је одбила да присуствује самом чину, нашавши за то неко просто оправдање. Након тог догађаја, слабије се виђала са сином, а по краљевој одлуци да повери владу Ивану Шубашићу, према Кости Павловићу, краљица је закључила да краљу више није стало до престола и да је она због тога поставила кандидатуру краљевића Томислава.²⁵⁶ Током 1945. године, шириле су се вести да је краљев живот у опасности, ни мање ни више него од околине краљице Марије.²⁵⁷

Било је јасно да су мајка и син у лошим односима, чак у свађи. Додатна тешкоћа, била је што је јавност била упозната са тим. Краљица је замераласину, за почињене грешке, напуштања домовине, када је требало да остане, што се нијевратио у земљу, када му је саветовано, али је заборављала да му је она давала подршку и гуралага на женидбу, да му није саветовала да иде у земљу када се то могло, да га је под утицајем католичке клике одвраћала од Михаиловића. Приликом саветовања да јој је место уз сина једном приликом, током 1945. године, краљица је отворила душу, проговоривши о тежини односа, који је посредно забежио Коста Павловић. Краљичине речи биле су: „Ја сам са своје стране све учинила. Прешла сам преко свега, и решила сам да одем до њега. Отишла сам у Апергровнер Стрит. Он ме примио у своме кабинету, стајао за столом. Није ми пружио руку, и рекао ми је да могу да седнем. Села сам, он је остао да стоји. Проговорили смо неколико речи свега. Он ми је тада рекао да мора за моменат да изађе из собе да нешто телефонира и да ће се вратити за који минут. Изашао је. Чекала сам стрпљиво пола часа. Тада је ушао један официр који ми је јавио да краљ жали, али морао је да изађе. Отишла сам... Морала сам да се оперишем, и известила сам га о томе. Операција је била врло озбиљна. За све то време док сам била у болници, питао је једном како се осећам, телефоном. Јавио је једном да ће доћи да ме обиђе, и у последњем тренутку известио да не може, јер мора да оде на аеродром, да обиђе свој лични авион. После овога ништа не могу.“²⁵⁸

²⁵⁵ С. Јовановић, *Слободан Јовановић у емиграцији - разговори и записи*, Београд 1993. 179 -180.

²⁵⁶ К. С. Павловић, *Нав. дело*, 476 - 479.

²⁵⁷ К. С. Павловић, *Лондонски дневник 1945 -1946*, Историјски архив, Београд 2017, 33.

²⁵⁸ Исто, 117-118.

Како јој је краљ ускратио апанажу, октобра 1945. године, потраживала је оно што јој је одузето од удела апанаже (36. 400 фунти), што је одјекнуло у јавности, и наишло на замерање југословенске емиграције, као још једна срамота.²⁵⁹ Њихов однос згражавао је јавност.

Краљичино здравствено стање, бивало је све лошије, упадљиво од 1950. године, никада се није опоравила од операције коју је имала још 1938. године. Слабије се и кретала, продавала је накит како би имала средства за живот и лечење, како је целој породици одузета целокупна имовина у земљи 1947. године, а од 1945. на снагу је ступила и забрана повратка у земљу. Крајем деценије одликована је Легијом части, када је боравила у Француској у знак обележавања 25 година од убиства краља Александра. Недуго потом, преминула је у сну 22. јуна 1961. године, у Лондону. Сахрањена је 3. јула у Фрогмору, надамак замка Виндзор, где су почивали њени остаци све до 29. априла 2013. године, када су пренети у Србију.

²⁵⁹К. С. Павловић, *Лондонски дневник 1945 -1946* , 260-261.

Закључак

Тежњом да истражимо функционисање једне краљевске организације попут Канцеларије краљице Марије, у основи смо добили слику једног сложеног друштва, какво је било југословенско. Истраживањем смо отворили неке нове странице у друштвеној историји Југославије и добили слику друштва које је требало раздрмати, мотивисати да иде у корак са временом, што би значило померање тадашњих граница, напуштања стања пасивности са сврхом постизања конкретних циљева – смањења деценијске заосталости за модерним европским државама.

Наша првобитна замисао била је, да дамо одговоре на питања која се односе на организацију Канцеларије, начине и изворе финансирања, људе који су њоме управљали, да увидимо лични краљичин допринос и учешће, као и систем рада и области деловања. Међутим, показало се, да сачувана документа не садрже поуздане одговоре на многа постављена питања. Насупрот томе, пружена су нам сазнања о социјалној историји - те Канцеларија краљице Марије, представља сведочанство, нужности деловања на здравственом, просветном и културном пољу, зарад грађана Краљевине Југославије, али је уједно и сведочанство напора и могућности којима се тежило помаку на боље. Мрежом организација, са којима је била повезана краљица Марија - њена Канцеларија, чињени су мали кораци у корист југословенског становништва.

Поље деловања, само по себи, било је широко, од најмлађих – одојчади, школске деце, омладинаца, мајки, трудница, старца, изнемоглих... Чињени су кораци у циљу здравственог просвећивања, у друштву које није имало навику свакодневне хигијене. Требало је едуковати подмладак, мотивисати га да чини кораке који су водили напуштању оквира традиционалне учмалости, усадити му свест о нужности еманципације.

Пропаганда најразличитије врсте, као и оснивање институција од значаја, требало је да допринесе мењању животних навика, које би водиле смањењу интензитета болести. Подстицањем изградње школа, јачких трпеза, пружањем заштитарства, чиме се омогућавала материјална помоћ за школовање, требало је да буде ветар у леђа становништву Краљевине Југославије.

Неретко, осим хуманитарних организација, краљица је преко Канцеларије лично пружала потпору југословенском становништву у виду основних животних намирница, којима је требало задовољити нужно – обући, заварати празне стомаке, угрејати огњишта. Поред тога, чињена је новчана помоћ у различиту сврху или кад је требало пронаћи службу, или помоћи да се превазиђе болест. Помоћи оваквог типа, најчешће су потраживане, на шта указују бројни предмети Канцеларије, за време њеног постојања 1935 – 1941.

Деловање Канцеларије краљице Марије, сведочанство је о покушају померања граница на боље, како за југословенску нацију, тако и за југословенску државу на међународном пољу. На том „путу ка бољем“, деловала је краљица Марија кроз Канцеларију, у заједници са низом организација и удружења добротворног и хуманитарног карактера. Заједничком сарадњом, чињени су покушаји у еманципацији југословенског друштва. Међутим, остаје нам под знаком питања, колико је краљица Марија доиста учествовала у овим покушајима, а колико је ова делатност припадала готово уобичајеним активностима којима су се посвећивале чланице свих владарских породица, јер је управо то од стране друштва од њих и очекивано. Канцеларија је дакле, сама по себи као организацијаи извориште информација о животу југословенске краљице, њеним свакодневним обавезама, али и „нужностима“, када говоримо о члану једне владарске породице, који је требало да размишља како о свом кредибилитету, али и династији којој припада.

Даље истраживање ове теме, могло би се употпунити документима Министарства социјалне политике и народног здравља, чиме би се добили вредни подаци о друштвеној историји и средствима коришћеним за решавање социјалних проблема.

Извори и литература

Архивски извори:

Архив Југославије:

Фонд Двор Краљевине Југославије

Фонд Централног пресбирија Председништва Министарског савета Краљевине Југославије

Објављени извори:

Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji(1921-1930)* Knj. 1, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1986.

Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji(1931-1938)* Knj. II, Arhiv Jugoslavije, Beograd 1986.

M. Gavrilović, *Londonski dnevnik*, Beograd 2013.

M. Grol, *Londonski dnevnik 1941 – 1945*, Beograd 1990.

Живот једног краља: мемоари Петра II Карађорђевића, Ново дело, Београд 1990.

С. Јовановић, *Слободан Јовановић у емиграцији – разговори и записи*, Београд 1993.

Đ. Karađorđević, *Istina o tome životu*, Prosveta, Beograd 1969.

К. С. Павловић, *Ратни дневник 1941 -1945*, Службени гласник, Београд 2011.

К. С. Павловић, *Лондонски дневник 1945 -1946*, Историјски архив, Београд 2017.

М. Ј. Стоимировић, *Дневник 1936 – 1941*, Нови Сад 2000.

М. Stojadinović, *Ni rat, ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Glas javnosti, Beograd 2002.

Statistički godišnjak 1938-1939, knjiga IX, Beograd 1939.

Литература:

- Н. Балфур, С. Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић, једна закаснела биографија*, Београд 1990.
- М. Vanku, *Srpsko – jugoslovensko – rumunski odnosi kroz vekove*, Београд 2005.
- Р. Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi; Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, Београд 2005.
- Б. Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић у европској политици*, ЗУНС, Београд 2002.
- Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ.І,Стубовикултуре, Београд 1996.
- Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ.ІІ,Стубовикултуре, Београд 1997.
- К. Елан, *Живот и смрт Александра I краља Југославије*, Ново дело, Београд 1988.
- А. Ђ. Маринковић, *Женидба краља Александра Карађорђевић*, Вајат, Београд 2004.
- А. Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919 – 1920*, Novi Sad 1975.
- Р. Вучетић Младеновић, *Европа на Калемегдану, “Цвијета Зузорић” и културни живот Београда 1918 –1941*, ИНИС,Београд 2003.
- Д. Николић, *Српске краљице и царице*, Деспотовац 2009.
- К. С. Павловић, *Женидба краља Петра II*, Београд 2002.
- Љ. Petrović, *Nevidljivi geto, invalidi u Kraljevini Jugoslaviji 1918 – 1941*, Београд 2007.
- Ј.П.Поповић, *Посјете краља Александра Црној Гори 1925 и 1932. године*, Подгорица 2012.
- Д. Чоловић, С. Чоловић, *Марија Карађорђевић – Краљица мајка*, Архив Србије, Београд 2001.

М. Бодрожих, „*Краљица Марија Карађорђевић од 1922. до 1940.*“, Зборник радова Х конгреса СИЈ, Београд 1998. (437 - 447)

Н.Стамболија, С.Цветковић, *Генерал Коста Мушички –командант српског добровољачког корпуса*, у Војно –историјски гласник 2/2016, Београд 2016.